T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRK SAVUNMA SANAYİNİN EKONOMİK ETKİLERİ VE SAVUNMA HARCAMALARI-BÜYÜME İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK MODELLENMESİ

Hünkar Karahan TÜRK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA-2007

T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRK SAVUNMA SANAYİİNİN EKONOMİK ETKİLERİ VE SAVUNMA HARCAMALARI-BÜYÜME İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK MODELLENMESİ

Hünkar Karahan TÜRK

Danışman: Yrd.Doç.Dr.Fikret DÜLGER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA-2007

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Yrd.Doç.Dr.Fikret DÜLGER
(Danışman)

Üye: Prof.Dr.Mahir FİSUNOĞLU

Üye: Doç.Dr.Azmi YALÇIN

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

...../..../....

Prof.Dr.Nihat KÜÇÜKSAVAŞ
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamın hazırlanması sırasında, değerli bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyen tez danışmanım Yrd.Doç.Dr.Fikret DÜLGER'e; değerli hocalarım Prof.Dr.Mahir FİSUNOĞLU ve Doç.Dr.Azmi YALÇIN'a; beni daima destekleyen annem Zerrin TÜRK, babam Şerif TÜRK ve ağabeyim Hasan Bahadır TÜRK'e; yine yardımlarını hiç esirgemeyen değerli dostlarım Necdet ÇALDIR, Başak Gül AKTAKAS, Sedef ŞAHİN, Umut SEVGİLER, Deniz ASLAN ve Perçem Başak HIZLI'ya; Gazi Üniversitesi araştırma görevlilerinden Seçil ÖZDEN'e; değerli bilgilerini paylaşmaktan çekinmeyen Sn. Erdal ASLAN'a; İİBF2006YL16 no'lu projem için gereken harcamaların karşılandığı Bilimsel Araştırma Fonu çalışanlarına; Sosyal Bilimler Enstitüsü çalışanlarına ve her zaman yanımda olan diğer tüm dostlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

TÜRK SAVUNMA SANAYİNİN EKONOMİK ETKİLERİ VE SAVUNMA HARCAMALARI-EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK MODELLENMESİ

Hünkar Karahan TÜRK

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Yrd.Doç.Dr.Fikret DÜLGER
Mart 2007, 92 sayfa

Ekonomi literatüründe üzerinde uzlaşma sağlanamayan konulardan biri, savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin olup olmadığı ve varsa ne yönde olduğudur.

Konu ile ilgili yapılan araştırmalar neticesinde, söz konusu etkinin her ülke için standart olmayacağı, ülkelerin yapısal özelliklerinden kaynaklanan farklılıklar arz edeceği ortaya atılmıştır. Bu sonuçtan hareketle ve Türkiye'de savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin ne şekilde olduğunun tespiti amacıyla hazırlanan bu çalışmada; savunma harcamalarına ilişkin genel bilgilere, dünya savunma harcamalarına, Türkiye'de savunma harcamalarının genel durumuna ve finansman kaynaklarına, savunma sanayine, Türk savunma sanayi ve savunma harcamalarının ekonomik etkilerine, savunma harcamaları-büyüme ilişkisi üzerine ileri sürülen farklı görüşlere, bu ilişkinin izahı amacıyla oluşturulmuş modellere ve son olarak çalışmanın amacını gerçekleştirmek için yapılan ekonometrik bir çalışmaya yer verilmiş ve çıkan sonuç yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Savunma, savunma harcamaları, savunma sanayi, ekonomik büyüme.

ABSTRACT

ECONOMIC IMPACTS OF TURKISH DEFENSE INDUSTRY AND MODELLING THE RELATIONSHIP BETWEEN DEFENSE EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH ECOMETRICALLY

Hünkar Karahan TÜRK

M.A.Thesis, Department of Economics

Supervisor: Asst.Prof.Dr.Fikret DÜLGER

March 2007, 92 pages

In the literature of economics, one of the most contraversial issues is that if defense expenditure has an impact on economic growth and – if it is so- what the tendency of this impact is.

As a consequence of surveys, it is argued that defense expenditure's impact on economic growth cannot be standardized. It is also underlined that there would be differences which takes root from structural peculiarites in different countries. Moving from this argument, this thesis aims to investigate what the impact of defense expenditures on economic growth in Turkey is. In doing so, this study takes a concise look at defense expenditures, world defense expenditures, general outlook of the defense expenditures and its financial resources in Turkey. On this axis, defense industry in Turkey and its economic impacts are examined. This study also evaluates the different approaches and explanatory models which are put forward concerning the relationship between defense expenditures and economic growth. Lastly, an econometrical model which is constructed by author is presented and, then, the results which are derived from this econometrical model are interpreted.

Key words: Defense, defense expenditure, defense industry, economic growth.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET…….....i
ABSTRACT…….....ii
TABLOLAR LİSTESİ.....vi
GİRİŞ…….....1

BİRİNCİ BÖLÜM
SAVUNMA HARCAMALARI

1.1. Savunma Harcamalarının Tanımı ve Sınıflandırılması.....4
1.2. Savunma Harcamaları Düzeyinin Belirlenmesi.....7
1.3. Savunma Harcamalarında Etkinlik.....9

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI

2.1. Dünya Savunma Harcamaları.....11
2.2. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Genel Seyri ve Planlanması.....15
2.2.1. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Genel Seyri.....16
2.2.2. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Planlanması.....20
2.3. Türkiye'nin Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler.....21
2.3.1. Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi.....21
2.3.2. Ekonomik ve Siyasal İstikrarsızlık.....22
2.3.3. Türkiye'nin Algıladığı Tehditler.....22
2.3.4. Komşu Ülkelerin Savunma Harcamaları.....24
2.4. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Kaynakları.....26
2.4.1. Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi.....27
2.4.2. Savunma Sanayii Destekleme Fonu.....28
2.4.3. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Kaynakları (TSKGV).....31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE SAVUNMA SANAYİ VE EKONOMİK ETKİLERİ

Sayfa No

3.1. Savunma Sanayi.....33
3.1.1. Türkiye'de Savunma Sanayii.....35
3.1.1.1. Türk Savunma Sanayiinin Ana Sektörleri.....39
3.2. Savunma Harcamaları ve Savunma Sanayiinin Ekonomi Üzerine Etkileri.....39
3.2.1. İstihdam Yönünden Ekonomiye Etkileri.....41
3.2.2. Ödemeler Dengesi Üzerine Etkisi.....42
3.2.3. Enflasyon Üzerine Etkisi.....44
3.2.4. Kaynak Dağılımına Etkileri.....45
3.2.5. Araştırma-Geliştirme ve Teknolojik Gelişmeye Etkileri.....46
3.2.6. Sanayileşmeye Etkileri.....47

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SAVUNMA HARCAMALARI-BÜYÜME İLİŞKİSİ

4.1. Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi Üzerine Farklı Görüşler.....49
4.1.1. Savunma Harcamalarının Etkisi Pozitiftir.....50
4.1.2. Savunma Harcamalarının Etkisi Negatiftir.....51
4.1.3. Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasında İlişki Yoktur.....53
4.2. Savunma Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi İçin Kurulan Modeller.....53
4.3. Türkiye'deki Savunma Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi.....65
4.3.1. Literatürdeki Çalışmalar.....66
4.3.2. Model Tanımlaması ve Veri.....70
4.3.3. Ekonometrik Modele Uygulanacak Testler.....72
4.3.3.1. Birim Kök Testi.....72
4.3.3.2. Eşbütünleşme Testi.....73
4.3.4. Ampirik Sonuçlar.....74
4.3.4.1. Birim Kök Testi.....74

Sayfa No

4.3.4.2. Eşbütünleşme Testi.....75

SONUÇ.....77

KAYNAKÇA.....81

ÖZGEÇMİŞ.....92

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa No

Tablo-1. NATO, IMF ve Birleşmiş Miletler (BM)'in Savunma Harcamaları Tanımları.....5
Tablo-2. Dünya Savunma Harcamaları (2003 sabit fiyatlarıyla, milyar ABD doları) (1988-2005).....12
Tablo-3. 2005 Yılında En Fazla Savunma Harcaması Yapan 15 Ülke (2003 rakamları, milyar ABD doları).....13
Tablo-4. 1976-2005 Dönemi Ülkelerin Silah Satışları (1990 sabit fiyatlarıyla, milyon ABD doları).....14
Tablo-5. 1976-2005 Dönemi Ülkelerin Silah Alımları (1990 sabit fiyatlarıyla, milyon ABD doları).....15
Tablo-6. Türkiye'nin Savunma Harcamaları.....18
Tablo-7. Savunma Harcamalarının Konsolide Bütçe Harcamalarına Oranı(%) (1999-2005).....19
Tablo-8. Türkiye'nin Askeri Çevresinde Yer Alan Ülkelerin Askeri Harcamaları (2003 yılı fiyatlarıyla, milyon ABD doları).....25
Tablo-9. Savunma Sanayii Destekleme Fonunun GSMH İçindeki Oranları(%) (1990-2005).....30
Tablo-10. 1997-2005 Yılları Türk Savunma Sanayinin Yıllık Ciro, İhracat, AR-GE ve İstihdam Rakamları.....38
Tablo-11. Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisiyle İlgili Seçilmiş Bazı Çalışmalar.....58
Tablo-12. Türkiye'de Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisi İle İlgili Bazı Çalışmalar.....63
Tablo-13. Birim Kök Test Sonuçları.....75
Tablo-14. Eşbütünleşme Testi Sonuçları.....76

GİRİŞ

İktisadi olguların mikro bazda incelendiği alanlardan biri olan savunma ekonomisi, ekonomideki kıt kaynakların savunmanın caydırıcı ve koruyucu yararları göz önünde tutularak etkin bir şekilde kullanılmasını içerir.

Savunma ekonomisi çerçevesinde yapılan savunma harcamalarının etkileri, iktisatçıların üzerinde anlaşamadıkları bir konudur. Savunma harcamaları özellikle ekonomik değişkenlerden eğitim, konut, sağlık, para arzı, GSMH ve fiyatlardan etkilenirken; özel tüketim, sivil yatırım ve kamu harcamalarını da etkilemektedir. 1973 yılında E. Benoit'in "Defense and Economic Growth in Developing Countries" isimli eserinin yayınlanmasından sonra savunma harcamalarının etkileri üzerindeki tartışmalar yoğunluk kazanmıştır.

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalara bakıldığında; farklı iktisatçıların konuyla ilgili ortak bir sonuca ulaşamadıkları görülmektedir. Yaşanan dönem, baz alınan kriterler, söz konusu ilişkiyi açıklamaya yönelik oluşturulmuş modellerin özellikleri, ülkelerin ekonomik ölçekleri gibi pek çok unsur; iktisatçılar arasında bu farklılığa neden olmaktadır. Buradan hareketle her ülkenin kendi özgün koşullarına göre konuyu değerlendirerek, ulusal çıkarları doğrultusunda hareket tarzları belirlemesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

İşte bu düşünce doğrultusunda hazırlanan çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. Temel amaçlarından birinin Türkiye'de savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin olup olmadığını ve varsa ne yönde olduğunu ortaya koymak olan bu çalışmanın birinci bölümünde; savunma harcamalarının tanımı, savunma harcamaları düzeyinin belirlenmesi ve savunma harcamalarında etkinlik gibi konular işlenmiştir.

Sonrasında; dünya savunma harcamaları, Türkiye'deki savunma harcamalarının genel seyri ve planlanması hakkında bilgi verilmiş, Türkiye'de savunma harcamalarını etkileyen faktörlere ve bu harcamaların kaynaklarına değinilmiştir. Bu kısım çalışmanın ikinci bölümünü oluşturmuştur.

Türkiye'de savunma sanayi;

1. Sanayileşmeye,
2. AR-GE'nin teknolojik gelişmesi, hızlanması ve ekonominin diğer alanlarına yayılmasına,
3. Yeni istihdam olanaklarının ortaya çıkmasına,
4. Yüksek nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi ve elde tutulmasına,
5. Savunma harcamalarının yerli üretim nedeniyle azaltılarak ödemeler dengesi üzerindeki yükün hafifletilmesine,
6. Ekonomiyi uyararak ekonominin canlanmasına ve hızlanmasına

katkıda bulunması sebebiyle diğer sanayi dalları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

Bu yüzden çalışmanın üçüncü bölümünde; savunma sanayine, Türkiye'deki savunma sanayine ve geçmişten günümüze değin yaşadığı sürece kısaca değinilmiştir. Ayrıca yine bu bölüm içerisinde savunma harcamalarının ve savunma sanayinin ekonomiye etkilerine yer verildi. Bu konu; savunma harcamalarının istihdam, ödemeler dengesi, enflasyon, kaynak dağılımı, araştırma-geliştirme ve teknolojik gelişmeler ile sanayileşme üzerine etkileri tek tek ele alınarak incelenmiştir.

Hem ulusal hem de uluslararası etkilere sahip olan savunma hizmetlerine yapılan harcamalarla ilgili olarak iktisatçıların üzerinde önemle durdukları konu, bu harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkidir. Genel olarak bu ikisi arasında bağlantı olduğu kabul edilmekle beraber, mahiyeti hakkında farklı sonuçlar bulunmuştur.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine ileri sürülen bu farklı görüşlerden bahsedilmiş, konuyla ilgili yapılan çalışmalarda kullanılan modeller hakkında bilgiler verilmiş ve Türkiye'de savunma harcamaları oranı ile reel milli gelir arasındaki ilişkinin ne yönde olduğu ekonometrik model oluşturularak tahmin edilmiştir.

Ancak belirtmemiz gerekir ki, savunma harcamaları ile ilgili yapılan çalışmalarda karşılaşılan başlıca iki güçlük bulunmaktadır. Bunlar; savunma harcamalarının tanımı ve savunma harcamalarına ilişkin istatistiki veri toplama zorluğudur. Bu zorluk, bu tür harcamaların kritik mahiyetinden kaynaklanmaktadır.

Savunma harcamalarının düzeyi ve kompozisyonu demokratik parlamenter sisteme sahip ülkelerde bile “devlet sırrı” olarak görülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARI

1.1. Savunma Harcamalarının Tanımı ve Sınıflandırılması

Dar anlamıyla savunma harcamaları; savunma hizmetine tahsis edilmiş askeri ve sivil personel ile ilgili harcamalardan, bu sektör ile ilgili araç ve gereçlerin (silah, ekipman vs.) üretimi ve satın alınması, bunların bakım ve onarım giderlerinden, bina vb. inşa faaliyetlerinden, araştırma-geliştirme harcamalarından oluşmaktadır. En genel anlamıyla ise savunma harcamaları; bir ülkenin, iç ve dış güvenliğini sağlamak maksadıyla, ülke bütünlüğüne yönelik tehditlerin artan bir fonksiyonu olarak milli gelirinden savunmasına ayırdığı paydır (Tüğen, 1989:48).

Aslında, savunma harcamaları ile ilgili standart bir tanımın bulunduğu söylenemez. Çünkü, savunma harcaması kavramından neyin kastedildiği sorusunun cevabı, hem akademik analizlerde hem de uluslararası politikada tam olarak açık değildir. Bu yüzden devletler, çoğu zaman bu harcamaları kendi amaçlarına uygun olarak tanımlamakta serbesttirler (Giray, 2004:184).

Savunma harcamalarının tanımlanmasıyla ilgili anlaşmazlık; NATO, IMF ve Birleşmiş Milletler (BM) tarafından yapılan tanımlarda da kendisini hissettirmektedir. Tablo-1'de, bu kuruluşlarca hangi kalemlerin savunma harcamalarının kapsamına dahil edildiği gösterilmektedir.

Tablo-1. NATO, IMF ve Birleşmiş Miletler (BM)'in Savunma Harcamaları Tanımları

Olası Savunma Harcamaları Kalemleri	**NATO**	**IMF**	**BM**
Askeri Güç ve Destekçileri İçin Yapılan Harcamalar			
1. Asker ve personele yapılan ödemeler	**X**	**X**	**X**
2. Silahlı kuvvetler içinde veya bağlantılı çalışan teknisyenlere, bürokratlara vb. yapılan ödemeler	**X**	**X**	**X**
3. Tıbbi hizmetler, vergisel ayrıcalıklar ve sosyal faydalar (akrabalar dahil)	**X**	**X**	**X**
4. Emeklilere yapılan ödemeler	**X**	_	**X**
5. Askeri okul ve hastaneler	**X**	**X**	_
6. Silah üretimine ve ithaline yapılan harcamalar	**X**	**X**	**X**
7. Altyapı yatırımları, binalar vb.	**X**	**X**	**X**
8. Bakım ve onarım	**X**	**X**	**X**
9. Diğer malların tedariki	**X**	**X**	**X**
10. Askeri araştırma-geliştirme harcamaları	**X**	**X**	**X**
Savunma/stratejik amaçlı diğer harcamalar			
11. Stratejik malların stoklanması	**X**[c]	_	_
12. Silah ve üretim hatlarının korunması	**X**[c]	**X**	_
13. Silah üretim sübvansiyonları /değişim sübvansiyonları	**X**	_	_
14. Diğer ülkelere yapılan askeri yardımlar	**X**	**X**	**X**
15. Uluslararası organizasyonlara (BM, askeri ittifaklar vb.) yapılan katkılar	**X**	**X**	_
16. Sivil savunma	_	**X**	**X**
Önceki Askeri Güçlere/Faaliyetlere Yapılan Harcamalar			
17. Gazilere sağlanan menfaatler	_	_	_

Tablo-1'in devamı

18. Savaş borçlarına ödemeler	**–**	**–**	**–**
Diğer Güvenlik Kuvvetlerine Ödemeler			
19. Jandarma	**X**[d]	**X**[d]	**X**[d]
20. Sınır/sahil koruma muhafızları	**X**[d]	**X**[d]	**X**[d]
21. Polis	**X**[d]	**_**	**_**
Diğer Hesaplardaki Harcamalar			
22. Yardım/felaketten kurtarma	**X**	**_**	**_**
23. BM Barış Gücü	**X**	**X**	**_**
Gelirler			
24. Askeri okullar, hastaneler, şirketler	**Y**	**Y**	**Y**
25. Askeri altyapının sivil kullanımı	**Y**	**Y**	**Y**
26. Önemli kişi taşımaları	**Y**	**Y**	**Y**
27. Teknoloji ve patent satışları	**Y**	**Y**	**Y**
28. Üretim sübvansiyonları geri ödemeleri	**Y**	**Y**	**Y**
29. Diğer ülkelerden askeri yardımlar	**_**	**_**	**X**[e]
Gelecek İçin Zorunlu Harcamalar			
30. Kredi temini	**X**	**X**	**_**

Not: X, savunma harcamalarına dahil kalemler; _, savunma harcamalarına dahil olmayan kalemler; Y, gelir olarak planlanmış kalemler; [c] , eğer savunma organizasyonu tarafından yönetiliyor ve finanse ediliyorsa; [d] , askeri faaliyetler için eğitilip, donatıldığı ve mevcut olduğu hükmü verildiği zaman; [e] , toplamadan önce çift hesaplama durumu dikkate alınmalıdır.

Kaynak: Brzoska, 1995:48-49.

Devletin savunma hizmetlerine yönelik harcamaları, egemenlik ve ulusal varlığın devamını sağlayan harcamalardır (Özbaran, 2004:127).

Savunma, geleneksel bir tam kamusal hizmet olarak kabul edilmektedir. Bu hizmetten ülkede yaşayan herkes birbirine rakip olmadan yararlanır. Yani savunma hizmeti, hizmetin sunulduğu alanda bölünmez faydalar sağlar. Bu özelliklerin bir sonucu olarak, bedel ödemeyenlerin bu hizmetten yararlanmalarının engellenmesi mümkün değildir (Bulutoğlu, 2003:240-241).

Geleneksel anlamda tam kamusal hizmet olan savunma hizmeti iki yönlüdür. Birincisi, ülkeye karşı yapılacak bir saldırının caydırılması, ikincisi ise saldırının

gerçekleşmesi durumunda buna karşı konulmasıdır. Hem caydırıcılık hem de saldırıya karşı konulması barış zamanında askeri eğitim, araç-gereç ve malzeme için harcama yapılmasını gerektirir (Aslan, 1998:249-250).

Savunma harcamalarının sınıflandırılmasına ilişkin ülkeler arasında küçük farklılıklar gözlenmesine rağmen; NATO tarafından yapılan sınıflandırma genelde benimsenmektedir.

Yapılan harcamalar NATO tarafından dörtlü bir sınıflandırmaya tabii tutulmaktadır. Bunlar personel harcamaları, ekipman harcamaları, altyapı harcamaları ve diğer operasyonel harcamalardır (Sezgin, 2003:1).

Savunma harcamaları en basit şekilde yatırım ve tüketim harcamaları olarak ikiye ayrılır. Yatırım harcamaları sınıfını, askeri tedarik, askeri bina inşaatları ve araştırma-geliştirme faaliyetleri oluştururken; işletme ve bakım giderleri, personel ödemeleri de tüketim harcamaları sınıfına girmektedir. Türkiye'ye baktığımızda savunma harcamalarının, askeri-sivil personel ödemeleri, silah teçhizat, işletme ve bakım, sefer stokları ve malzeme, inşaat yatırımları ve yedek kaynaklar şeklinde beş ana sınıfa ayrıldığını görürüz (Karaçay, 1995:11).

Bütçe sistemimizde ise, savunma harcamalarının fonksiyonel dağılımı üçlü grupta yapılmaktadır: Personel harcamaları, cari harcamalar ve modernizasyon harcamaları (Özbaran, 2004:128).

1.2. Savunma Harcamaları Düzeyinin Belirlenmesi

Normal olarak ülkenin güvenliği söz konusu olduğunda tahsis edilemeyecek hiçbir kaynak yoktur. Bununla beraber, ülke kaynaklarının optimal ölçekte kullanılması esas olduğundan bu kaynakları bir genel ölçü ile ifade etmek ve ihtiyaç duyulan kaynağı buradan tahsis etmek gerekir (Ertüzün, 1985:208-209). Ancak, bir devletin kendisini savunabilmesi için ne kadar savunma harcamasının yeterli olduğunun belirlenmesi zor bir konudur.

Savunma harcamalarının makul bir düzeyde belirlenmesi, tüm ülkeler için önem taşımaktadır. Çünkü savunmaya çok fazla kaynak ayrılması, dolayısı ile aşırı savunma harcamaları büyümeyi erteletecektir. Çok az kaynak tahsisi ise, milli güvenliği tehlikeye sokarak büyümeyi istikrarsızlık veya kargaşaya yol açmak suretiyle tehdit edecektir (Değer ve Sen, 1995:294).

Bu yüzden ülkenin, optimal ölçekte bir savunma harcaması yapması gerekmektedir. Savunma harcamalarının optimal düzeyinin nasıl belirleneceğine ilişkin McGuire'nin bir teorisi vardır. Ona göre; savunma bir kamusal mal olarak tanımlandığından kollektif tüketim mantığı gereği optimal savunma harcamaları düzeyi, marjinal faydalar toplamının marjinal maliyetlere eşit olduğu miktar kadar olacaktır (McGuire, 1995:17).

Bunun dışında, ülkenin savunma harcamalarını optimal düzeyde belirleyebilmesi için bir güvenlik fonksiyonunun oluşturulması gerekliliği de savunulan bir düşüncedir. Güvenlik fonksiyonu, söz konusu ülkenin kabul edebileceği risk derecesine bağlıdır. Risk faktörünün iyi belirlenmesi ve yeterli güvenlik düzeyinin tespiti, belirli bir bütçeyle savunma hizmetinin faydasını maksimize etmeyi mümkün kılar. Bu nedenle; kısa vade içinde değiştirilmesi kolay veya mümkün olmadığı, bu yüzden de veri niteliğinde oldukları ifade edilen güvenlik ihtiyacının tespitine etki eden faktörleri belirlemek gerekir. Bu faktörler içinde en önemlisi, ister devletin kendisine ister müttefiklerine yönelmiş olsun askeri tehdidin derecesidir. Ayrıca, ülkenin ekonomik durumu ve politikası, ülkenin stratejik durumu, ülkenin dış ilişkileri ve politikaları da güvenlik ihtiyacının tespitinde etkili olan faktörler arasındadır (Altun, 1998:31).

Türkiye'nin savunma ve güvenlik ihtiyacının, 1980'li yılların sonundan itibaren arttığını söylemek mümkündür. Bu artış dört temel nedene bağlanabilir. Bu nedenlerden birincisi; Türkiye'nin de içinde yer aldığı bölgeye düzensizliğin, belirsizliğin ve istikrarsızlığın hakim olmasıdır. İkinci bir neden; bu bölgesel durumun bir sonucu olarak bölge devletlerinin aşırı derecede silahlanmalarıdır. Bir diğer neden; Türkiye'nin savunma ve güvenliğine, daha önce var olmayan yeni unsurların katılmış olmasıdır. Bunlar, kendilerini çeşitli nedenlerle Türkiye'ye yakın hisseden devlet ve topluluklardır. Son bir neden ise; iki kutuplu dönemde Türkiye'nin savunma ve güvenlik alanında yakın ilişki ve

işbirliği içinde olduğu Batılı devletlerin, yeni dünya düzeninde Türkiye'den uzaklaşmaya başlamalarıdır (Öztürk, 1997:25-27).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için yapılan analizler, gelişmiş ülkelerde savunma harcamaları seviyesinin ekonomik faktörlere bağlı olmadığını; gelişmekte olan ülkelerde ise, savunma harcamalarının gelir seviyelerine bağlı olduğunu göstermektedir (Akgül, 1986:19). Bu yüzden gelişmiş ülkelerde savunma harcamalarının milli gelirden aldığı pay, gelişmekte olan ülkelere kıyasla çok daha az dalgalanma yaşamaktadır (Looney, 1989:39).

İktisat teorisinde tüketim harcamaları kullanılabilir gelirin bir fonksiyonu iken; savunma harcamaları, mevcut teknolojinin ve potansiyel düşmanın varlığına bağımlı olmaktadır. Savunma harcamaları özellikle ekonomik değişkenlerden eğitim, konut, sağlık, para arzı, GSMH ve fiyatlardan etkilenirken; özel tüketim, sivil yatırım ve kamu harcamalarını da etkilemektedir. Savunma gücü ve buna bağlı ihtiyaçlar, ulusal kalkınmamızı engellemeyecek ancak savunma gücümüzü de azaltmayacak bir dengede bulunmalıdır (Işık, 1997:259).

Bu hassasiyet temelinde; gelişmekte olan ve coğrafi konum olarak kritik bölgede bulunan ülkemizde, savunma harcamaları ile diğer harcama kalemleri arasındaki dengenin sağlanması büyük önem taşımaktadır.

1.3. Savunma Harcamalarında Etkinlik

Bir toplumda varolan kaynaklarla en yüksek üretim düzeyine erişilmesi ve yaratılan mal ve hizmetlerin bireyler arasında en hakça dağılımının sağlanmasına **etkinlik** adı verilir (Dinler, 1998:31).

Bu tanımdan hareketle savunma programı etkinliğini de, belirlenen savunma ödeneğinden en yüksek savunma hizmetinin elde edilmesi olarak tanımlayabiliriz (Bulutoğlu, 1988:273).

Savunma programları, birbirleriyle bağlantılı olarak araştırılmalı ve iktisadilik-etkinlik yönünden değerlendirilmelidir. Bu açıdan karar almada ve analitik bakımdan kolaylık sağladığı için savunma gücü şu unsurlara bağlı olarak açıklanabilir:

- Ülkenin bugün ve gelecekte kullanabileceği kaynakların topyekün miktarı,
- Bu kaynaklardan ülke savunmasına tahsis edilen kısım,
- Tahsis edilen kaynakların kullanımındaki etkinliğin derecesi.

Yapılan tespitlere rağmen, savunma programlarında etkinliğin sağlanması çeşitli nedenlerden ötürü pek kolay değildir.

Mevcut kaynaklardan en yüksek hasılanın sağlanması olarak tanımladığımız etkinlik, savunma bütçesinin oluşturulmasında da gözetilen bir hedeftir. Ancak; askeri kararlarda etkinlik, mümkün olduğu kadar küçük askeri bütçeler yapmak veya ucuz kuvvet temin etmek değil, bütçenin büyüklüğü ne olursa olsun en yüksek derecede askeri kabiliyetlere sahip olmak demektir. Teknik olarak ifade edilecek olursa, herhangi bir askeri kabiliyeti azaltmadan diğerini arttırmanın mümkün olmaması halinde, askeri güce ayrılan kaynaklar etkin kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi, askeri harcamalara ayrılan kaynakların etkinliğinde ölçü olarak kullanılan kriterler, iktisat teorisinde esasları belirtilen etkinlik kriterlerinden farklı değildir (Altun, 1998:43-44).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI

2.1. Dünya Savunma Harcamaları

Dünya savunma harcamaları, İkinci Dünya Savaşından sonra sürekli artış göstermiş, soğuk savaş döneminin en yüksek savunma harcamasının yapıldığı yıl olan 1987 yılından itibaren ise düşüşe geçmiştir. Bu azalışın nedenleri arasında; Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla oluşan soğuk savaşın bittiği izlenimleri ve kamu harcama önceliklerinin yeniden düzenlenmesi gerekliliğini doğuran bazı mali sınırlamaların yaşanması gösterilebilir.

Bununla birlikte bölgeler ve ülkeler arasında savunma harcamalarının dağılımı konusunda büyük farklılıklar olduğu da bir gerçektir. 1998'e kadar olan dönemde başta Ortadoğu ve daha az derecede de Güney Asya ve Kuzey Afrika'da olmak üzere birçok gelişmekte olan ülkede savunma harcamalarında önemli azalmalar olmuştur. Buna karşılık; ABD, Rusya, Çin, Avrupa Birliği ülkeleri, Hindistan, Pakistan, İsrail, Suriye, İran ve Irak gibi bazı ülkelerde savunma harcamaları önemli boyutlara ulaşmıştır.

Savunma harcamalarındaki azalma eğilimi 1998'den sonra ortadan kalkmış ve harcamalar tekrar artmaya başlamıştır. 1998'den itibaren savunma harcamalarındaki artış öncelikle Ortadoğu ve Doğu Avrupa ülkeleri, Kuzey Amerika ve Doğu Asya'da yaşanan ekonomik, politik ve teknolojik değişiminin bir sonucudur. 2001 yılına değin söz konusu artış, reel olarak yaklaşık %7 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2002-2004 savunma harcamaları artışı ise, ortalama %6 seviyesindedir. Bu dönemde yaşanan savunma harcamaları artışının en büyük nedeni, küresel ortalamaları en çok etkileyen ülke olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında başlattığı Afganistan ve Irak operasyonlarıdır (Taner, 2006:3; Giray, 2004:182).

Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI)'nün 2006 yılı raporuna göre; 2005 yılında dünya savunma harcamaları, 2003 yılı sabit fiyatlarıyla 1 trilyon ABD dolarına ulaşmıştır. Cari fiyatlarla ise dünya savunma harcamalarının, 1 trilyon 118 milyar ABD doları olduğu ifade edilmiştir. Bu tutar, dünyadaki toplam

GSYİH'nin %2,5'ine denk gelmektedir. 2005 yılında dünya savunma harcamaları, 2004 yılına göre %3,4'lük bir artış göstermiştir. Ayrıca; 1996-2005 dönemine baktığımızda da, savunma harcamalarının %34'lük bir artış gösterdiğini görüyoruz (http://www.sipri.org).

Tablo-2. Dünya Savunma Harcamaları (2003 sabit fiyatlarıyla, milyar ABD doları) (1988-2005)

Yıllar	Afrika	Amerika	Asya ve Okyanus	Avrupa	Orta Doğu	Dünya	Değişim (%)
1988	10.3	489	92.8	414	38.7	1.044	..
1989	11.0	484	97.0	402	37.5	1.032	*-1.1*
1990	10.7	460	100	381	51.2	1.003	*-2.8*
1991	9.6	404	102	...	57.1	...	..
1992	9.0	427	107	273	46.8	863	..
1993	8.9	408	110	263	43.0	833	*-3.5*
1994	9.2	387	111	257	42.1	806	*-3.2*
1995	8.8	368	112	239	40.0	768	*-4.7*
1996	8.6	347	116	236	39.0	747	*-2.7*
1997	8.7	347	118	239	43.4	756	*+1.2*
1998	9.4	340	119	234	46.5	748	*-1.1*
1999	10.5	341	122	238	45.8	757	*+1.2*
2000	11.1	353	126	243	51.5	784	*+3.6*
2001	11.1	358	132	243	55.0	800	*+2*
2002	12.1	399	138	249	52.6	851	*+6.4*
2003	11.9	447	144	256	55.0	914	*+7.4*
2004	12.6	485	152	260	58.9	969	*+6*
2005	12.7	513	157	256	63.0	1.001	*+3.4*
1988-2005 Değişim(%)	*+23*	*+5*	*+69*	*-38*	*+63*	*-4*	

Kaynak: http://www.sipri.org

Tablo-2'den anlaşılacağı üzere; dünya savunma harcamaları trendini, Amerika ve Avrupa kıtalarının savunma harcamaları belirlemektedir. Tabloya baktığımızda; Amerika ve Avrupa bölge savunma harcamaları toplamının, dünya savunma harcamalarının çok büyük bir kısmını karşıladığını görebiliriz.

Bölgesel olarak Amerika ve Avrupa'nın dünya savunma harcamaları düzeyini belirlemede ne denli etkin olduğunu belirttikten sonra, aşağıdaki tabloda da; 2005 yılında dünyada en fazla savunma harcaması yapan ülkelerin sıralanışlarını görebiliriz.

Tablo-3. 2005 Yılında En Fazla Savunma Harcaması Yapan 15 Ülke (2003 sabit fiyatlarıyla, milyar ABD doları)

Ülke	Savunma Harcaması
1. ABD	478.2
2. İngiltere	48.3
3. Fransa	46.2
4. Japonya	42.1
5. Çin	41.0
6. Almanya	33.2
7. İtalya	27.2
8. Suudi Arabistan	25.2
9. Rusya	21.0
10.Hindistan	20.4
11.Güney Kore	16.4
12.Kanada	10.6
13.Avustralya	10.5
14.İspanya	9.9
15.İsrail	9.6

Kaynak: http://www.sipri.org

Görüldüğü üzere; savunmaya yaptığı harcamaları 478.2 milyar $ ile en fazla savunma harcaması yapan ülkeler sıralamasında ilk sırada yer alan ABD ve tablodaki diğer ülkelerin savunma harcamaları toplamı, 1 trilyon ABD dolarına ulaşan 2005 yılı dünya savunma harcamalarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Tablo-3).

2005 yılı en fazla savunma harcaması yapanlar tablosunda yer alan ülkelerin ve diğerlerinin silah ticareti konusundaki durumlarını da Tablo-4 ve Tablo-5'ten görebiliriz.

Tablo-4. 1976-2005 Dönemi Ülkelerin Silah Satışları (1990 sabit fiyatlarıyla, milyon ABD doları)

Ülkeler	2005 Yılı	1976-2005 Dönemi
Amerika	7.101	307.469
Rusya	5.771	55.901
Fransa	2.399	62.657
Almanya	1.855	43.456
Hollanda	840	12.176
İtalya	827	18.369
İngiltere	791	43.049
İsveç	592	6.507
Kanada	365	6.121
Ukrayna	188	6.056
İsrail	160	5.905
Çin	129	28.092
Polonya	124	5.958
İspanya	113	3.802
İsviçre	74	2.939
Brezilya	62	3.068
SSCB	0	216.389
Çekoslovakya	0	19.102
Kuzey Kore	0	2.027
Beyaz Rusya	0	1.901
Diğerleri	570	23.047
Toplam	21.961	873.991

Kaynak: http://www.sipri.org

Tablodaki verilerden de anlaşılacağı üzere; 2005 yılı silah ticaretinde Amerika, Rusya, Fransa, Almanya hakim güçlerdir. 1976-2005 dönemi için baktığımızda da zirvede yine, bu dönemin toplam silah satışlarının yaklaşık %35'ini gerçekleştiren ABD vardır. Tabloda ismi yer almayan ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu diğer ülkeler grubu bu dönemde silah satışlarının yaklaşık %2,7 gibi küçük bir kısmını gerçekleştirmiştir (Tablo-4).

Tablo-5. 1976-2005 Dönemi Ülkelerin Silah Alımları (1990 sabit fiyatlarıyla, milyon ABD doları)

Ülkeler	2005 Yılı	1976-2005 Dönemi
Çin	2.697	23.020
Hindistan	1.471	55.869
İsrail	1.422	22.706
Yunanistan	1.114	25.892
Tayvan	777	27.658
Türkiye	746	31.264
Mısır	596	27.369
Güney Kore	544	22.099
Suudi Arabistan	470	38.968
İran	403	27.816
Irak	290	38.965
İspanya	281	13.637
Japonya	250	30.212
Pakistan	161	16.344
Cezayir	149	16.195
İngiltere	94	14.404
Libya	0	26.446
Suriye	0	22.464
SSCB	0	14.558
Doğu Almanya	0	14.508
Diğerleri	10.500	363.635
Toplam	21.965	874.029

Kaynak: http://www.sipri.org

Tablo-5'e baktığımızda; 2005 yılında en yüksek silah alımı yapan ülkelerin Çin, Hindistan, İsrail, Yunanistan olduğunu görüyoruz. Ancak; dönem olarak bakıldığında, Hindistan'ın ilk sırada yer aldığını, arkasında da Suudi Arabistan, Irak ve Türkiye'nin olduğu görülmektedir.

2.2. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Genel Seyri ve Planlanması

Dünya savunma harcamalarının yıllar itibariyle yaşadığı azalış ve artış eğilimlerinden bahsederken; bölgeler ve ülkeler arasında, savunma harcamaları düzeylerine ilişkin farklılıklar yaşandığını belirtmiştik. Bu yüzden, savunma harcamalarının Türkiye'de nasıl bir seyir izlediği hakkında değerlendirmelerde bulunmak önemlidir.

2.2.1. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Genel Seyri

1960'lı yıllardan sonra tüm dünya ülkelerini etkileyen silahlanma yarışından Türkiye'de etkilenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen silah teknolojileri ve üretimi, birçok dünya ülkesinin askeri harcamalarının artmasında önemli bir etken olmuştur. Türkiye'nin askeri harcamaları da özellikle 1970 yılından itibaren sürekli artmıştır. Türkiye, 1971-89 döneminde askeri harcamaları en hızlı artan NATO üyesi ülkedir (NATO, 1991).

Bir devletin askeri harcamalarındaki artışın, iki temel nedeni olduğu söylenebilir. İlki, askeri harcamaları sürekli artan bir devletin, önemli bir tehdit algılamasına sahip olduğu düşünülebilir. Bu artış; komşu devletlerden, içinde bulunulan bölgeden ya da uluslararası ortamdan kaynaklanabilir. İkinci neden olarak da, devlet yöneticilerinin sahip olduğu dış politika anlayışının silahlanmayı ön planda tutan bir nitelik gösteriyor olmasıdır. Türkiye için ilk durum daha geçerli bir nedendir. Komşu devletlerin kendisine karşı politikaları, bölgesel ve uluslararası krizler, Türkiye'nin askeri harcamaları konusunda belirleyici olmaktadır (Koçer, 2002:125).

Bloklararası silahlanma yarışının ve soğuk savaşın sona ermesiyle savunma harcamalarında önemli azalmalar olacağı beklentisi, Türkiye açısından gerçekleşmemiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye, Batı'daki genel silahsızlanma eğiliminin tersine, silahlanan bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Türkiye açısından bu dönemde, bir silah indiriminden söz etmek mümkün değildir (Günlük-Şenesen, 1994: 203).

Türkiye 1990'lı yıllarda, askeri harcamalarına önemli derecede kaynak ayırmış, askeri kapasitesini en azından caydırıcı düzeyde tutmaya çalışmıştır. Dünyanın en çok güvenlik tüketen coğrafyasında (Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'nun kesiştiği bir coğrafyada) yer alması nedeniyle, Türkiye'nin, askeri harcamalarını belli bir düzeyde tutması bir zorunluluktur. Zira Türkiye, dış politikasında askeri güç unsurunu kullanmadan çözemeyeceği sorunlara sahiptir (Koçer, 2002:151).

Ayrıca Soğuk Savaş sonrası dönemde, bazı Batı Avrupa ülkelerinin savunma harcamalarında kısıntıya gitmelerini mümkün kılan siyasi değişimlerin, Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlardaki belirsizlikleri artırması ve bu dönemde dış yardımların

azalması Türkiye'nin benzer bir tutum içine girmesini engellemiş, savunma harcamalarındaki artış eğilimi bu dönemde de devam etmiştir.

Savunma harcamalarındaki bu yükselişte, Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF)'nun katkısının başlaması şüphesiz etkili olmuştur. Ancak, asıl artışın bütçeden kaynaklandığı ifade edilmektedir (Günlük-Şenesen, 2002:75).

Savunma alanında Türkiye, NATO üyesi ülkeler arasında en yüksek harcama yapan ülkelerden biri olmuştur. 1998'de NATO üyesi ülkeler arasında savunma harcamalarının GSMH'den aldığı pay, ortalama %2,1 iken; Türkiye'de bu oran, %3,3'e ulaşmıştır (Sezgin ve Yıldırım, 2002:121-122).

1999'da savunma harcamalarının GSMH'ye oranı, %3,6 iken; 2000 ve 2001 yıllarında sırasıyla %3,5 ve %3,6 olarak gerçekleşmiş ve 2002 yılında ise bir miktar azalarak %3,4 seviyesinde olmuştur. 2003 yılında da düşüş devam etmiş ve %3 olarak gerçekleşmiştir (Özbaran, 2004:129).

Tablo-6. Türkiye'nin Savunma Harcamaları

Yıllar	Savunma Harcamaları (cari fiyat, milyon TL)	Savunma Harcamalarının Milli Gelir İçindeki Oranı (%)
1970	6.237	3,0
1971	8.487	3,2
1972	9.961	3,1
1973	12.192	3,0
1974	15.831	2,9
1975	30.200	4,3
1976	40.691	4,6
1977	49.790	4,4
1978	66.239	4,0
1979	94.034	3,2
1980	185.656	3,5
1981	313.067	3,9
1982	447.790	4,2
1983	556.738	3,9
1984	803.044	3,6
1985	1.234.547	3,4
1986	1.867.990	3,6
1987	2.476.869	3,3
1988	3.788.920	2,9
1989	7.158.471	3,1
1990	13.865.971	3,4
1991	23.656.518	3,7
1992	42.319.927	3,8
1993	77.716.559	3,8
1994	156.723.653	4,0
1995	302.864.000	3,8
1996	611.521.000	4,0
1997	1.183.327.000	4,0
1998	2.289.430.000	4,2
1999	4.167.636.000	5,3
2000	6.248.274.000	4,9
2001	8.843.915.000	5,0
2002	12.107.716.000	4,4
2003	13.553.387.000	3,8
2004	13.385.686.000	3,1
2005	13.840.000.000	2,8

Kaynak: www.nato.int ve kendi hesaplamalarım.

Not: 1970-2005 dönemine ait yıllık savunma harcamaları verileri, NATO kaynaklıdır. Savunma harcamalarının milli gelir içindeki oranları ise, tabloda gösterilen savunma harcamalarının, TCMB'den alınan 1987 fiyatlarıyla belirlenmiş GSMH tutarlarına bölünmesiyle bulunmuştur.

1975 ve 1976 yıllarında Türkiye'nin savunma harcamaları, önceki yıllara göre oldukça yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. Bu artışta, 1974 yılındaki Kıbrıs Harekatında ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunun ve bunun sonrasında ülke için milli bir savunma sanayinin çok gerekli olduğu kanaatinin yaygınlaşmasının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye, 1988-2005 yılları arasında GSMH'sinin ortalama %3,8'lik bir oranını savunma harcamalarına ayırmıştır (Tablo-6).

Türkiye'de savunma bütçesi, 1988'den başlayarak belirgin bir artış göstermiştir. Öte yandan, savunma bütçesinin konsolide bütçe içindeki payı azalmıştır. Türkiye'de savunma harcamalarının konsolide bütçe harcamaları içindeki payı aşağıdaki gibidir.

Tablo-7. Savunma Harcamalarının Konsolide Bütçe Harcamalarına Oranı (%)

Yıllar	Savunma Harcamaları / Konsolide Bütçe Harcamaları
1930	30,2
1950	27,0
1970	18,2
1990	17,9
1994	15,0
1998	10,4
1999[a]	10,1
2000[a]	9,5
2001[a]	7,9
2002[a]	8,1
2003[a]	7,7
2004[b]	6,7
2005[b]	7,1

Kaynak: Sezgin, 2003:3; Özbaran, 2004:128; TESEV, 2006:29.

Not: [a], 1999-2003 yıllarına ait veriler Özbaran'dan; [b], 2004-2005 yıllarına ait veriler TESEV'den alınmıştır.

Tablo-7 incelendiğinde, 1930 yılındaki savunma harcamalarının konsolide bütçe harcamalarına oranının %30,2 olduğu ve bu oranın 2002 ile 2005 yıllarındaki küçük artışlar dışında azalma gösterdiği görülmektedir.

Yalnızca bu tabloya bakarak, savunmanın bütçe harcamaları üzerindeki yükünün zaman içinde azaldığını söyleyebiliriz. Ancak, konsolide bütçenin faizlerden ötürü şişmesi paydayı büyütmektedir ve bu gerçeği göz ardı ederek varılacak böyle bir yargı ciddi bir yanılgıdır. Devletin güvenlik, refah, altyapı vb. sağlama işlevlerine yaptığı harcamaların boyutunu değerlendirmede faiz dışı yani birincil bütçe önemlidir ve birincil bütçe içinde savunmanın payında, konsolide bütçedekine benzer bir azalış gözlenmemektedir (Günlük-Şenesen, 2002:20).

Bununla birlikte bazı savunma harcamalarının bütçe dışında kalması (Savunma Sanayi Destekleme Fonu'ndan yapılan harcamalar gibi) ve faiz giderlerinin görünmemesi, savunma harcamalarının bütçe payını olduğundan düşük göstermektedir.

2.2.2. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Planlanması

Savunma harcamalarına yönelik stratejik planlama yapılırken bazı değerlendirmeler dikkate alınır. Bu değerlendirmeler (Maliye Bakanlığı, 1993:13-14):

- Ülke güvenlik menfaatleri ve taahhütleri,
- Tehdit kabulleri ve tehdidin değerlendirilmesi,
- Savunma politika ve stratejisinin belirlenmesi,
- Politik ve stratejik değerlendirmelere göre ihtiyaç duyulan silah sistemlerinin alınması ve askeri kuvvet yapısının geliştirilmesi

faaliyetlerini kapsar.

Savunma hizmeti programlarının caydırıcılık ve savma etkilerinin nesnel bir şekilde belirlenmesi amacıyla birçok ülkede ve Türkiye'de, Planlama-Programlama ve Bütçeleme Sistemi (PPBS) olarak ifade edilen bir sistematik kullanılmaktadır (Bulutoğlu, 1988:273). Bu sistem; Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kuvvet yapısının teşkili, çağın gereklerine göre geliştirilmesi, harbe hazırlık düzeyinin yükseltilmesi, işletme-bakım ve sefer stoklarıyla idamesi, inşaat ve altyapı faaliyetlerinin yönlendirilmesi gibi amaçlarla ayrılmış bir yönetim sistemidir. Bu sistemin oluşturulmasındaki diğer amaçlar arasında, dış kaynakların etkin, ekonomik ve zamanında kullanılmasının sağlanması da yer almaktadır (Altun, 1998:91).

Planlama; orta (10 yıl) ve uzun vade (11-20 yıl) için askeri strateji ile stratejik hedeflerin ve kuvvet yapısının belirlenmesi işlemidir. Programlama; Planlama ile belirlenen hedeflerin kaynaklar bazında nasıl gerçekleştirileceğinin bir zaman boyutu üzerinde projelendirilmesi işlemidir. Bütçeleme ise; On Yıllık Tedarik Programlarında (OYTEP) belirtilen muhtemel kaynak tahsislerinin her yıl için o bütçe yılında nereye, ne maksatla ve ne kadar tahsis edileceğinin kararlaştırılması işlemidir.

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'ne tahsisi mümkün kaynakların değerlendirmesi aşamasında; genel ekonomik göstergeler, büyüme hızı, dış ticaret dengesi, fiyat ve

maliyet artışları, dış yardım ve kredi imkanları, kalkınma planları, hükümet programı, yürürlükte bulunan programlar ve yükümlülükler gibi etkenler dikkate alınarak plan döneminde savunma harcamalarına ayrılabilecek kaynak boyutlarının ne olabileceği değerlendirilir (Milli Savunma Bakanlığı, 1998:117).

2.3. Türkiye'nin Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler

Ülkelerin savunma harcamalarını belirleyen birçok faktör vardır ve bu faktörlerin önem dereceleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Beenstock'a göre bu faktörler, yabancı ekonomik yardımlar, askeri yardımlar, iç ve dış tehdit, ittifaklar ve askeri yönetimlerdir (Beenstock, 1993:633-649).

Türkiye'de savunma harcamaları genelde artan bir seyir izlemiştir. Bu artışın nedenlerine baktığımızda, ilk sırada Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik önemi gelmektedir. Bunun dışında, ekonomik ve siyasal istikrarsızlık, Türkiye'nin algıladığı tehditler ve komşu ülkelerin savunma harcamaları da savunma harcamalarını etkileyen faktörlerdendir.

2.3.1. Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi

Jeopolitik kavramı; ülkeleri, ülkelerin politikalarını ve coğrafi konumlarını birleştiren ilişkileri ifade etmektedir. İklim, tarım potansiyeli, yeraltı kaynakları, stratejik öneme sahip deniz ve kara yollarına yakınlık gibi unsurlar bir ülkenin jeopolitik önemini vurgulamaktadır. Kısaca jeopolitik, bir devletin politikası üzerine coğrafyanın etkileridir (Uçar, 2003:29-30).

Asya ile Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan Türkiye, eskiden olduğu gibi günümüzde de kıtalararası ticaret yollarının geçtiği bir transit merkezi durumunu hemen hemen aynen muhafaza etmektedir. Ayrıca Türkiye'nin dünyanın en önemli petrol yataklarına sahip ülkelere komşu olması, coğrafi konumunun önemini ortaya açıkça koymaktadır (Şimşek, 1989:144).

Üç tarafı denizlerle çevrili ve iki kıtayı birbirine bağlayan konumuyla Türkiye, çok özel ve jeostratejik bir konuma sahiptir. Bu yapısıyla Türkiye aynı anda birçok bölgeye aittir. Türkiye aynı anda bir Avrupa, Balkan, Kafkas, Ortadoğu, Akdeniz ve

Karadeniz ülkesidir. Türk Boğazları ve Anadolu, Balkanlar, Akdeniz ve Karadeniz'in ortasında yer alan konumu ve Avrasya'ya açılan kapı özelliği ile Cebelitarık'tan başlayıp Ortadoğu ve Orta Asya'ya uzanan bir politik-askeri derinlik içinde Türkiye, tartışılamayacak bir stratejik öneme sahiptir.

Türkiye belirtilen jeostratejik konumu çerçevesinde, Soğuk Savaş sonrasında belirgin olarak ortaya çıkan ve Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'da yoğunlaşan aşırı milliyetçilik, köktendincilik, kitle imha silahlarının yayılması, terörizm ve etnik çatışmalar gibi risk ve tehditlerle dolu bölgenin tam ortasında bir istikrar ve denge unsurudur. Bu tehdit ve riskleri önlenebilmesinde kilit konumdadır (Milli Savunma Bakanlığı, 1998:5-6).

Şüphesiz, sahip olduğu jeostratejik konumu ile Türkiye'nin bahsedilen bölgelerde bir istikrar ve denge unsuru olması ve bu rolünü devam ettirebilmesi makul düzeyde yaptığı ve yapacağı savunma harcamaları ile yakından ilişkilidir.

2.3.2. Ekonomik ve Siyasal İstikrarsızlık

Ekonomik istikrarın en önemli göstergelerinden olan ödemeler dengesinde ve enflasyon düzeyinde yaşanan bir olumsuzluk, bazı harcamalarda kısıntıya gidilmesi gerekliliğini doğuracaktır. Nitekim Türkiye'de sürekli açık vermiş olan ödemeler dengesi ve özellikle 1978, 1979, 1989, 1994 yıllarında oldukça yüksek çıkan enflasyon oranı, Türkiye'de savunma harcamalarının azaltılmasına neden olmuştur.

Siyasal istikrarsızlık dönemlerinde ülke, iç ve dış tehditlere karşı korunmak amacıyla silahlı kuvvetlerine daha fazla ihtiyaç duyar. Dolayısıyla bu tür istikrarsızlık dönemlerinde savunma harcamaları sürekli artmıştır. 1970 ve 1980 askeri müdahaleleri ve koalisyon hükümetleri zamanında yaşanan karışıklıklar, siyasal istikrarsızlık göstergeleridir ve savunma harcamalarında artışlara neden olmuştur (Uçar, 2003:30-31).

2.3.3. Türkiye'nin Algıladığı Tehditler

Milli güvenlik sistemi içerisinde tehdit; bir devletin milli değerlerini, milli çıkarlarını ve milli hedeflerini elde etmesine ya da korumasına engel olma amacıyla başka bir devlet tarafından alınan tertip ve tedbirlerdir (Usluer, 1994:25).

Bir ülke; anayasal düzenine, milli varlığı ve bütünlüğüne, uluslararası çıkarlarına zarar vermesi muhtemel her türlü unsuru kendisi için tehdit olarak algılar ve bu yöndeki bir algılayış da, o ülkenin savunması için yaptığı harcamaları belirlemede önemli bir etken olur.

Türkiye açısından en önemli tehdit, jeopolitik konumundan kaynaklanmaktadır. Bölgemizde meydana gelen önemli olaylar, dünya güç merkezleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu merkezlerin çıkarlarının devamı için Türkiye'nin tutumu önemli olduğundan, bu güçler Türkiye'nin tutumunu etkilemeye çalışacaklardır. Bu durum, ülkemiz için çok yönlü ve çok unsurlu bir tehdit oluşturmaktadır (Esen, 1994:57).

Türkiye'nin tehdit olarak algıladığı faaliyetler arasında: Yunanistan ile süregelen Kıbrıs ve Ege Sorunları (Adalar, Kıta Sahanlığı, Kara Suları), Batı Trakya Türklerine uygulanan baskılar, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile son zamanlarda hızlanan ilişkilerini engelleme hareketleri; Suriye'nin Türkiye'den toprak ve Fırat sularının paylaşımı ile ilgili tuhaf istekleri ve PKK terör örgütüne destek faaliyetleri; Irak'ın toprak bütünlüğüne karşı özellikle de Kuzey Irak'ta yaşanan kaygı verici gelişmeler; İran'ın, benimsediği dini rejimi ihraç etmeye yönelik sergilediği davranışlar ve tüm karşı çıkmalara rağmen sürdürdüğü nükleer enerjiyi güçlendirme faaliyetleri yer almaktadır.

Ayrıca, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra etnik grupların ve azınlıkların artan bağımsızlık hareketleri Türkiye'nin de üniter devlet yapısını ve ülke bütünlüğünü tehdit eder hale gelmiştir. Nitekim bu durumun ülkemize yansıması, özellikle PKK terörü şeklinde olmuştur. Türkiye'de savunma harcamalarının özellikle 1984 yılından sonra önemli düzeyde artış göstermesinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde etkili olan PKK terör örgütünün eylemlerine karşı yapılan silahlı operasyon maliyetlerinin büyük etkisi olmuştur.

Dünyada yaşanmakta olan belirsizliklere ve büyük siyasal değişime paralel olarak oluşan yeni ekonomik bloklaşma da ülkemiz açısından önem arz etmektedir. Siyasette olduğu gibi ekonomide de düşünülen yeni dünya düzeninin sonuçta bir düzensizliğe yol açma tehlikesini de Türkiye açısından göz ardı etmemek gerekir.

Tüm bu unsurlar dikkate alındığında, Türkiye'nin algıladığı tehditlerin boyutunda geçmişe nazaran bir artışın olduğunu ileri sürebiliriz (Altun, 1998:69-73).

2.3.4. Komşu Ülkelerin Savunma Harcamaları

Türkiye, anlaşmazlıkların yoğun olduğu bir bölgede bulunması nedeniyle, bütün komşularıyla yürüttüğü ilişkilerinde çok dikkatli bir strateji izlemek ve her daim milli savunma imkanlarını güçlü bulundurmak zorundadır. Bu zorunluluk, savunma harcamalarının yüksek düzeylere ulaşmasına neden olmaktadır.

Türkiye'nin savunma politikasını etkilemede, komşu ülkelerin yaptıkları savunma harcamaları da belirleyici olmaktadır. Örneğin; Chletsos ve Kollias, 1995 yılında Türkiye'nin savunma harcamalarını belirleyen etkenlerin neler olduğunu analiz etmek amacıyla oluşturdukları modelde açıklayıcı değişken olarak; Türkiye'nin milli geliri, müttefik olarak NATO'nun savunma yükü ve rakip olarak da Yunanistan'ın savunma harcamalarını kullanmışlardır. Ayrıca, denklemlerine Kıbrıs konusundaki uyuşmazlığı da kukla değişken olarak eklemişlerdir. Çalışmalarının neticesinde, Yunanistan'ın savunma harcamalarının, uzun dönemde Türkiye'nin savunma harcamalarını pozitif yönde etkilediği sonucuna varmışlardır (Sezgin ve Yıldırım, 2002:123).

Tablo-8. Türkiye'nin Askeri Çevresinde Yer Alan Ülkelerin Askeri Harcamaları (2003 yılı fiyatlarıyla, milyon ABD doları)

Yıllar	Rusya	Bulgaristan	Yunanistan	Suriye	İran	İsrail	Suudi Arabistan	Ermenistan
1988	161.100		5.751	3.268	1.441	7.671	15.114	
1989	149.400	1.565[T]	5.393	3.344	1.360	7.258	14.282	
1990	126.400	1.665[T]	5.452	3.099	1.574	7.677	17.948[T]	
1991	124.000	911[T]	5.171	5.012	1.642	9.991	17.116[T]	
1992	29.600	687[T]	5.374	4.644	1.566	7.801	16.087	62.1
1993	26.100	519[T]	5.245	3.676	1.967	7.985	17.049	34.6
1994	25.200	711[T]	5.335	3.967	2.669	7.957	14.716	
1995	16.000	526[T]	5.450	3.992	1.976	7.809	12.972	58.7
1996	14.100	359	5.776	3.710	2.234	8.202	12.951	50.6
1997	15.700	335	6.155	3.829	2.502	8.320	17.588	64.4
1998	10.000	388	6.707	4.150	2.641	8.620	20.314	63.5
1999	10.400	440	7.022	4.209	3.676	8.935	18.083	68.4
2000	14.100	453	7.410	4826[T]	5.626	9.330	19.930	69.3
2001	15.700	502	7.245	5800[T]	6.225	9.489	21.227	67.3
2002	17.400	506	7.111	5857[T]	5.026	10.484	18.635	66.5
2003	18.500	516	7.120	6628[T]	5.894	9.816	18.772	76.6
2004	19.300	505	7.712	6.626	6.772	10.098	20.824	80.2
2005	21.000	522	8.600		7.035	9.579	25.206	98.5

Not: Tabloda Irak'ın bu dönemdeki askeri harcamalarına verilere ulaşılamaması nedeniyle yer verilmemiştir. [T]: tahmin.

Kaynak: www.sipri.org

Tablo-8'e baktığımızda Yunanistan'ın yaptığı askeri harcamaların, 1993 yılından 2001 yılına değin istikrarlı bir artış sergilediğini ve 2005 yılı itibariyle de en yüksek seviyesine ulaştığını görebiliriz.

Boğazlar üzerindeki emellerini tarihten de bildiğimiz Rusya'nın 1988-2005 yılları arasındaki askeri harcamalarının seyrine baktığımızda, zaten azalma eğilimine giren bu türden harcamalarda SSCB'nin dağılmasıyla biten Soğuk Savaşın ardından çok büyük düzeyde düşüşler görüyoruz. Rusya'nın yaptığı askeri harcamalar, 1998'de en düşük seviyesine geriliyor ancak bu yıldan itibaren de askeri harcamalarda artış trendine giriliyor (Tablo-8).

Ortadoğu'daki hızla gelişen ve değişen durumlara paralel olarak; Türkiye'nin buradaki ulusal çıkarlarının da tehlikeye girme ihtimali sürekli olarak mevcuttur. Bölgede özellikle de Körfez Savaşları'nın, İran-Irak Savaşı'nın ve Arap-İsrail çatışmalarının yaşandığı dönemlerde oldukça artan silahlanma yarışı, Türkiye'nin bölgesinde saygın ve caydırıcı bir askeri güce sahip olmasını zorunlu hale getirmektedir.

Türkiye'nin ayrıca Bulgaristan, Suriye, Ermenistan ve Irak'la da çeşitli sorunları bulunmaktadır. Ancak mevcut koşullar, bu sorunların önemini diğerlerine oranla azaltmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin içinde bulunduğu askeri çevre ve bu çevrede meydana gelen gelişmeler, Türkiye'nin NATO ve ABD ile ortak gözüken çıkarlarının dışında, daha geniş kapsamlı ve öncelikli bir konuma sahiptir. Bu nedenle de, NATO'nun dışında caydırıcı bir silahlı gücün bulundurulması, Türkiye için zorunlu bir ulusal ihtiyaçtır (Şimşek, 1989:147-148).

2.4. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Kaynakları

Türkiye'de savunma harcamalarının ve aynı zamanda mali planın kaynakları şunlardır (Milli Savunma Bakanlığı, 1998:117):

-Milli Savunma Bakanlığı bütçesinden tahsisli kaynaklar,

-Savunma Sanayi Destekleme Fonu kaynakları,

-Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı kaynakları,

-Jandarma Genel Komutanlığı bütçesi,

-Sahil Güvenlik Komutanlığı bütçesi,

-Geri ödemeleri Hazine Müsteşarlığı bütçesinden garanti edilen yabancı devlet veya firma kredileri,

-Dış askeri yardımlar,

-Milli Savunma Bakanlığı'nın özel kanunlara dayanan gelirleri.

Bu sıraladığımız kaynaklar içinde, savunma harcamalarının en büyük kısmını Milli Savunma Bakanlığı bütçesi karşılamaktadır. 1985 yılında kurulan Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF) da söz konusu harcamaların karşılanmasında önemli rol üstlenmiştir.

Diğer kaynakların da etkisini göz ardı etmemekle birlikte bu çalışmada, harcamaların karşılanmasında nispeten daha büyük payı olan Milli Savunma Bakanlığı bütçesi, Savunma Sanayi Destekleme Fonu ve Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı kaynakları hakkında bilgi verilecektir.

2.4.1. Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi

Türkiye'nin savunma bütçesi; Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın bütçelerinden oluşmaktadır (Günlük-Şenesen, 2002:57).

Savunmaya ayrılan kaynağın en önemli bölümünü Milli Savunma Bakanlığı bütçesi oluşturmaktadır. Bir sonraki yıla ait bütçe çalışmalarına cari yılın ilk yarısında başlanmaktadır. Bu çerçevede, "Fiyat Tespit ve Fiili Kadro Komiteleri" oluşturulmakta ve bütçenin hazırlanmasında esas alınacak ilkeleri açıklayan bir dizi talimat yayımlanmaktadır.

PPBS'ye uygun olarak ihtiyaçlar en küçük birlik seviyesinde belirlenmekte, tahmin edilen birim fiyatlar, fiili kadrolar, stok seviyeleri ve modernizasyon projelerinin maliyetleri esas alınarak hazırlanan birliklerin taslak bütçeleri, Milli Savunma Bakanlığı'ndaki inceleme ve düzenlemeleri müteakip, Milli Savunma Bakanlığı bütçe teklifi olarak her yıl temmuz ayının sonunda, önce Maliye Bakanlığı'nda daha sonra da parlamentoda yapılacak inceleme süreci için Maliye Bakanlığı'na gönderilmektedir.

Bütçe, ana hizmet gruplarına göre dört bölümden oluşmaktadır (Milli Savunma Bakanlığı, 1998:117-119):

Personel Giderleri: Personel ile doğrudan ilgili olan özlük haklarından meydana gelmekte olup, ilgili mevzuata göre belirlenmektedir.

Diğer Cari Giderler: Bütçenin en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Stratejik Hedef Planı (SHP)'nda yer alan modernizasyon projeleri, askeri personelin yasalarla belirlenmiş beslenme ve giyim istihkakları, inşaatlar, bina onarımları, görev yollukları, akaryakıt, elektrik, su, doğal gaz, tedavi ve ilaç ihtiyaçları, demirbaş, kırtasiye ihtiyaçları, taşıma, ulaştırma hizmetleri, yedek parça tedariki bu ana hizmet grubunda bulunan ödenekler ile sağlanmaktadır. Bu grupta yer verilen modernizasyon

harcamalarının önemli bir bölümü ekonomik alanda yatırım kategorisinde bulunmakla birlikte, bütçenin fonksiyonel ayrımına göre Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) denetimine tabi olmadığından cari gider olarak kabul edilmektedir.
Yatırımlar: DPT vizesine tabi bulunan ödeneklerden oluşmaktadır. Kapsamında taşıt alımları, bir kısım inşaat projeleri ve çeşitli yenileştirme projeleri yer almaktadır.
Transferler: Uluslararası kuruluşlara üyelik aidatlarını, kamulaştırmayı, geçen yıllardan kalan borçların ödenmesini ve çeşitli dernek, birlik, kurum ve kuruluşlara yapılacak sosyal yardımları kapsamaktadır.

Günlük-Şenesen yaptığı çalışmayla, savunma harcamalarının birincil yani faiz dışı bütçe içerisindeki konumunun personel ve diğer cari giderler tarafından belirlendiğini tespit etmiştir. Çalışmasında; 1983-2001 döneminde, savunma bütçesi içinde personel harcamaların payının ortalama %40, askeri teçhizat harcamalarının ortalama %19, personel ve askeri teçhizat dışı cari harcamaların payının ise ortalama %38 olduğuna işaret etmiştir.

Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı kurumlara gelince; bakanlığın bütçesi %49,3 oranında Kara Kuvvetleri Komutanlığı, %21,9 oranında Hava Kuvvetleri Komutanlığı, %14,4 oranında Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, %7,2 oranında Milli Savunma Bakanlığı, %7,1 oranında ise Genelkurmay Başkanlığı tarafından kullanılmaktadır (Günlük-Şenesen, 2002:57-58).

2.4.2. Savunma Sanayi Destekleme Fonu

Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF), 13 Kasım 1985 tarih ve 3238 sayılı kanunun 12. maddesi ile T.C. Merkez Bankası nezdinde, Savunma Sanayini Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB) emrinde kurulmuştur.

SSDF, 1984 yılından sonra devletin mali sıkıntı içinde bulunduğu zamanlarda önemli hizmetleri güvenle yerine getirebilmek maksadıyla oluşturulan fonlardan biridir.

Bu fonun kuruluş amaçlarından biri, savunma alanında dış piyasalara açılabilecek modern bir savunma sanayi kurabilmektir. Ayrıca, Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF)'nun oluşturulması ile silah üretimi alanlarına yapılacak

yatırımlara genel bütçe dışında, farklı kaynaklara dayanan, sürekli ve istikrarlı kaynak sağlanması amaçlanmıştır (Türkaslan, 1994: 164-182).

SSDF'nin kaynakları şunlardır (Uçar, 2003:23):

- Gelir ve kurumlar vergisi payı,
- Akaryakıt tüketim vergisi payı, (l998'de kaldırıldı)
- Alkol ve tütün satışlarından alınan pay, (2003'te kaldırıldı)
- Bedelli askerlik ödemelerinden alınan pay,
- Milli piyango hasılat payı ve müşterek bahis gelirlerinden alınan pay,
- 1989-1993 döneminde Milli Savunma Bakanlığı bütçesi ile Genel Bütçe'den ayrılan paylar,
- Hafif silah satış geliri hasılatından alınan pay,
- Fon malvarlığı gelirleri ve diğer fonlardan aktarmalar,
- Alınan dış krediler,
- Bağış ve yardımlar.

SSDF gelirlerinin kaynakları incelendiğinde; yeni gelir kaynaklarının yaratılmadığı, büyük bir bölümünün mevcut vergi gelirleri ve diğer kamu gelirlerinin dönüştürülmesinden elde edildiği görülmektedir.

SSDF'nin harcamalarını (nakit çıkışlarını) ise şu kalemler oluşturmaktadır (Günlük-Şenesen, 2002:38-48):

- Savunma malzemesi yapım ve satın alımı,
- Avans ve kredi ödemeleri,
- Kamulaştırma alt yatırımları,
- Yerli silah firmalarına sermaye katılımı,
- Müşavirlik hizmetleri,
- Araştırma-geliştirme projelerine ödemeler,
- Diğer fonlara aktarmalar,
- Kredi anapara ödemeleri.

SAGEB'in statüsü, 1989 yılında Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM) şeklinde değiştirilmiştir. Modernizasyon programının yürütücü organı olan SSM'nin görevleri şöyle özetlenebilir: Türk Silahlı Kuvvetlerinin büyük kapsamlı silah, araç ve gereç tedarik projelerinin Türkiye'de milli sanayi-yabancı teknoloji ve sermaye işbirliği ile gerçekleştirilmesini sağlamak; mevcut milli sanayi, savunma sanayinin ihtiyaçlarına göre reorganize ve entegre etmek; araştırma, geliştirme, prototip imali gibi çalışmalarla yatırım ve işletme faaliyetlerini finanse etmek.

Kısaca SSM; ihale açan, proje değerlendiren, uygulamaları izleyen, kamuoyunu bilgilendiren ve Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF)'nu yöneten temel icra organıdır (Günlük-Şenesen, 2002:38-48).

Tablo-9. Savunma Sanayi Destekleme Fonunun GSMH İçindeki Oranları(%) (1990-2005)

Yıllar	GSMH İçindeki Payları(%)
1990	0,39
1991	0,37
1992	0,31
1993	0,27
1994	0,23
1995	0,25
1996	0,32
1997	0,42
1998	0,43
1999	0,39
2000	0,33
2001	0,45
2002	0,35
2003	0,19
2004	0,27
2005	0,26

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü.

Savunma Sanayi Destekleme Fonunun, GSMH içindeki oranları 1990-1994 yılları arasında azalma göstermiş, bu yıldan sonra ise 1998 yılına kadar oranlarda artışlar yaşanmıştır. Fonun GSMH içindeki en yüksek oranı 2001 yılında gözlemlenmiş,

en düşük seviye ise bir önceki yıla göre büyük bir düşüşün yaşandığı 2003 yılında gerçekleşmiştir (Tablo-9).

2.4.3. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Kaynakları (TSKGV)

Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV), Türkiye'nin milli harp sanayisinin geliştirilmesini ve yeni harp sanayi dallarının kurulmasını sağlamak, harp silah araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin savaş gücünün artırılmasına katkıda bulunma amacıyla, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları adları altında kurulmuştur. 17 Haziran 1987 tarih ve 3388 sayılı kanun ile bu üç vakfın mal varlıkları, Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı adı altında toplanmıştır. 26 Eylül 1987 tarihinde de vakıf, faaliyete geçmiştir (Uçar, 2003:26).

TSKGV'nin silahlı kuvvetlerin modernizasyonuna katkısı, yerli silah üretimi yapan şirketleri kurmak ya da ortak olmak biçimindedir. Aselsan, Havelsan, İşbir Elektrik, Roketsan ve Tusaş bu girişimlere örnek kuruluşlardır. TSKGV'nin katkısı, modernizasyon programının ilk yıllarında daha yüksek olmakla birlikte, sonraları azalmış ve yılda ortalama %1,5 olmuştur.

TSKGV'nin gelir kaynaklarını;

- Bağışlar,
- Vakıf varlıkları,
- Girişim karları

oluşturmaktadır.

Beklenenin aksine bağışlar, önemli bir gelir kalemi değildir. 1987-2000 döneminde TSKGV'nin en önemli gelir kaynağı; faiz gelirleri, iştirak kar payları ve kambiyo gelirleri olmuştur (Günlük-Şenesen, 2002:53-56, 72).

Kurumlar, veraset ve intikal vergilerinden muaf tutulan TSKGV'nin harcamalarını ise, ortak kuruluşlarına yaptığı sermaye artırımı ile modernizasyon projelerine yapılan ödemeler oluşturmaktadır (Uçar, 2003:27).

1987-2000 döneminde Türkiye'nin savunma harcamaları %86 oranında savunma bütçesinden, %14'e yakın bir oranda da SSDF'den yapılmaktadır. Askeri teçhizat harcamalarının ise %54'ü savunma bütçesinden, %44'ü SSDF'den, az bir bölümü de Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı (TSKGV)'ndan karşılanmıştır (Günlük-Şenesen, 2002:10).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SAVUNMA SANAYİ VE EKONOMİK ETKİLERİ

3.1. Savunma Sanayi

Savunma sanayi, bir ülkenin güvenlik ve savunmasında ihtiyaç duyulan her türlü savunma teçhizatının üretimiyle ve hizmetlerin planlanmasıyla ilgili bütün endüstriyel iş kollarını kapsayan bir organizasyon olarak tanımlanabilir.

Savunma sanayini ülkelerin ekonomisinden, bilimsel araştırma potansiyelinden, iş gücünden, askeri-siyasi-stratejik konseptlerinden ve topyekün sanayiden ayrı düşünmek mümkün değildir. Savunma sanayi, genel ekonomik yapının bir parçası olarak ekonominin diğer sektörlerindeki faaliyetlere benzerlikler göstermekle beraber, kendi niteliğinden kaynaklanan farklılıkları da içerir (Alnıak, 1997:v).

Savunma sanayini genel sanayi içinde farklı bir konuma getiren kendine has özellikleri şu şekildedir (Şimşek, 1997:xi):

- Yüksek teknolojiye dayanan hassas üretim teknikleri gerektirmesi,
- Özel kalite standartları gerektirmesi,
- Yetişmiş insan gücü gerektirmesi,
- Sürekli olarak en yeni teknolojileri kullanmayı gerektirmesi ve bu sebeple büyük ölçüde AR-GE faaliyetlerine ihtiyaç göstermesi,
- Yüksek ölçülerde yatırım gerektirmesi,
- Tek alıcıya ve sınırlı ihtiyaca dayalı üretim yapma zorunluluğu,
- Sürekliliğin sağlanması için dış pazarlara açılmayı gerektirmesi,
- Güvenlik, gizlilik gibi özel koşulları olması.

Sıralanan özellikleri nedeniyle; savunma sanayi alt yapısının kurulması ve devam ettirilmesinin maliyeti yüksektir.

Savunma sanayinin gösterdiği diğer tipik özellikleri kısaca şu şekilde sıralayabiliriz (Ülger, 1997:10):

- Genel talep yapısı çok belirsizdir.
- Teknoloji tekeli, sektörün en belirgin unsurudur.
- Sektörün dış pazar oranının sivil mallara göre daha yüksek olmasına karşın, belirli kontrol kuralları vardır.
- Kar oranları, sivil mallara göre yüksektir.

Kendine özgü farklı özelliklerini yukarıda saydığımız savunma sanayinin lokomotif olma özelliği sebebiyle gelişmesi, ülkenin genel sanayisi için çok önemlidir. Ancak savunma sanayinin gelişiminde karşılaşılan bazı sorunlar vardır. Bunları şu başlıklar altında toplayabiliriz (Çınar, 2002:49-54):

1. *Ekonomik Sorunlar*: Savunma sanayinin gelişmesini engelleyen en önemli sorunlar kuşkusuz ekonomik ve teknik kaynaklıdır. Dış ülkelerden teknoloji transfer edebilme ve bunları ülke çapında yaygınlaştırarak kullanabilme becerilerinin özellikle de gelişmekte olan ülkelerde yetersiz oluşu, silah ve savunma sistemlerinin kurulabilmesi için gerekli olan yüksek kalitede üretim yapabilen çok dallı sanayi yapısının oluşamaması, yüksek maliyetli üretim, finansman ve yetişmiş insan gücü yetersizliği bu türden sorunlar arasındadır.

2. *Bağımlılık Sorunu*: Silah üreten ülkelerin tamamı çeşitli şekillerde ve düzeylerde dışa bağımlıdır. Ancak bu bağımlılık gelişmiş ülkelerde daha çok, ülke içinde bulunmayan hammaddelere bağımlılık şeklinde olurken, gelişmekte olan ülkelerde ise, ileri teknolojilere bağımlılık şeklinde görülmektedir.

3. *Askeri Etkiyle İlgili Problemler*: Bunlardan birincisi, yerli silah üretiminde askeri etki yerine prestij faktörünün öne geçme ihtimalidir. Yani, salt prestij faktörü ile ülke dışından alımı daha kazançlı olan bir silah sisteminin daha yüksek maliyetlerle yerli üretiminin yapılması yönünde ya da askeri etkiyi daha fazla artıracak olan silah sistemleri yerine daha az etki sağlayacak olan silah sistemlerinin üretilmesi yönünde karar verilmesi durumudur. İkincisi, silah sistemlerinin karar alma ve üretim sürecinde dar anlamdaki politik müdahaleler ve grup içi anlaşmazlıklarla askeri etkinin azaltılma ihtimalidir. Üçüncüsü ise, dış ülkelerdeki teknolojik gelişmelerin takip edilmemesi durumunda ortaya çıkacak olan teknolojik eskime nedeniyle, ülkenin sahip olduğu silahların askeri değerini kaybetme ihtimalidir.

4. *Bürokratik Engeller*: Bunlar, silah üretim aşamasının ilk dönemlerinden itibaren başlayıp sözleşme yapımı, silah geliştirme ve üretimi, ithalat-ihracat aşamalarında, yasal kademeler ile güvenlik denetimlerinde faaliyetleri önemli ölçüde yavaşlatan ya da

aksatan faktörlerdir. Genellikle bütün ülkelerde görülen bu faktörlerin olumsuz etkileri, gelişmekte olan ülkelerde daha da belirginleşmektedir.

3.1.1. Türkiye'de Savunma Sanayi

Türkiye'de savunma sanayine önem verilmesinin birçok sebebi vardır. Bunların başında, yurt savunmasında dışa bağımlılığı azaltma hedefi gelmektedir. Çünkü; kritik dönemlerde satıcı ülkeler, kendi siyasi emellerine uygun olarak hareket etmekte ve paramızla almayı istesek bile silah tedariğine engel olabilmektedirler (Akgül, 1987:193).

Diğer önemli bir sebep ise; gelişmesini sanayileşmeye bağlamış olan Türkiye'nin, savunma sektörünün lokomotif olma özelliğinden yararlanabilmek için savunma sanayine ağırlık vererek, bu amacını gerçekleştirebilecek olmasıdır (Ergin, 1991:31).

Türkiye, bölge barışında bir denge unsuru olmak ve gerektiğinde kendisine yönelecek tehditleri bertaraf etmek için de gelişmiş bir sanayi yapısına sahip olmak zorundadır. Ülkenin bağımsızlığını güven içinde sürdürebilmesi, sanayi sektörünün önemli bir bölümünü oluşturan savunma sanayinin, belirli imkan ve kabiliyete sahip olması ile mümkün görülmektedir.

Dünya üzerindeki coğrafi konumu, mevcut güç dengeleri ve milletlerarası genel durum itibariyle çok hassas ve odak noktası olan, ayrıca jeopolitik özelliği nedeniyle sürekli sıcak çatışmaların hüküm sürdüğü Ortadoğu bölgesinde yer alan Türkiye'nin, kendi savunma sanayini kurma çabaları oldukça eskidir. Modern anlamdaki savunma sanayi tesisleri, Cumhuriyetin ilanının ilk yıllarında ve devlet eliyle kurulmuştur (Milli Savunma Bakanlığı, 1990:118).

1924 yılında Ankara'da hafif silah ve top tamir atölyeleriyle fişek ve marangoz fabrikaları, 1927 yılında yeni mühimmat fabrikası, 1931 yılında Kırıkkale Elektrik Santrali ve çelik fabrikası, 1936 yılında barut, tüfek ve top fabrikaları, 1943 yılında gaz maskesi üretimi için Mamak Gaz Fabrikası kurulmuştur.

1950'li yıllar, savunma sanayi için bir dönüm noktası olmuş ve bu tarihten itibaren bir süre gerilemiştir. Türkiye'nin NATO'ya girişiyle artan ABD askeri yardımları, Türkiye'de savunma sanayinin gerilemesine neden olan faktörlerden biri olmuştur. Bu dönemdeki en önemli gelişme, 1957 yılında Ankara'da NATO standartlarına uygun olarak kurulan mühimmat fabrikası olmuştur. Ayrıca, 1967 yılında Batı Almanya lisansıyla Makina Kimya Endüstrisi Kurumu tarafından, Cobra Tanksavar Roketi ve G-3, MG-3 tüfeklerinin üretimine başlanmıştır (Şimşek, 1989:152-154).

Türkiye'nin en önemli silah ve askeri tedarik kaynağı ABD'nin, 1974 yılındaki Kıbrıs Harekatı nedeniyle Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gücünü son derece olumsuz yönde etkilemiştir. Bu kötü tecrübe, yerli savunma sanayinin önemini bir kez daha ortaya koymuş ve 1950'lerde başlayan savunma sanayindeki gerileme son bulmuştur.

Milli savunma sanayini istikrarlı ve sürekli bir temele oturtma arayışlarının bir sonucu olarak; 1974 sonrasında kurulan Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıflarına yapılan bağışlarla eksikliği hissedilen askeri elektronik ve havacılık alanlarında yatırımlar yapılmıştır (Alnıak, 1997:vi).

Savunma sanayi faaliyetleri, özellikle 1975-1985 yılları arasındaki on yıllık dönem içerisinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin reorganizasyonu ve modernizasyonu faaliyetleri paralelinde Genelkurmay Başkanlığı, Kuvvet Komutanlıkları ve ilgili diğer kamu kuruluşları ile koordine edilerek, tamamen Milli Savunma Bakanlığı Karargahı bünyesindeki Teknik Hizmetler ve Araştırma Geliştirme Dairesi Başkanlıkları tarafından yürütülmüştür. Bu faaliyetler çerçevesinde özellikle muhtelif tip mühimmat, bomba ve payroteknik malzeme imali projeleri ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyacına uygun diğer tip mühimmat, teçhizat ve malzemeye ilişkin projeler sonuçlandırılmıştır (Milli Savunma Bakanlığı, 1990:118).

Brauer'in çalışmasına göre, 1975-1984 döneminde Türkiye, silah üreten 32 gelişmekte olan ülke arasında, sanayi çeşitliliği açısından 5. sırada yer almakta ve teknolojik düzeyi ile üretim miktarı sınırlı da olsa sürekli silah üretebilen bir ülke olarak değerlendirilmektedir (Brauer, 1991:165-175).

Savunma teçhizatı alanında kendi kendine yeterli bir ülke olmayı hedefleyen ve bu amaçla savunma sanayi alt yapısını geliştirmeye çalışan Türkiye, faaliyetlerini hızlandırmış ve bu alanda yoğunlaştırmıştır.

Savunma sanayini sağlam bir temel üzerine inşa edebilmek için sürekliliğin, kaynak ihtiyacının ve devlet yönlendirmesinin gerekli olduğu noktalarından hareketle, bu alandaki çalışmaları tek elden yürütmek ve koordine etmek amacıyla 1985 yılında Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM) kurulmuştur.

Savunma Sanayi Müsteşarlığı'nın hayata geçirdiği projelerde uygulanan yeni proje modelleri sonucunda, zırhlı araç üretimi için FNSS; F-16 Elektronik Harp sistemleri için MİKES; füze ve roket üretimi için ROKETSAN; mobil radar üretimi için THOMSON-TEKFEN RADAR; HF/SSB telsiz üretimi için MARCONI ve ASELSAN Mikroelektronik/Elektrooptik tesisleri kurulmuştur. Kamu ve özel sektöre ait TAI, Kayseri İkmal Bakım Merkezi, MKEK, ASELSAN gibi muhtelif savunma sanayi kuruluşları Savunma Sanayi Müsteşarlığı projeleri ile desteklenmiş, HAVELSAN ve ÇANSAŞ gibi atıl durumda bulunan savunma sanayi tesislerine işlerlik kazandırılmıştır. Savunma sanayinde elde edilen bu ivme, OTOKAR, FNSS gibi özel sektör kuruluşlarımızın bu alanda ihracat yapar konuma gelmelerine imkan tanımıştır.

Şunu söyleyebiliriz ki, ülkemizde savunma sanayi faaliyetlerini düzenlemek üzere 3238 Sayılı Kanun ile kurulan SSM'nin ilk yıllarından itibaren gerçekleştirdiği projeler ve uygulanan üretim modelleri sayesinde 20 yılda önemli bir altyapı tesis edilmiş ve kayda değer sonuçları alınmaya başlanmıştır (Taner, 2006:49-52).

Tablo-10. 1997-2005 Yılları Türk Savunma Sanayinin Yıllık Ciro, İhracat, AR-GE ve İstihdam Rakamları

Yıl	Ciro($)	İhracat($)	Ar-Ge($)	İstihdam(Kişi)
1997	1.205.000.000	138.000.000	34.000.000	21.600
1998	968.401.000	80.034.000	40.794.000	16.141
1999	1.074.614.189	84.408.551	41.632.518	16.748
2000	851.852.000	123.442.000	43.081.000	14.062
2001	848.897.075	134.064.179	24.411.819	-
2002	1.062.375.000	247.727.000	48.912.000	-
2003	1.301.000.329	331.135.000	58.428.250	8987
2004	1.337.120.000	196.341.000	63.860.000	9629
2005	1.591.162.692	337.422.986	78.511.203	-

Kaynak: Taner, 2006:52.

Türk savunma sanayinin yıllar itibariyle cirosuna baktığımızda, 1997 yılındaki düzeyin ancak 2003 yılında aşılabildiğini, 2000 ve 2001 yıllarında ekonomideki olumsuz havadan etkilenerek oldukça düşük seviyelere gerilediğini ve 2002 yılında yaşanan artışın, en yüksek seviyenin yaşandığı 2005 yılına kadar devem ettiğini görüyoruz (Tablo-10).

Tablo-10'a göre; ihracat rakamları, 1998 ve 2004 yıllarında keskin düşüşler yaşamıştır. Bu iki yıl dışında artışların gözlendiği Türk savunma sanayi ihracatı, 2004 yılındaki düşüşten sonra büyük bir sıçrama yaparak en yüksek seviyesine 2005 yılında ulaşmıştır.

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin ihtiyaçları, iç ve dış pazarlardan doğrudan alım veya ortak üretim programlarına katılım yoluyla karşılanmaktadır. İç pazardan doğrudan satın alımlar; yerli üreticilerin geliştirdikleri veya lisans (teknoloji transferi) suretiyle ürettikleri mamuller şeklindedir. TSK ile yerli üreticilerin araştırma ve geliştirme (AR-GE) yoluyla müşterek çalışma sonucunda ortaya çıkardığı mamuller de olup, iç pazardan alımların nihai hedefini teşkil etmektedir.

Günümüzün modern savunma teçhizatının üretiminde gerekli olan ileri seviyeye ulaşmak için Türk savunma sanayi; ya kendi imkanlarıyla veya müttefik ülkelerle birlikte ortak üretim projelerine katılım yoluyla ya da teknoloji transferi yoluyla üretim imkan ve kabiliyetlerini geliştirmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede; NATO veya Batı Avrupa Birliği (BAB) bünyesinde müttefik ülkelerle birlikte yürütülen iş birliği programları, Türkiye'nin savunma sanayi faaliyetlerinde önemli bir yer işgal etmektedir. Bu çabalar sonucunda, Türk savunma sanayinin gelişmesi daha da hızlanmış ve sektörel alt yapısı büyük ölçüde tamamlanmıştır.

TSK'nın ihtiyacı olan her türlü silah, araç, gereç ve malzemenin azami ölçüde milli imkanlarla sağlanması; mevcut savunma sanayi temelinin korunup güçlendirilmesi ve istihdam yaratılması açısından önem arz etmektedir. Ancak, ayrılan kaynaklara rağmen, savunma bütçelerindeki kesintiler; her ülkenin tek başına tüm teknoloji alanlarında yeterli altyapı oluşturmasının teknik ve ekonomik olarak mümkün olamaması ve diğer ülkelerle müşterek proje yürütmenin avantajları nedenleriyle; dost ve müttefik ülkelerle müşterek AR-GE projesi yürütülmesi faaliyetine büyük önem verilmektedir.

3.1.1.1. Türk Savunma Sanayinin Ana Sektörleri

Ülkemizde savunma sanayi sektörleri (http://www.msb.gov.tr);

- Havacılık ve Uzay Sanayi,
- Roket ve Füze Sanayi,
- Elektronik Sanayi,
- Silah ve Mühimmat Sanayi,
- Askeri Gemi İnşa Sanayi,
- Askeri Otomotiv ve Zırhlı Araç Sanayi,
- Askeri Giyim Sanayi

şeklinde sınıflandırılmaktadır.

3.2. Savunma Harcamaları ve Savunma Sanayinin Ekonomi Üzerine Etkileri

Savunma harcamaları ile ilgili olarak yapılan çalışmalara bakıldığında, bu harcamaların genel olarak stratejik öğeler, güvenlik ve tehdit gibi faktörler çerçevesinde incelendiği görülür. Çok az sayıda araştırmacı, savunma harcamalarını ancak ulusal

tasarruf ve ödemeler dengesi açısından ele alarak incelemiştir. Halbuki, savunma harcamalarının teknolojik gelişme, araştırma ve geliştirme, yeni üretim yöntemlerinin öğrenilmesi ve uygulanması, efektif talebin artırılması, kalifiye eleman yetiştirilmesi, bazı spesifik alanlarda uzman birimlerin oluşturulması ve sermaye yoğun üretimlere olan talebin artırılması yönünde olumlu etkileri de vardır (Ergin, 1991:28).

Savunma harcamaları öncelikle ekonomik gelişme için gerekli politik istikrarı sağlamaktadır. Diğer taraftan sivil sektöre de açık olabilecek yol, hastane, hava alanı, köprü gibi altyapılar; ülke halkının modern beceri ve davranışlar kazanmasına yol açan beşeri yatırımlar; savunma sektörünün olmaması durumunda sivil sektörün yaratması gereken giyim, yiyecek, haritalama, meteoroloji gibi mal ve hizmetler savunma harcamaları tarafından sağlanabilmektedir. Benoit'e göre; savunma harcamalarının ekonomi üzerindeki negatif etkisi altyapılar, sosyal alanda gelişmeler ve teknik ilerlemeler sebebiyle pozitif olmaktadır. Ancak çalışmasında, GSMH içindeki savunma harcamalarının payı olarak tanımlanan savunma yükünde ortaya çıkacak bir artışın, toplam GSMH içinde sivil sektörün büyümesini düşüreceğini, yatırımı azaltacağını ifade etmiş ve kamu sektörünün sivil sektörden daha az verimli olduğunu belirterek savunma harcamalarının ekonomi üzerindeki negatif etkisini de ihmal etmemiştir (Benoit, 1973:2-10).

Savunma harcamalarının etkileri, harcamaların bileşimine bağlıdır. Altyapı harcamaları, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ülkenin kalkınmasına yardımcı olabilmektedir. Çünkü askeri amaçla yapılan çoğu altyapı hizmetleri sivil amaçlarla da kullanılabilmektedir. Yine personel harcamaları, çoğu kez diğer kamu personeline yapılan harcamalardan farksızdır. Savunma harcamalarının ekonomiyi olumsuz yönde etkilediği iddiaları asıl olarak ekipman harcamalarını ve diğer operasyonel harcamaları hedef almaktadır (Sezgin, 2003:1).

Ülkelerin savunma harcamalarının ekonomik etkileri sürekli tartışılmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda, savunma harcamalarının ve savunma sanayinin ülke ekonomisi üzerine etkilerini, ana kriterler açısından değerlendirerek geniş bir yelpaze içerisinde incelemeye çalışacağız.

3.2.1. İstihdam Yönünden Ekonomiye Etkileri

Sweezy ve Baran'a göre, savunma harcamaları efektif talebi canlandırarak istihdam olanakları oluşturur ve kapitalist sistemi durgunluktan kurtarır. Çalışmalarında kapitalist sistemin İkinci Dünya savaşı öncesi ve sonrasındaki durumunu inceleyen Sweezy ve Baran, ABD'de savunma harcamalarının önemli bir istihdam kaynağı yarattığı sonucuna ulaşmışlardır (Sweezy, 1975:121).

Savunma harcamaları ile istihdam arasındaki ilişkiyi 1973 yılında 8 sanayileşmiş ülke için inceleyen Smith, bu iki değişken arasında yüksek bir korelasyon katsayısı elde etmiştir. Aynı verileri kullanan Chester, ABD'yi örnekten çıkardığı çalışmasında, savunma harcamaları ile istihdam arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna varmıştır (Uçar, 2003:48).

Savunma sanayinin en önemli özelliklerinden bir tanesi, ileri teknoloji kullanmasıdır. Bu özelliğinden ötürü savunma sanayi alanında faaliyet gösteren firmaların sermaye yoğun üretim yapmaları ve istihdam ettikleri işgücünün de nitelikli işgücü olması oldukça doğaldır. Bununla beraber, bazı karmaşık ve ileri teknoloji gerektiren savunma sanayi kolları kısmen emek yoğun bir üretim süreci ile yapılabilmektedir. Dolayısıyla, savunma sanayinin oluşturacağı istihdam imkanları aynı zamanda üretilecek silahların türüne de bağlı bulunmaktadır (Şimşek, 1989:197-198).

Çelik, Türkiye için analiz ettiği ve 1980-1995 verilerini kullandığı savunma harcamaları-işsizlik basit regresyonuyla ikisi arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğu sonucuna varmıştır. Bununla beraber Çelik, savunma harcamalarının istihdama etkisinin sanıldığı kadar büyük olmadığını da ileri sürmüştür (Çelik, 1999:94).

Bu konuyla ilgili olarak Okur, savunmayı oluşturan hava, deniz ve kara kuvvetlerine ait fabrikalarda sivil personelin istihdam edildiğini, bunun da işsizliği azaltıcı yönde bir etkide bulunduğunu belirtmiştir (Okur, 1992:80).

Savunma sanayinin istihdam kapasitesinin artırılmasında, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin ihtiyaçları için yurtiçine yöneltilen alımlar dışında, oluşturulmuş bulunan kapasite kapsamında, off-set taahhütlerinden de yararlanılarak gerçekleştirilen

ihracat da, giderek artan ölçüde etkili olmaktadır. Ayrıca, son yıllarda savunma sanayi alanında faaliyet göstermekte olan firmaların sayısındaki artışa paralel olarak sektördeki nitelikli eleman istihdamında da hızlı bir artış kaydedilmiştir. Yeni kurulan ve kurulmakta olan savunma sanayi firmaları yeni iş olanakları yaratmaya devam etmektedir (Zekey, 1999:10).

Savunma sanayinin oluşturacağı istihdam olanakları, alternatif yatırım imkanları bakımından değerlendirildiğinde, bu sanayinin diğer bazı yatırımlara göre daha az istihdam fırsatı yarattığı görülmektedir. ABD Çalışma Örgütünün yaptığı bir araştırma sonucunda, sağlık ve eğitim sektöründeki yatırımlara göre, savunma harcamalarının daha az istihdam imkanları oluşturduğu ortaya çıkmıştır (Çınar, 2002:64).

3.2.2. Ödemeler Dengesi Üzerine Etkisi

Savunma harcamaları, bir ülkenin dış açığını farklı yollarla etkileyebilir. Bunlardan birincisi, savunma harcamalarının bütçe gelirleri üzerinde baskı yaratarak, hükümetin borçlanma gereksinimini artırması ve bu gereksinimin özellikle dış kaynaklardan karşılanmasıyla oluşan dolaylı etkidir. İkincisi ise, savunma harcamalarının ithalat yoğunluklu olduğu temeline dayanan ve ülkenin silah ithalatçısı olduğu, bunun için gereken ödemelerin de dış kaynaklarla finanse edildiği durumda ortaya çıkan doğrudan etkidir (Karagöl, 2005:117-118).

Chan'a göre; gelişmekte olan ülkelerde askeri harcamalar, diğer kamu harcama türlerine göre daha fazla ithalat yönlüdür. Bundan dolayı, askeri amaçlı yapılan harcamaların ödemeler dengesine etkisi, daha olumsuz yönde olmaktadır (Chan, 1985:403-34).

Bu yüzden gelişmekte olan ülkeler, yapacakları ithalatın ülkenin ödemeler dengesi üzerindeki olumsuz etkisini asgari düzeye indirmek için telafi edici işlem uygulamasına başvurmaktadırlar.

Ülkelerin silah sistemleri ithalatında telafi edici işlem uygulamalarına yönelmelerinin başlıca sebepleri şunlardır (Gençtürk, 1991:22):

- Silah ithalatının ülkenin ödemeler dengesine olumsuz etkisini azaltmak,
- İhracat artışı sağlamak,
- Yeni iş imkanlarının yaratılarak istihdam sorununun çözümüne yardımcı olması,
- Yurtiçi savunma sanayi üretim kapasitesini artırmak yoluyla dış bağımlılıktan kurtulma olanağının olması,
- Makul olmayan borçlanmaları önlemek,
- Ticaret ve döviz kontrollerini ortadan kaldırmak,
- Fiyat dışı rekabeti yaratmak,
- İşlem maliyetini azaltmak,
- Sermaye transferi sağlamak,
- Teknoloji transferi için firmalar arası işbirliğini artırmak.

Türkiye'nin modernizasyon programı uyarınca yapmakta olduğu silah donanımı yenilemelerinin bir bölümü yurtiçinden, daha büyük bir bölümü ise yurtdışından, ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Ayrıca yurtiçi üretimin girdileri de önemli ölçüde yurtdışından sağlanmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin silah, donanım ve yedek parça gereksiniminin %79'u yurtdışından karşılanmaktadır (Harp Akademileri Komutanlığı, 1998:57).

Türkiye'nin ulusal savunmasını oluşturmak için gereksinim duyduğu silah sistemlerini elde etme ve kullanabilme yönündeki çabaları silahlı kuvvetlerin modernizasyonuna ve ekonomik kalkınmaya olumlu etki yaparken diğer taraftan da ithalatın artması ve bedelinin genellikle peşin ödenmesi ülkeyi ödemeler dengesi yönünden olumsuzluğa ve siyasal bağımlılığa doğru itmektedir (Michael, 1976:483).

Ancak Selami Sezgin'in 1979-2000 periyodu için Engle-Granger yöntemiyle yaptığı ampirik incelemeler, Türkiye'de savunma harcamaları ve dış açık arasındaki ilişkinin net olmadığı sonucunu ortaya koymuştur (Sezgin, 2004:199).

Savunma sanayi, ödemeler dengesi üzerinde kısa ve uzun dönemde farklı etkilere sahiptir. Savunma sanayine yapılacak yatırımlar, kısa dönemde üretim ve Ar-Ge tesislerinin kurulması ve verimli olarak işletilebilmesine kadar geçecek süre içerisinde ödemeler dengesi üzerinde büyük bir baskı yaratır. Uzun dönemde ise savunma

sanayinin ödemeler dengesi üzerindeki etkisi genellikle olumludur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yapılan araştırmalar, başlangıçta dövize çok fazla ihtiyaç gösteren yatırımların, izleyen yıllarda, ilk yılların aksine ülkenin döviz açığını kapatmada yararlı olduklarını göstermiştir (Şimşek, 1989:195).

3.2.3. Enflasyon Üzerine Etkisi

Savunma harcamaları-enflasyon ilişkisini inceleyen çalışmaların neticesinde araştırmacıların bir kısmı, savunma harcamalarının enflasyonu doğrudan etkilediğini; bir kısmı ise, iki değişken arasında ilişki bulunmadığını ileri sürmüşlerdir.

Bu iki değişken arasındaki ilişkiyi Türkiye açısından 1980-1995 yıllarına ait verilerle inceleyen Çelik, savunma harcamaları ile enflasyon arasında negatif bir ilişki olduğunu ancak bu ilişkinin anlamlı olmadığını ve Türkiye'de fiyatların artmasında savunma harcamalarının diğer faktörlerle birlikte etkili olduğunu ileri sürmüştür (Çelik, 1995:95-96).

Erdem ise, Türkiye'de askeri harcamalarla enflasyon arasında ters yönde bir ilişkinin olduğunu belirtmektedir. Ona göre, askeri harcamalardaki bir artış, diğer kamu harcamalarında bir azalmaya yol açmakta ve askeri harcamaların büyük bir kısmı da ithalat yoluyla yurtdışına aktığı için, iç talebi daraltıcı bir etki ortaya çıkarmaktadır. Bu yönde bir etki de, enflasyon düşüşüne yol açacaktır (Erdem, 1997:151).

Benoit, yüksek savunma harcamalarının ekonomide düşük seviyede enflasyona neden olduğunu ve bunun da savunma harcamalarının uyardığı talep artışından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bu şekilde oluşmuş enflasyonun da, ülkenin mevcut üretim kapasitesinin kullanılmasını teşvik ettiğini belirtmiştir (Benoit, 1978:271-280).

Askeri harcamalardaki çok büyük ve ani bir artış, ekonomide fazla talebe yol açabilir. Hatta işsizliğin oldukça yüksek ve ekonomideki genel talep baskısının da oldukça düşük olduğu dönemlerde bile askeri harcamalardaki ani bir yükselme enflasyonist darboğazlara yol açabilir. Bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yeni silah programları için gerekli olan özel nitelikli işgücü ve malzemelerin yetersizliğinden oluşabilir (Şimşek, 1989:199).

Askeri harcamaların enflasyona yol açan bir diğer yönü de silah üretim faaliyetlerinin vergilere ve bütçe açıklarına olan etkilerinden kaynaklanmaktadır. Ülkelerin giderek artan silah sistemlerinin ve silahlanma programlarının maliyetleri, hükümetlerin vergileri artırmalarıyla karşılanmaktadır. Diğer taraftan bütçe açıklarında da, askeri harcamaların payı bulunmaktadır. Bütçe açıklarının açık finansman yoluyla kapatılması ve silahlanma programları yüzünden artan vergiler, enflasyonist gidişi hızlandıracaktır (Zekey, 1999:15).

Buna karşılık, eğer silah üretimiyle diğer malların üretimi arasında bir denge kurulur ve üretilen silahlar diğer ülkelere satılabilirse, enflasyonist baskı azalacaktır. Fakat, ihracat imkanı olmadığı sürece üretim faktörlerinin silah üretimine kanalize edilmesiyle, ekonomideki mevcut arz giderek artan toplam talebi karşılayamayacaktır. Bunun sonucu ise, enflasyon ve mevcut yaşam standardının düşmesi anlamını taşıyacaktır (Çınar, 2002:65).

3.2.4. Kaynak Dağılımına Etkileri

Savunma, herhangi bir düzeyde ulusal kalkınmaya ayrılabilecek olan kaynakların tüketicisi durumunda görülebilir. Savunmanın tükettiği kaynaklar çoğunlukla parasal terimlerle ölçülebilen kaynaklardır. Bunlara örnek olarak, ekonomik faaliyetlerde kullanılabilen her türlü endüstriyel fabrika ve donanımı da kapsayan gerçek kapital ve kapital donanımı, çeşitli mamul mallar, hammaddeler, hammadde stokları, toprak, her türlü enerji ve işgücünü kapsamaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerdeki savunma harcamalarının önemli bir kısmını oluşturan silah alımı ve üretimi faaliyetlerinin, ekonomiye olumlu ve olumsuz yönde etkisinden bahsedilmektedir (Çınar, 2002:54-55).

Savunma sanayinin gelişmekte olan ülkelerdeki en önemli olumlu etkisi, yeni yatırımların uyarılması ve atıl kaynakların harekete geçirilmesidir. Gelişmekte olan ülkelerde de, savaş gücünü artırıcı akılcı bir planlama ile gerçekleştirilen askeri amaçlı yatırımlar, kaynakların optimale yakın kullanımına hizmet edebileceği gibi, yeni teknolojileri ekonomiye kazandırarak ekonomik gelişmeye katkıda bulunabilecektir. Ancak; bu olumlu sonucun elde edilebilmesi, söz konusu yatırımların ekonominin

alternatif yatırım alanları içindeki öncelik sırasına uygunluğu ölçüsünde olacaktır. Aksi takdirde, bir taraftan kaynakların ekonomik hedeflere uygun olarak optimum kullanımı gerçekleştirilmemiş, diğer taraftan da söz konusu yatırımların diğer sanayi kolları ile bütünleşme imkanları azaltılmış olacaktır. Bu olumsuzluklar, ekonomik kalkınmayı yavaşlatırken diğer taraftan savunma sanayinin gelişimi de engellenmiş olacaktır (Şimşek, 1989:187-189).

3.2.5. Araştırma-Geliştirme ve Teknolojik Gelişmeye Etkileri

Ekonomik kalkınmanın en önemli göstergelerinden birisi, teknolojik gelişmeler ve bunların kaynağını oluşturan araştırma-geliştirme (AR-GE) kapasiteleridir. Buna karşılık Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecinde yeni atılımlar yapabilmesini engelleyen ve dışa bağımlı hale getiren en önemli faktörlerden birisi de, teknoloji üretecek yeterli bir AR-GE kapasitesinin oluşmaması ve bunun neden olduğu teknolojik açıktır (Hima, 1997:51).

Savunma sanayi kuruluşlarının başarılı olabilmesi için de varlık ve faydalarını zaman içinde sürdürebilmelerine imkan verecek aktif araştırma-geliştirme birimlerine sahip olmaları gerekmektedir. Bu birimler sayesinde gelişmekte olan ülkeler, zorluk çektikleri ürün geliştirme ve teknoloji adaptasyonu konularında ilerleme sağlayabileceklerdir. Ancak AR-GE çalışmaları uygulamalı olarak yapıldığında son derece masraflıdır. Bu nedenle AR-GE çalışmalarının etkin olarak yürütülmesi için öncelikli faktör, uygulamaya yönelik faaliyetlerin desteklenmesi ve bu maksatla gerçekçi yatırımlara gidilmesidir (Ergin, 1991:38-40).

Savunma sanayinin gelişmesiyle hızlanacağı düşünülen AR-GE faaliyetlerinin ekonomiye sağlayacağı yararları şöyle sıralayabiliriz (Şimşek, 1989:193-194):

1. Kaynakların daha etkin kullanımı,
2. Beyin göçünün önlenmesi ve araştırıcı insan gücünden yararlanılması,
3. Üretim, kalite ve standardizasyon artışlarının sağlanması,
4. Yeni teknolojilerin kullanımının yaygınlaşmasıyla yeni yatırımlarla beraber mevcut kapasitenin de daha etkin kullanılması,
5. Dış piyasalardaki rekabet gücü ve ihracat imkanlarının artması.

Bununla birlikte savunmaya yönelik AR-GE faaliyetleriyle elde edilen teknolojilerin tamamı, ekonomik ve sosyal yapıda kullanılmaya elverişli değildir. Çünkü silah üretiminde kullanılan teknolojilerden bazılarının, nitelik bakımından ekonominin diğer kesimlerindeki teknolojilerden oldukça farklı olmaları nedeniyle diğer alanlarda uygulanabilme imkanları çok az ya da hiç yoktur.

Diğer taraftan, yeni geliştirilen savunma teknolojilerinin genellikle güvenlik ihtiyacı nedeniyle diğer sanayi dallarına aktarılma süresi gecikmektedir (Çınar, 2002:60).

3.2.6. Sanayileşmeye Etkileri

Dünyadaki gelişmiş ülkelere bakıldığında, bu gelişmişliğin temelinde yatan unsurun sanayileşme olduğu görülmektedir. Bu ülkelerin endüstriyel geçmişlerine bakıldığında da savunma sanayinin bu ülkelerin gelişmişliğinde önemli bir payının olduğunu anlaşılmaktadır. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı sonrası Hitler Almanya'sında, savunma sanayi yatırımlarıyla işgücü ve diğer atıl kaynakların harekete geçirildiği ve diğer sanayi kollarının da aktive edilerek geliştirildiği gözlenmiştir. Aynı şekilde Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş Batı ülkelerini yakalamasında, özel kesime dayalı savunma sanayi faaliyetleri önemli rol oynamıştır (Ergin, 1991:30-31).

Savunma sanayi yatırımlarının ülke sanayine kattığı avantajları şu şekilde sıralayabiliriz (Zekey, 1999:10-11):

1. Ara ve yatırım malları sanayilerinin geliştirilmesine olumlu yönde katkıda bulunacaktır. Silah sistemlerinin bünyesinde irili ufaklı birçok parça vardır. Bu parçaların üretimi, imalat sanayine hem teknoloji kazandıracak ve hem de yukarıda da belirtildiği gibi ara ve yatırım malı sanayine olumlu katkılar sağlayacaktır.
2. Savunma sanayi, Türkiye'de halen mevcut olmayan sanayi kollarının kurulmasını ve yan sanayinin gelişimini hızlandıracaktır. Ayrıca, silah sistemlerinin binlerce parçadan ve çok sayıda alt sistemden oluşması, bu parçaların üretimi için de çok sayıda firmaya gereksinim göstermektedir. Böylece, uyarılan her yeni sanayi kolunun ülkenin genel sanayi yapısına katılmasıyla, genel sanayileşme düzeyi yükselecektir.

3. Sanayi firmalarıyla işbirliği sonucu girdi talebi artacak, bununla birlikte atıl kapasite, sürüm tıkanıklığı ile finansman güçlükleri bir nebze olsun giderilecektir.

4. Savunma sanayinin parça ve malzeme sağlanmasında, kalite ve standardizasyon bakımından çok duyarlı oluşu ve aynı zamanda yeterli kalitede malzeme tedarik edebilmek için yan sanayiye yeni teknoloji aktarması, Türkiye'nin sanayi ürünlerinin kalite ve standardizasyonlarının artmasında önemli bir rol oynayacaktır.

5. Nitelikli işgücü savunma sanayinde yoğun olarak kullanılmaktadır. Böylece nitelikli işgücü yetişmesi sağlanacaktır. Üretim tesisleri ve performanslar gelişecektir.

Savunma sanayi, bu olumlu etkilerinin yanı sıra bazı olumsuz etkilere de neden olmaktadır. Bu olumsuz etkilerin başlıcaları şunlardır:

1. Yetersiz pazar imkanları nedeniyle sivil sanayide fazla kullanım alanı olmayan bazı ürünleri üreten sanayi kollarının gelişmesiyle çarpık bir sanayi yapısının oluşarak kaynak israfına yol açma ihtimali de bulunmaktadır (Hima, 1997:52).

2. Savunma sanayinin bazı alanlarında uzmanlaşan işgücünün, diğer sanayi kollarında kullanılma imkanları sınırlı ya da hiç yoktur.

3. Savunma sanayi, yapısı itibariyle teknolojik eskimenin daha hızlı yaşandığı bir sanayi dalıdır. Bu yüzden silah sistemlerindeki gelişmelere ayak uydurabilmek için kaynakların artan oranda Araştırma-Geliştirme (AR-GE)'ye ayrılması gerekecektir. Bu da diğer sanayi kollarının gelişimini sınırlayacaktır.

4. Bazı savunma sanayi dallarının sivil üretime dönüşüm imkanlarının sınırlı veya tamamen imkansız oluşu çok önemlidir. Çünkü dönüşüm imkanının sınırlı olduğu veya hiç olmadığı durumlarda savunma sanayi olarak inşa edilmiş binaların, kurumların ve tesis edilmiş üretim kapasitesinin kalkınma için gerektiği gibi kullanılamıyor olması kaynakların israfı gibi bir etki yaratır (Çınar, 2002:57).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARI-BÜYÜME İLİŞKİSİ

4.1. Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi Üzerine Farklı Görüşler

Ülke ekonomisinin nüfus, işgücü, toprak ve diğer üretim faktörlerinde gerçekleşen artışlara büyüme denmektedir (Acar, 2002:9).

Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin ne şekilde olduğu konusu, akademisyenler ve siyasetçilerce oldukça merak edilen ve üzerine yoğunlaşılan bir konu olmuştur. Savunma harcamaları ve ekonomik performans arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok araştırmaya rağmen, savunma-büyüme ilişkisi hakkında güçlü bir yargıya varılamamıştır (Heo, 1998:637).

Savunma harcamalarının ekonominin büyümesine ne yönde bir etkisi olduğu sorusuna yanıt bulmaya çalışan iktisatçıların başında Emile Benoit gelmektedir. 1973 yılında Benoit'in savunma-büyüme ilişkisi üzerine yaptığı çalışma, bu alandaki araştırmaların başlangıç noktası olmuştur (Candar, 2003:16). Benoit, 44 gelişmekte olan ülke için 1950-1965 yılları arasındaki verilerin kullanıldığı ve yatırım, savunma, yabancı yardımların değişken olarak kullanıldığı bir model kurmuştur. Yaptığı çalışmanın sonucunda Benoit, ağır savunma yükü (savunma harcamalarının toplam gayri safi yurtiçi hasılaya oranı) olan ülkelerin, en hızlı büyüme oranlarına sahip olduğu; savunma yükü az olan ülkelerin ise, düşük oranlarda büyüme gösterme eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur (Looney ve Frederiksen, 1986:330).

Benoit'in çalışması Lim tarafından iki faktör üzerinde durularak eleştirilmiştir. Bunlardan birincisi, kullanılan denklemin test edilmiş bir hipotezle tutarlı olmayışıdır. İkincisi ise, kullanılan bazı değişkenlerin ölçümünün istenilir olma özelliğini kaybetmiş olmasıdır. Lim çalışmasının sonucunda, savunma harcamalarının ekonomik büyümeye zarar verdiğini ifade ediyor (Lim, 1983:377-384).

Benoit'in çalışmasına diğer önemli bir eleştiri de Ball'dan gelmiştir. O, yaptığı çalışmayla Benoit'in savunma harcamaları ile büyüme arasındaki ilişkiyi eksik bir metod kullanarak incelediğini öne sürüyor. Ball, dış yardım olarak yalnızca ikili ekonomik yardımın alınması ve sonuçlarda savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiler yarattığı iddiasının kendi regresyon analizinden elde ettiği sonuçlardan çok, ölçülemeyen etkenlere dayandırılması yönleriyle Benoit'in çalışmasını eleştirmiştir (Ball, 1983:507-524).

1983 yılında Frederikson ve Looney, Benoit'in çalışmasını genişletmişlerdir. Onlar da, aynı örnek ülkeleri ve aynı zaman periyodunu kullanmışlar fakat örnek ülkeleri, fakir ve göreli olarak daha zengin olmak üzere iki gruba ayırmışlardır. Çalışmalarının neticesinde, fakir ülkeler için savunma harcamalarının ekonomik büyümeye negatif etkisinin olduğu; göreli daha zengin ülkeler için ise, etkinin pozitif olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca Frederikson ve Looney çalışmalarında, Benoit'in modelinin yetersiz olduğunu göstermektedirler (Grobar ve Porter, 1983:318-345).

Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye pozitif etkisinin olduğunu ileri süren Benoit'in çalışmasından itibaren savunma ekonomisi literatürüne, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan oldukça fazla ampirik çalışma girmiştir. Savunma ekonomisi literatürüne, bu konuyla ilgili olarak, esas olarak iki farklı düşünce hakimdir (Halıcıoğlu, 2004:193). Bunlar, savunma harcamalarının canlandırma ve dışsallık etkisiyle büyümeye pozitif etkisinin olduğunu ileri süren arz yanlı yaklaşım ile ülkelerin sahip olduğu sermaye ve mal varlıklarının yatırıma alternatif olarak savunmaya aktarılması nedeniyle, savunma harcamalarının büyümeye negatif etkisinin olduğunu savunan talep yanlı yaklaşımdır. Ayrıca bazı çalışmalarda da, savunma harcamalarının büyümeye etkisinin anlamlı olmadığı yani ikisi arasında bir ilişkinin olmadığı ileri sürülmüştür (Özmucur, 1995:1).

4.1.1. Savunma Harcamalarının Etkisi Pozitiftir

Bu yaklaşım, savunma harcamalarının büyüme üzerinde etkisini pozitif dışsallıklara dayanarak arz yanlı faktörlerle açıklayan Askeri Keynesci Yaklaşım'dır. Bu yaklaşıma göre, daha fazla askeri harcama önemli bir çarpan etkisine sahip olabilir. Savunma harcamalarının yarattığı talep, kapasite kullanımını arttırır ve çıktı düzeyini

büyütür. Sonuç; sermayenin kazanç oranında, yatırımlarda ve büyümede artıştır (Looney, 1994:46-47).

Bu yaklaşımda ileri sürülen pozitif etkiler şöyle özetlenebilir:

- Savunma harcamalarının pozitif dışsallıkları vardır. Bu dışsallıklar yoluyla faktör verimliliği artabilir. Bahsedilen dışsallıklar; istikrar ve disiplinin yanı sıra askeri personelin eğitimi, modernizasyon, altyapı oluşturma, askeri araştırma-geliştirme yoluyla çoğalan teknik yöntemler ve ordunun iç güvenlik hizmetlerine sağladığı destekler gibi sayısal olmayan faktörlerin tümünü içermektedir. Özellikle araştırma-geliştirme faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan yeni teknolojiler kısa sürede tüm topluma yayılacaktır (Nadaroğlu, 1985:184-185).
- Silah üreticisi ülkelerde yaşanan gelişmiş silahların üretiminden kaynaklanan teknolojik geri beslemeler yoluyla, sanayiler arası bağlantılar ve iki amaçlı araştırma-geliştirme kullanımı söz konusu olabilir (Değer ve Sen, 1995:280, 296).
- Barro, gelişmekte olan ülkeler için 1970-85 dönemini kapsayan çalışmasında, toplam kamu harcamalarından eğitim, sağlık ve savunma harcamaları düşüldükten sonra bulunan kamu tüketim harcamalarının kişi başına gelirin büyümesini düşürdüğü sonucuna ulaşmıştır (Barro, 1991:430).
- Barış dönemlerinde, genellikle efektif talep azlığı nedeniyle sanayileşmiş ülkelerde üretimde daralmalar görülür. Bu tip dönemlerde savunma harcamaları iktisadi faaliyetleri teşvik edip, üretimde canlanmaya sebep olabilir (Eshay, 1983:87).
- Bir kamu bütçesi kalemi olması sebebiyle savunma harcamaları, büyük ölçüde kontrol altına alınarak ekonomik istikrar amacıyla kullanılabilir. Yani bu harcamalar, durgunluk dönemi boyunca artırılabilir, enflasyonist baskıların söz konusu olduğu dönemlerde ise azaltılabilirler (Looney, 1997:2).

4.1.2. Savunma Harcamalarının Etkisi Negatiftir

Açıklamalarında talep yanlı faktörleri kullanan Neo-klasik teorik yaklaşım, savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin negatif olduğunu ileri sürer ve bunu yaparken de iddiasını, bu türden yapılan harcamaların ortaya çıkaracağı alternatif maliyetler üzerinden savunmaktadır (Yıldırım, Sezgin ve Öcal, 2005:283).

Savunma harcamalarının, ekonomik büyüme üzerinde meydana getireceği ileri sürülen negatif etkileri şöyle özetleyebiliriz:

- Zaten kıt olan kaynaklar, savunma harcamalarınca doğrudan verimli yatırımlardan ve beşeri sermaye birikiminden uzaklaştırılır. Bundan ötürü, savunma harcamaları, yüksek büyüme oranları içeren kalkınma projelerinde kullanılacak kaynakları başka alanlara kaydırmak suretiyle yüksek bir fırsat maliyetine neden olabilir. Bu durum sadece savunma dışındaki kamu harcamalarını değil aynı zamanda bağlantılı özel sektör harcamalarını da düşürür (Looney, 1994:36).
- Savunma harcamalarının önemli ölçüde sınai birikim gerektiren türden silah üretimini içerdiği durumlarda, ithalata dayalı sanayileşme stratejisi daha da güçlenir, bu da ihracatın teşvikini ve tarım gibi sektörlerin gelişimini olumsuz yönde etkiler. Dolayısıyla da bu tür bir strateji, genellikle gelişmekte olan ülkelerde iktisadi büyüme açısından olumsuz sonuçlar doğurur (Değer ve Sen, 1995:280).
- Savunma harcamaları şüphesiz sivil kesimce finansmanı gerektirecektir. Bu ise, savunma harcamalarının vergilerle karşılanarak sivil kesim üzerindeki vergi yükünün artacağı anlamındadır. Bunun yanı sıra vergi gelirleriyle yeterli düzeyde finanse edilemeyen savunma harcamaları, beklenildiği üzere bütçe açığına neden olacaktır.
- Savunma sanayi alanında genellikle uzmanlar, bilim adamları ve mühendisler gibi kalifiye işgücü istihdam edilir. Bu ise, ekonominin diğer kesimleri için emek arzını azaltacaktır (Değer ve Sen, 1995:282-297).
- Savunma harcamaları içinde yer alan silah tedariğinin bir kısmının yurtdışından ithal edilerek sağlanması, gelişmekte olan ülkelerde zaten kıt olan döviz kaynakları üzerinde ciddi açıklar oluşturur (Eshay, 1983:87).
- Askeri teknolojinin sivil teknolojiye göre daha düşük rantabiliteye sahip olduğu görüşü temelinde; savunma harcamaları grubu içinde yer alan araştırma-geliştirme harcamalarının bu konudaki sivil harcamaların aleyhine olması, iktisadi büyüme üzerinde negatif bir etki ortaya çıkaracaktır (Cappelen, Petter ve Olav 1984:372).
- Araştırma-geliştirme faaliyetleri sonucunda savunma sanayinde ortaya çıkan icatların, yalnızca devlete satılabilen nihai mal ve hizmetlere yönelik olduğu durumlarda, genel olarak verimlilik artışına katkılarının sıfır olabileceği ifade edilir (Poole ve Bernard, 1992:440).

4.1.3. Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasında İlişki Yoktur

Bahsettiğimiz bu iki görüşün yanı sıra literatürde, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında önemli bir ilişkinin olmadığını ileri süren görüşler de mevcuttur.

Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi açıklamada önemli bir faktör olduğuna dair kesin bir yargıya, büyüme literatüründe rastlanmamıştır. Örneğin, Sala-i-Martin'in 2004 yılında yaptığı ve büyümeyi etkilemesi mümkün 67 değişkeni içeren çalışmasında, savunma harcamaları %2,1 payla 45. sırada yer almaktadır. Benzer sonuçların bulunduğu farklı çalışmalar da mevcuttur (Dunne, Smith ve Willenbockel, 2005:449).

Bunlar arasında en dikkat çekeni, Mintz ve Stevenson'un çalışmalarıdır. Mintz ve Stevenson, 103 ülkenin verilerini analiz ettikleri ve ekonomik teoride oldukça ses getiren çalışmalarında, çoğu ülkede askeri olmayan harcamaların büyümeye pozitif ve önemli bir etkisinin olmasına rağmen, askeri harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin genelde önemsiz olduğu sonucuna varmışlardır (Mintz ve Stevenson, 1995:299-300).

4.2. Savunma Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi İçin Kurulan Modeller

Savunma harcamaları arz ve talep yanlı faktörler yoluyla ekonomik büyümeyi olumlu veya olumsuz şekilde etkileyebilir. Sözünü ettiğimiz bu arz yanlı faktörler:

- Teknoloji,
- Yan etki/yan ürün,
- Altyapının pozitif dışsallıkları,
- Beşeri sermaye faktörleridir.

Talep yanlı faktörleri ise şöyle sıralayabiliriz:

- Yatırımın dışlama etkisi,
- İhracat,
- Sağlık harcamaları.

Hem arz hem de talep yanlı faktörleri kullanan Değer, Sen ve Smith ayrı ayrı ve beraber yaptıkları çalışmalarda, eşanlı denklemler metodunu uygulayarak yapısal model olarak da bilinen **Değer tipi arz ve talep yanlı modeli** geliştirmişlerdir.

Bu model içinde, savunma harcamaları denklemi; tasarruf denklemi; ticaret dengesi denklemi ve büyüme denklemi olmak üzere 4 farklı denklem vardır (Uçar, 2003:40).

Savunma harcamaları denklemi: $M= d_0 + d_1KBG + d_2D_1 + d_3 D_2$

Tasarruf denklemi: $S= b_0 + b_1M + b_2Y+ b_3B + b_4ENF$

Ticaret dengesi denklemi: $B= c_0 + c_1M + c_2Y + c_3K$

Büyüme denklemi: $Y= a_0 + a_1S + a_2M + a_3B + a_4L$

Bu denklemlerde kullanılan değişkenler ise şöyledir: GSMH (Y), tasarruflar (S), emek (L), dış ticaret dengesi (B), savunma harcamaları (M), enflasyon oranı (ENF), döviz kuru (K), kişi başına düşen milli gelir (KBG), kukla değişkenler (D).

Yapısal model veya diğer adıyla Değer tipi arz ve talep yanlı modelde asıl üzerinde durulan nokta; savunma harcamalarının kaynakları muhtemel diğer kullanım alanlarından çekerek alternatif maliyetler yaratması ve ekonomik büyümeyi tasarruflar ve yatırımlar yoluyla dolaylı etkiliyor olmasıdır. Değer, artan savunma harcamalarının neden olacağı enflasyon veya vergilemenin tasarruflar üzerinde negatif etki yapacağını, bunun da dolaylı olarak ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyeceğini ileri sürmüştür. Smith ve Sen ile yaptığı ortak çalışmada da Değer, savunma harcamalarının büyüme üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi olduğunu ancak savunma harcamalarının tasarruf ve yatırıma etkisinin olumsuz yönde olması nedeniyle ortaya çıkan dolaylı etkinin de büyümeyi negatif şekilde etkileyeceği sonucuna varmıştır (Değer ve Smith, 1983:335-353).

Savunma-büyüme literatüründe birkaç çalışma (Değer ve Smith 1983; Değer 1986; Lebovic ve Ishaq 1987; Scheetz 1991; Balfoussias ve Stawrinos 1995; Dortmans

ve diğerleri 1995), ekonomik büyümenin arz ve talep faktörlerini kapsamıştır. Talep ve arz yanlı modelleri kullanan çalışmaların çoğunda, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki net etkisinin negatif olduğu sonucuna varılmıştır (Candar, 2003:30).

Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin tespiti için yapılan modeller arasında, hem arz yanlı hem de talep yanlı faktörlerin dikkate alındığı Değer tipi modellerin dışında; yalnızca arz yanlı faktörlerin kullanıldığı modeller de vardır. Bu modellere, **Feder tipi model** adı verilir. Model esasında, Feder'in ekonomiyi ihracat sektörü ve ihracat dışı sektör olarak ikiye ayırdığı ve ihracat sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini tahmin etmek için kullandığı bir modeldir (Feder, 1983:59-73).

Biswas ve Ram ise, bu modele savunma harcamalarını katarak 58 Gelişmekte Olan Ülke (GOÜ) için 1960-1977 yılları arasında savunma harcamalarının büyümeye etkisini incelemişlerdir. Bu sebeple model, **Feder-Ram Modeli** olarak da bilinir (Uçar, 2003:42).

Feder'in modelinin Biswas ve Ram tarafından bu şekilde geliştirilmesi sonrasında bir çok araştırmacı (Biswas ve Ram 1986; Ram 1986; Ateşoğlu ve Mueller 1990; Alexander 1990; Mintz ve Huang 1990, 1991; Adams, Behrman ve Boldin 1991; Ward ve Davis 1992; Biswas 1993; Mintz ve Stevenson 1995; Macnair ve diğerleri 1995) savunma-büyüme ilişkisi için Feder modeline başvurmuştur (Candar, 2003:27).

Feder-Ram Modeli, biri savunma sektörü (M) diğeri de savunma dışı yani sivil sektör (C) olmak üzere iki sektörden ve biri emek diğeri de sermaye olmak üzere iki geleneksel girdiden oluşmuştur.

Bu model, savunma harcamalarının toplam çıktı ve büyüme üzerindeki olumlu etkisini iki yolla tanımlıyor:

1. Savunma sektörünün ekonominin geri kalanı üzerindeki marjinal dışsallık etkisi pozitiftir.

2. Savunma sektöründe daha yüksek girdi verimliliği söz konusudur ve bu nedenle kaynaklar, girdi olarak kullanılmak üzere daha verimli olan savunma sektörüne akacak ve neticede toplam çıktıda bir artış yaşanacaktır.

Savunma sektörünün genişliğinin, ekonominin geri kalanı üzerinde bir dışsallık etkisi yaratacağı belirtilen modelde, bahsedilen iki sektörün üretim fonksiyonları şöyle yazılabilir:

$$M= M(L_M, K_M) \qquad C= C(L_C, K_C, M)$$

Her bir sektöre ait girdilerin ayrı ayrı gösterildiği üretim fonksiyonlarından sonra, emek- sermaye girdilerinin toplamını ve toplam çıktıyı;

$$L= L_M + L_C, \qquad K= K_M + K_C, \qquad Y= M + C$$

şeklinde matematiksel olarak ifade edebiliriz (Ram, 1995:259).

Feder- Ram modelinin arkasındaki teoriye göre; emek ve sermaye girdisindeki bir artış, toplam çıktıda aynı oranda bir artışa sebep olacaktır. Bundan dolayı toplam çıktıdaki büyüme, emek ve sermayedeki değişim ile açıklanabilir.

Sandler ve Hartley'e göre bu yaklaşımın çok fazla ilgi görmesinin nedeni; tutarlı bir teorik yapıdan oluşması, sektörler arası dışsallığı içermesi ve savunma harcamalarının etki boyutunu ve faktör verimlilik farklılığını açıklayabiliyor olmasıdır. Ayrıca Feder-Ram modeli, elde edilmesi çoğu gelişmekte olan ülke için genellikle büyük bir problem olan verilere daha az ihtiyaç duymaktadır (Candar, 2003:27).

Feder-Ram Modeli de eksiklikler taşıdığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Modele yapılan eleştiriler arasında en önemlisi, 2 sektörlü modellemenin aşırı kısıtlayıcı olduğudur. Tek denklemli modellerde olduğu gibi bu modelde de, bağımlı değişkenden bazı açıklayıcı değişkenlere bir geri besleme durumunun yaşanabileceği üzerinde durulmuştur. Ayrıca modelde bazı ölçüm ve veri problemlerinin olduğu ifade edilmektedir (Ram, 1995:260).

Birçok araştırmacı; modelin iki sektörlü kurulduğu için çok kısıtlayıcı olduğu eleştirisini, modele savunma sektörü dışındaki bazı sektörleri de katarak ortadan kaldırmaya ve Feder-Ram modelini geliştirmeye çalışmıştır. Örneğin; Adams, Behrman ve Boldin'in 1991 yılında yaptıkları çalışmaya baktığımızda, Feder-Ram modeline

devlet harcamaları sektörünü ekleyerek 1974-1986 dönemi için 29 düşük gelirli gelişmekte olan ile 30 orta gelirli gelişmekte olan ülkede savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisini incelediklerini görürüz. Yapılan çalışmada, savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır (Adams, Behrman ve Boldin, 1991:19-35). Diğer bir örnek olarak da, Ward'ın da içinde bulunduğu araştırmacılar grubunun yaptığı çalışmayı verebiliriz. Burada, Feder-Ram modeline beşeri sermaye eklenmiş ve Hindistan'ın 1950-1987 verileri dikkate alınarak savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sonuç olarak, savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin pozitif olduğu yargısına varılmıştır (Ward ve diğerleri, 1991:817-838).

Arz yanlı çalışmaların çoğu, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde küçük ve pozitif yönde bir etkisinin olduğunu ya da önemli bir etkisinin olmadığını göstermiştir. Bu türden yapılmış çalışmaların sonuçları; kullanılan model genişliklerinin, zaman periyotlarının ve tahmin yöntemlerinin farklı olmasına rağmen birbirleriyle tutarlı çıkmıştır (Candar, 2003:29).

Savunma harcamaları-büyüme ilişkisiyle ilgili olarak geliştirilen ve talep yanlı faktörlerin dikkate alındığı bir diğer model de, **talep yanlı geleneksel ekonometrik model**dir. Keynesyen düşüncenin gelişmiş ülkeler için benimsediği savunma harcamalarının büyümeye olumlu etkisi olduğu tespitinin, az gelişmiş ülkeler için geçerliliğini sorgulamayı amaçlayan Faini, Annez ve Taylor; bu modeli kurmuş ve incelemelerinin neticesinde, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılık arz edeceğini, az gelişmiş ülkelerin yapısal olarak farklı oluşları nedeniyle standart Keynesyen düşüncenin bu ülkeler için geçerli olmadığını göstermişlerdir. Faini ve diğerleri; büyüme, savunma harcamalarındaki büyüme, net dış sermaye akımı, nüfus, ihracat, kişi başına düşen milli gelir ve sermaye stokunu değişken olarak kullandıkları modellerinde, kısa dönemde savunma harcamalarının Keynesyen efektif talep etkisi oluşturabileceği gibi, sivil yatırımlar üzerinde de dışlama etkisinin ortaya çıkabileceği sonucuna varmışlardır (Faini, Annez ve Taylor, 1984:487-498).

Dünyada yapılmış teorik ve ampirik çalışmalara baktığımızda araştırmacıların, çok tartışılan savunma harcamaları-büyüme ilişkisini yoğun ve farklı şekillerde ele

aldıklarını görüyoruz. Aşağıda oluşturulmuş tabloda, hangi araştırmacının, nasıl bir model kullanarak ne gibi bir sonuç elde ettiği verilmiştir.

Tablo-11. Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisiyle İlgili Seçilmiş Bazı Çalışmalar

ARAŞTIRMACILAR	*MODEL/ÖRNEK/DÖNEM*	*SONUÇLAR*
Benoit (1973-1978)	Geleneksel (ad hoc) model, 44 GOÜ, 1950-1965	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi pozitif ve anlamlıdır.
Smith (1980)	Yatırım talebinin Keynesyen modeli, 14 OECD ülkesi, 1954-1973	Savunma harcamalarının yatırım üzerindeki etkisi negatiftir.
Değer ve Smith (1983)	Geleneksel 3 Eşanlı denklem modeli, 50 GOÜ, 1965-1973	Savunma harcamalarının büyümeye doğrudan pozitif etkisi mevcut ancak dolaylı ve toplam etkisi negatiftir.
Frederiksen ve Looney (1983)	Benoit'in modeliyle kaynak bolluğu yaşayan 24 ülke ve kaynak sıkıntısı içinde olan 9 ülke	Savunma harcamaları kaynak bolluğu yaşayan ülke grubunda büyümeye pozitif etkili; kaynak sıkıntısı içindeki ülke grubunda ise negatif etkilidir.
Lim (1983)	Harrod Domar Büyüme Modeli 54 GOÜ, 1965-1973	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi negatiftir.
Faini, Annez ve Taylor (1984)	Talep yanlı geleneksel model, 69 Ülke, 1952-1970	Savunma harcamalarının genel olarak büyümeye etkisi negatiftir.
Biswas ve Ram (1986)	Geleneksel ve Feder tipi 2-sek tör modelleri, 58 GOÜ, 1960-1970 ve 1970-1977	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi anlamlı değil.
Değer (1986)	Geleneksel 3 Eşanlı denklem modeli, 50 GOÜ, 1965-1973	Savunma harcamalarının büyümeye doğrudan pozitif etkisi mevcut ancak dolaylı ve toplam etkisi negatiftir.
Joerding (1986)	Granger-nedensellik testleri, 57 GOÜ, 1962-1977	İlişkinin yönü, büyümeden savunma harcamalarına doğrudur.
Landau (1986)	Çok değişkenli geleneksel model, 65 GOÜ, 1960-1980	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi küçüktür.
Lebovic ve Ishaq (1987)	Geleneksel 3 Eşanlı denklem modeli, 20 GOÜ, 1973-1982	Savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi negatiftir.

Tablo-11'in devamı

Rasler ve Thompson (1988)	Talep yanlı yatırım modeli	Savunma harcamalarının yatırım üzerindeki ters etkisiyle ilgili bazı kanıtlara rastlanmıştır.
Alexander (1990)	Feder tipi 4-sektör modeli, Gelişmiş Ülke (GÜ), 1974-1985	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi yoktur.
Ateşoğlu ve Mueller (1990)	Feder tipi 2-sektör modeli, ABD, 1949-1989	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi küçük, pozitif ve anlamlıdır.
Mintz ve Huang (1990)	Esnek yatırım modeli, ABD	Savunma harcamaları yatırımları düşürerek büyümeyi negatif etkiler.
Adams, Behrman ve Boldin (1991)	Feder tipi 3- sektör modeli, Gelişmekte Olan Ülke(GOÜ), 1974-1986	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi yoktur.
Chowdhury (1991)	Granger-nedensellik testleri, 55 GOÜ, Zaman serileri verileri	Çoğu ülkede savunma harcamaları ile büyüme arasında nedensellik yoktur.
Huang ve Mintz (1990, 1991)	Feder tipi 3- sektör modeli, ABD, 1952-1988	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi anlamlı değil.
Scheetz (1991)	Değer tipi 3 denklemli model, Arjantin;Şili;Paraguay;Peru, 1969-1987	Savunma harcamalarının yatırım üzerindeki etkisi negatiftir.
Stewart (1991)	Keynesyen talep modeli, GOÜ	Savunma harcamaları, büyümeye yardımcıdır. Ancak savunma dışı harcamalar daha fazla yardımcıdır.
Ward ve diğerleri (1991)	Feder tipi 3- sektör modeli, Hindistan, 1950-1987	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi pozitiftir.
Biswas (1993)	Geleneksel ve Feder tipi 2-sektör modelleri, 74 GOÜ, 1981-1989	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi pozitif ve anlamlıdır.
Landau (1993)	Geleneksel büyüme modeli, 71 GOÜ, 1969-1989	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi pozitif; ancak yüksek savunma yükü halinde negatiftir.

Tablo-11'in devamı

Mueller ve Ateşoğlu (1993)	Teknik değişiklikle Feder tipi model, ABD, 1948-1990	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi küçük ve pozitiftir.
Ram (1994)	Geleneksel ve Feder tipi 2-sektör modelleri, 71 GOÜ, 1965-1973, 1973-1980 ve 1980-1990	Geleneksel modelde savunma harcamalarının büyümeye etkisi negatiftir. Feder tipi modelde ise aralarındaki ilişki anlamsızdır.
Mintz ve Stevenson (1995)	Feder tipi 3- sektör modeli, 103 ülke, 1950-1985	Savunma harcamaları ile büyüme arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
*Assery (1996)	Granger-nedensellik testi, Irak, 1950-1980	Savunma harcamaları, büyümeye yol oluyor.
*Dunne ve Vougas (1999)	VAR metodu içeren Granger-nedensellik testi, Güney Afrika, 1964-1996	Askeri yükün, ekonomik büyüme üzerinde önemli negatif etkisi vardır.
*Kollias ve Makrydakis (1999)	Granger-nedensellik testi, Yunanistan, 1955-1993	Askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi söz konusu değil.
*Dakura, Davies ve Sampath (2001)	Granger-nedensellik testi, 68 GOÜ, 1975-1995	İncelenen GOÜ'ler arasında, savunma harcamaları-büyüme nedensellik ilişkisi farklı şekillerde ortaya çıkmıştır.
Macnair ve diğerleri (2001)	Feder tipi model, 10 NATO ülkesi, 1951-1988	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi pozitiftir
*Dritsakis (2004)	Eşbütünleşme analizi, Türkiye ve Yunanistan ele alınmış, 1960-2001 dönemi	Her iki ülkede de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur.

Kaynak: Ram, 1995:255-257; * Kendi eklediklerim.

Talep yanlı yaklaşımla savunma harcamalarının büyümeye etkisini inceleyen araştırmacılar (Faini, Annez ve Taylor, 1984; Mintz ve Huang, 1990; Rasler ve Thompson, 1988; Smith, 1980; Stewart, 1991), ülkelerin sahip olduğu sermaye ve mal varlıklarının savunma-yatırım ikilisinden birine alternatif olarak aktarılması durumlarına göre, savunma harcamalarının büyümeye negatif etkide bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Arz yanlı yaklaşımı benimseyen araştırmacılar (Ateşoğlu ve Mueller, 1990 ve 1993; Landau, 1986; Ram, 1986; Ward ve diğerleri, 1991) ise, savunma harcamalarının canlandırma ve dışsallık etkisiyle büyümeye pozitif etkide bulunduğunu çalışmalarıyla ileri sürmüşlerdir. Bu konuda çalışma yapmış diğer bir grup

araştırmacı (Adams, Behrman ve Boldin, 1991; Alexander, 1990; Biswas ve Ram, 1986; Huang ve Mintz, 1990 ve 1991; Mintz ve Stevenson, 1993) da yukarda belirtilen iki görüşe de katılmayarak, savunma harcamalarının büyümeye etkisinin anlamlı olmadığı yönünde açıklama yapmışlardır (Tablo-11).

Tablo-11'e baktığımızda; araştırmacıların, üzerinde yoğun tartışmaların yaşandığı savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki konusunda ortak bir düşünceyi benimseyemediklerini görmekteyiz.

Savunma harcamalarının büyümeye etkisinin ne şekilde olduğunu araştıran çalışmaların sonuçlarındaki bu bölünmüşlüğe neden olarak, model için seçilmiş ülkelerin gelişmiş, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden olması; ampirik analizin türü; model ve teorik altyapı farklılıkları vs. etkenler gösterilmektedir (Candar, 2003:18).

Grobar ve Porter, savunma harcamaları-büyüme ilişkisi ile ilgili yapılan çalışmaları iki grup yaklaşım altında toplamışlardır. Birinci grup, Benoit'in çalışmasını ve elde ettiği sonuçları esas alarak, farklı ülke gruplarını inceleyen araştırmacılar grubudur. Bu gruptaki araştırmacılar, savunma harcamalarının ekonomi üzerinde modernizasyon etkisi yaratarak büyümeyi olumlu etkileyeceğini savunmuşlardır. İkinci grup ise, yapısal modeli esas alan araştırmacılar grubudur. Onlara göre, savunma harcamalarının beşeri sermaye ve teknoloji üzerinde yarattığı etkiyle oluşan sınırlı pozitif etki, savunma harcamalarının tasarruf ve yatırım üzerindeki negatif etkileri nedeniyle ortadan kalkacak ve büyümeyi uzun vadede olumsuz etkileyecektir.

Değer ve Sen ise, araştırmacıların savunma harcamalarının ekonomiye etkilerini üç teorik yaklaşım ile incelediklerini ileri sürmüşlerdir. Birincisi; kapital formasyonun arz ve talep faktörlerini temel alan, Keynesyen yaklaşımı özelliğindeki ve gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik yapısını karekterize eden yapısal yaklaşımdır. İkincisi; ekonomik alt sektörleri temel alan dışsallık yaklaşımıdır. Üçüncü teorik yaklaşım ise; savunma harcamalarının finansman kaynağının vergiler olduğunu ileri süren ve savunmayı halkın çıkarlarından dışlamamanın gereğini ortaya koyan halk menfaati yaklaşımıdır (Uçar, 2003:35-36).

Türkiye'de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olup olmadığını ve varsa ne yönde olduğunu açıklamaya yönelik çalışmalar, diğer ülkelerle kıyaslandığında daha az sayıdadır. Ancak, son yıllarda savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Türkiye'de de kapsamlı bir şekilde araştırılmıştır (Sezgin, 1997; Kollias, 1997; Özsoy, 2000; Dunne ve diğerleri, 2001; Yıldırım ve Sezgin, 2002; Candar, 2003; Karagöl ve Palaz, 2004; Dritsakis, 2004).

Yapılan çalışmalar sonucunda, savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi nasıl ve ne şekilde etkilediği soruları hakkında bir görüş birliği oluşmamıştır. Örneğin; 1995 yılında Özmucur; Türkiye, İran, Irak, Suriye, Yunanistan, eski Sovyet Birliği ve Bulgaristan'ın içinde olduğu 7 ülke grubunun 1981-1991 yıllarına ait verilerini, 1991 sabit fiyatları ve döviz kuru ile panel data analizi kullanarak incelemiş ve savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğunu ileri sürmüştür. Modelinde kullandığı değişkenler; büyüme (bağımlı değişken), savunma harcamalarının milli gelire oranı ve kişi başına milli gelirdir (Özmucur, 1995:9). Sezgin (1997) ise, Türkiye'ye ait savunma harcamaları-ekonomik büyüme ilişkisini 1949-1993 dönemi için beşeri sermayeli Feder tipi modeli kullanarak incelemiş ve savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu bulmuştur. Diğer taraftan Özsoy (2000), aynı modeli daha dar ve farklı bir dönem için incelemiş ve Türkiye'de savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna varmıştır. Sezgin (2000) ve Dunne ve diğerleri (2001), Granger nedensellik testini kullanarak savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkinin varlığını analiz etmişler ve büyüme üzerinde savunma harcamalarının negatif etkisi olduğunu bulmuşlardır (Karagöl ve Palaz, 2004:290). Sezgin ise, Türkiye'nin savunma harcamaları-büyüme ilişkisini 1956-1994 yılları için incelediği, 2 ve 3 aşamalı En Küçük Kareler Yöntemi (EKKY) ile eşanlı denklemler sistemini kullanarak Değer tipi arz ve talep yanlı modeli uyguladığı 2001 yılındaki çalışmasında; büyüme denklemi, tasarruf denklemi, dış ticaret dengesi denklemi ve savunma harcamaları denkleminden oluşan 4 denklemli eşanlı denklem modeli kurmuştur. Elde ettiği sonuçlara göre; Türkiye'de savunma harcamaları büyümeyi olumlu etkilerken, savunma harcamalarının tasarrufa ve dış ticaret dengesine etkisi anlamlı değildir. Bu sonuçlar, Sezgin'in 1997 yılında Feder tipi yani arz yanlı model ile savunma-büyüme ilişkisini incelediği çalışmasıyla da tutarlı çıkmıştır (Sezgin, 2001:69-86).

Türkiye'de savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini incelemeye yönelik yukarda bahsettiğimiz çalışmalar ve bunların dışında yapılmış çalışmalarla ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda özet şeklinde sunulmuştur.

Tablo-12. Türkiye'de Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisiyle İlgili Bazı Çalışmalar

ARAŞTIRMACILAR	*MODEL/ÖRNEK/DÖNEM*	*SONUÇLAR*
Benoit (1973)	Geleneksel model, Türkiye'nin de içinde bulunduğu 44 GOÜ, 1950-1965	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi pozitif ve anlamlıdır.
Cappelen, Petter ve Bjerkholt (1984)	Karşılaştırmalı kesit analizleri, 17 OECD ülkesi, 1960-1980	Bazı Akdeniz ülkeleri hariç savunma harcamalarının büyümeye etkisi negatiftir.
Ergin (1991)	Çoklu Regresyon, 1975-1990	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi pozitif yöndedir.
Çelik (1995)	Basit Regresyon, 1980-1995	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi güçlü ve pozitif yöndedir.
Karaçay (1995)	Talep yanlı model, 1971-1989	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi pozitif ama anlamlı değil.
Özmucur (1995)	Panel data, 1981-1991	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi negatif yöndedir.
Kollias ve Makrydakis (1996)	Granger-nedensellik analizi, 1954-1993	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi yok.
Sezgin (1997 ve 2001)	Feder tipi arz yanlı model, 1950-1993; Değer tipi 4 Eşanlı denklem modeli, 1956-1994	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi pozitif yöndedir.

Tablo-12'nin devamı

Sezgin (2000a)	Granger-nedensellik analizi, 1924-1996	Aralarındaki nedensellik ilişkisi büyümeden savunma harcamalarına doğru.
Sezgin (2000b)	Zaman Serisi Analizi	Savunma harcamaları içerisindeki teçhizat harcamalarının büyümeye etkisi kısa ve uzun vadede pozitiftir.
*Özsoy (2000)	Beşeri sermayeli Feder tipi model	Savunma harcamalarının büyüme üzerinde önemli bir etkisi yok.
*Dunne, Nikolaiodu ve Voguas (2001)	Granger-nedensellik analizi	Savunma harcamaları büyüme üzerinde negatif etkiye sahip.
*Yıldırım ve Sezgin (2002)	1949-1994 arası dönem	Askeri harcamaların ekonomik büyümeye hem kısa dönemde hem de uzun dönemde pozitif etkisi vardır.
*Candar (2003)	Engle-Granger eşbütünleşme analizi, 1950-2001	Hem uzun dönemde hem kısa dönemde savunma harcamalarının büyümeye etkisi olumludur.
*Karagöl ve Palaz (2004)	Johansen ve Juselius eşbütünleşme analizi, 1955-2000	Savunma harcamalarından büyümeye doğru tek yönlü nedensellik vardır.
*Dritsakis (2004)	Eşbütünleşme analizi, Türkiye ve Yunanistan ele alınmış, 1960-2001 dönemi	Her iki ülkede de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur.

Kaynak: Uçar, 2003:38; * Kendi eklediklerim.

Türkiye'de savunma harcamaları-büyüme ilişkisi basit regresyon, çoklu regresyon, Feder tipi model, Değer tipi model, talep yanlı model ve Granger-nedensellik analizi yöntemleriyle incelenmeye çalışılmıştır. Görüldüğü gibi, savunma harcamaları ile büyüme arasındaki ilişki konusunda Türkiye'de de tatmin edici ortak bir teorik yapı oluşturulamamıştır (Tablo-12).

Tabloda da yer almasına rağmen açıklanmasının yararlı olacağını düşündüğüm Cappelen, Petter ve Bjerkholt; 1960-1980 dönemini kapsayan çalışmalarında, askeri harcamalar ile büyüme, üretim ve yatırım arasında kesin bir ilişki bulmuşlardır. Çalışmadan çıkan sonuca göre; askeri harcamaların imalat sanayi üretim artışına olumlu, yatırımlara ise olumsuz etkisi vardır. Bu nedenle, artan askeri harcamaların

özellikle gelişmiş ülkelerde büyümeyi geciktirdiği sonucuna varmışlardır. Ancak onlara göre bu sonuç; İtalya, İspanya, Yunanistan ve Türkiye için geçerli değildir. Cappelen ve diğerlerine göre, söz konusu ülkelerde artan askeri harcamalar ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir (Cappelen, Petter ve Bjerkholt, 1984:367-372).

Tabloda sıraladıklarımızın içinde olan bir diğer çalışma da, Dunne, Nikolaiodu ve Voguas'ın yaptıkları ortak çalışmadır. Granger nedensellik analizinin uygulandığı bu çalışmada, Türkiye'de savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde önemli ölçüde negatif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır (Dunne, Nikolaiodu ve Voguas, 2001:5-26).

Yine tabloda bahsetmemize rağmen değineceğimiz, Candar'ın 2003 tarihli çalışması şu sonuçlara yer vermektedir: 1950-2001 yılları arasında Türkiye'de savunma harcamaları artış eğiliminde olmuştur. Ancak; savunma harcamalarının büyümeye olumsuz etkide bulunduğunu iddia edenlerin aksine bu artışın, Türkiye'nin ekonomik büyümesine olumsuz bir etkisi olmamıştır. Bilakis, savunma harcamalarının analiz edilen zaman süresince ekonomik büyümeyi iyileştirdiği sonucu bulunmuştur (Candar, 2003:25-26, 43).

Yukarıdaki tabloda yer almayan ancak örnek ülke olarak Türkiye'nin incelendiği çalışmalar da vardır. Bunlardan biri olan Erdem'in çalışmasında; Türkiye'de GSMH'dan aldığı pay ile askeri harcamaların, yatırımları kıstığını ve ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilediğini, sonuç olarak da ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır (Erdem, 1997:4).

4.3. Türkiye'deki Savunma Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi

Kuracağımız ekonometrik model yardımıyla, üzerinde farklı görüşlerin olduğu savunma harcamaları-büyüme ilişkisinin Türkiye'de nasıl bir özellik gösterdiğinin incelenmeye çalışılacağı bu kısımda; öncelikle konuyla ilgili yapılmış araştırmalardan bahsedeceğiz.

Literatürdeki Çalışmalar

Savunma harcamaları ile büyüme arasındaki nedenselliğin yönü üzerine yapılan araştırmaların sınırlı olmasına rağmen, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi literatürde geniş bir şekilde incelenmiştir.

Emile Benoit (1972, 1973, 1978) yaptığı çalışmalarla, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğunu savunan ilk araştırmacılardan biri olmuştur. 44 gelişmekte olan ülke için yaptığı ünlü çalışmasında Benoit; sivil sektörce sağlanması gereken giyim, yiyecek, barınacak yer gibi ihtiyaçların savunma harcamaları tarafından sağlanmasıyla; sivil sektöre de açık olabilecek yol, hastane, hava alanı, köprü gibi altyapıların savunma harcamalarınca oluşturulmasıyla; mesleki ve teknik eğitimi artırarak eğitim ve sağlıkta iyileşme sağlama yoluyla savunma harcamalarının ekonomik büyümeye yardımcı olabileceği sonucuna varmıştır.

Benoit; 1950-1965 yılları arasındaki ortalama değerleri kullandığı kesit analizinde, savunma yükü ile ekonomik büyüme oranları arasında önemli doğrusal ilişkiler bulmuştur. Ona göre; askeri harcamalar, ekonomik kalkınmaya yol açan değerli bir araç olabilir (Frederiksen ve LaCivita, 1987:355).

Benoit'in çalışması sonrasında hararetlenen savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ile ilgili tartışmalar, çok sayıda araştırmayı beraberinde getirmiştir. Konuyla ilgili yaptıkları çalışmalarla ekonomi literatürüne girmiş başlıca araştırmacılar ve çalışmaları şöyledir:

Frederiksen ve Looney (1983), Benoit'in çalışmasını sürdürmüş, yaptıkları çalışmayla ülkeleri sahip oldukları kaynaklara ve gelir düzeylerine göre ikiye ayırarak Benoit'in regresyon modelini tekrar kurmuşlardır. Sonuçta; göreli olarak daha zengin ülkelerde savunma harcamaları, büyümedeki artışta önemli ve pozitif bir rol oynayabilirken, yoksul ülkelerde bunun tam tersinin geçerli olduğu yargısına varılmıştır (Frederiksen ve Looney, 1983:643).

Lim (1983), kesit verilerin kullanıldığı Harrod-Domar tipi bir büyüme modeli kurmuş ve çalışmasının sonucunda, savunma harcamalarının genelde ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini ileri sürmüştür. Ayrıca, dünyanın farklı bölgeleri için

regresyon modelini kurmuş ve savunma-büyüme ilişkisinde bölgelerarası belirgin farklılıklara rastlamıştır. Modelde; Afrika ve batı yarımküredeki az gelişmiş ülkelerde, savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği, buna rağmen Asya, Ortadoğu ve Güney Avrupa'da yer alan az gelişmiş ülkelerde ise, savunma harcamaları ile büyüme arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı sonuca varılmıştır (Lim, 1983:379).

Looney (1991), yaptığı çalışmayla Hindistan ve Pakistan'da askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiş ve elde ettiği bulgulara göre Pakistan için savunma harcamalarının büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğunu; fakat Hindistan için bu etkinin negatif olduğunu ileri sürmüştür.

1993 yılında Chen'in yaptığı ve Çin'de askeri harcamalar ile büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna vardığı çalışmasından sonra Hasan (1994), Chen'in verilerini VAR metoduyla tekrar çalışmış ve askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğunu ileri sürmüştür (Dunne ve Vougas, 1999:525).

Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmek için Benoit'in yöntemini uygulayan Whynes ise, savunma harcamalarındaki artışla kişibaşına düşen gelirdeki artış arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Değer ve Smith, yaptıkları çalışmayla askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini test etmek için ülkeleri, Dünya Bankası tanımını kullanarak düşük, orta ve yüksek gelir düzeyli ülkeler olarak gruplandırmışlar ve askeri harcamaların, yüksek gelir seviyeli ülkelerde büyüme üzerinde olumlu; düşük ve orta gelirli ülkelerde ise bu etkinin olumsuz olduğunu belirtmişlerdir (Batmaca ve diğerleri, 1998:26-27).

Dunne ve Vougas (1999), Güney Afrika için 1964-1996 dönemi verilerini kullanarak askeri harcamaların büyümeyle ilişkisini inceledikleri çalışmalarında, VAR metodunu da içeren Granger nedensellik testinin geliştirilmiş halini kullanarak askeri yükün ekonomik büyüme üzerinde önemli bir negatif etkisinin olduğu sonucuna varmışlardır (Dunne ve Vougas, 1999:536).

Coulomb ve Fontanel ise, 2001 yılında beraber yaptıkları çalışmada; azalan askeri harcamaların, uzun dönem ekonomik büyümeyi teşvik edeceği sonucuna varmışlardır (Dritsakis, 2004:251).

Candar (2003), 1950-2001 yılları arasında Türkiye'de savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini incelediği çalışmasında; analiz edilen zaman süresince savunma harcamalarının, ekonomik büyümeyi iyileştirdiği sonucunu bulmuştur (Candar, 2003:43).

Çalışması daha yeni tarihli olan Dritsakis (2004), Türkiye ve Yunanistan'ın savunma harcamaları ile ekonomik büyümeleri arasındaki ilişkiyi 1960-2001 dönemi için eşbütünleşme analizi kullanarak araştırmış ve çalışmasının sonucunda, her iki ülke için de uzun dönemde herhangi bir ilişkiye rastlamamıştır (Dritsakis, 2004:262).

Askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik yönüne yoğunlaşan çalışmalar ve sonuçları ise şu şekildedir:

Joerding (1986); 1962-1977 dönemi için 57 gelişmekte olan ülkenin yıllık gözlemlerini bir araya getirdiği çalışmasında Granger nedensellik testini kullanarak, dışsal kabul edilen askeri harcamaların ekonomik büyümeyle ilişkisini gözden geçirmiştir. Sonuçta; askeri harcamaların güçlü bir dışsal değişken olmadığı ve askeri harcamaları ekonomik büyümeyi belirleyen dışsal bir değişken varsayan çok sayıdaki çalışmanın önemli ölçüde kusurlu olduğu Joerding tarafından ileri sürülmüştür (Joerding, 1986:35-40).

Frederiksen ve LaCivita (1987), Filipin için savunma harcamaları-büyüme ilişkisini 1956-1982 dönemi verilerini kullanarak analiz etmişler ve neticede, en azından bu ülkede söz konusu ilişkinin nedensellik yönünün ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru olduğu tespitinde bulunmuşlardır (Frederiksen ve LaCivita, 1987:359).

Kinsella (1990), Amerika Birleşik Devletleri'nin çıktı dahil çeşitli ekonomik değişkenleri ile savunma harcamaları arasındaki ilişkinin nedenselliği üzerine çalışmış ve çıktı ile savunma harcamaları arasında önemli bir ilişkinin olmadığı sonucuna varmıştır (Kinsella, 1990:295-309).

Chowdhury (1991); Granger nedensellik testleri kullanarak 55 gelişmekte olan ülkede 1961-1987 dönemi için askeri harcamalar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü incelemiştir. Araştırmasının neticesinde Chowdhury, farklı ülkeler için askeri harcamalar ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin tutarlılıktan yoksun olduğunu yani bu ilişkinin ülkeden ülkeye farklılık gösterebileceğini ifade etmiştir (Chowdhury, 1991:94).

Yine Frederiksen ve LaCivita (1991); 21 gelişmekte olan ülke için yaptığı çalışmada, Hsiao nedensellik testini kullanarak ekonomik büyüme ve askeri harcamalar arasındaki ilişkinin yönünü tekrar incelemişlerdir. Çalışmalarıyla, inceledikleri ülkelerin çoğunda savunma harcamaları ile büyüme arasında bir geri besleme ilişkisinin olduğu sonucuna varmışlardır (Frederiksen ve LaCivita, 1991:117-126).

Nadir (1993) ise; 1967-1985 dönemi için Sahra Afrika'sı 13 ülkeyi ele aldığı çalışmasında, Granger ve Hsiao nedensellik testlerini uygulayarak bu ülkelerde ekonomik büyüme ile savunma yükü arasındaki ilişkinin yönünü incelemiştir. İki testten elde edilen benzer sonuç, savunma yükünün ekonomik büyüme tarafından belirlenmediği şeklinde olmuştur (Dakura, Davies ve Sampath, 2001:654).

Madden ve Haslehurst (1995); Avustralya'da askeri harcamalar ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığını analiz etmek amacıyla hazırladıkları çalışmalarında, bu iki değişken arasında nedensel bir ilişki bulamamışlardır (Madden ve Haslehurst, 1995:115-121).

Assery (1996); 1950-1980 dönemi için Irak'da savunma harcaması ve ekonomik büyüme arasındaki Granger nedenselliğini incelemiştir. O, önce zaman serisinin durağanlığını test etmiş ve değişkenlerin eşbütünleşmesini iki yöntem kullanarak incelemiştir. Her iki yöntemle de elde edilen sonuç, eşbütünleşmenin olmadığını ifade eden yokluk hipotezinin reddi yönünde olmuş ayrıca, Granger nedensellik testi, savunma harcamalarının ekonomik büyümeye neden olduğu sonucunu vermiştir (Assery, 1996:1257-1261).

Kollias ve Makrydakis (1997); 1954-1993 dönemi için Türkiye'deki askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin tespiti amacıyla yaptıkları

çalışmada Granger nedensellik testini kullanmış ve çalışmalarının sonunda, GSMH'nin yüzdesi şeklinde ifade edilen askeri harcamalar ile büyüme oranı arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını ileri sürmüşlerdir (Kollias ve Makrydakis, 1997:189-204).

Askeri harcamalar-büyüme ilişkisinde nedenselliğin yönüne yoğunlaşılan diğer bir Kollias ve Makrydakis çalışması 1999 yılında yapılmıştır. Yunanistan'ı ele alan araştırmacılar, ekonomik büyüme ve askeri harcama arasında nedensel bir ilişki bulamamışlardır (Kollias ve Makrydakis, 2000:173-184).

Sezgin (2001); 1956-1994 dönemi için Türkiye'de savunma-büyüme ilişkisini analiz etmiştir. Yaptığı çalışmayla Türkiye'nin ekonomik büyümesinin savunma sektörünce uyarıldığını, buna rağmen savunma harcamalarının tasarruf ve ticaret dengesi üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur (Sezgin, 2001:69-86).

Dakura, Davies ve Sampath (2001); gelişmekte olan bir grup ülke için savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi durağanlığı ve eşbütünleşmeyi içerecek biçimde genişletilen Granger nedensellik yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmalarının neticesinde; 13 ülkede askeri harcamalardan büyümeye, 10 ülke içinse büyümeden askeri harcamalara olmak üzere tek taraflı nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca 6 ülke için, savunma harcamaları ile büyüme arasında geri besleme ilişkisine işaret edilmiş ve 18 ülkede ise, uzun dönemde değişkenler arası ilişki kanıtlarına rastlanmasına rağmen nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır (Dakura, Davies ve Sampath, 2001:651-658).

Karagöl ve Palaz (2004) ise, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönem ilişkinin tespiti için Johansen ve Juselius eşbütünleşme testini kullandığı çalışmasında, savunma harcamalarından büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuştur (Karagöl ve Palaz, 2004:297).

Model Tanımlaması ve Veri

Yapacağımız ekonometrik analizlerin temelindeki fonksiyon şu şekildedir:

$$SHO = f(RMG)$$

Fonksiyondaki SHO; Türkiye'nin savunma harcamalarının GSMH içindeki oranını, RMG ise; reel milli geliri ifade etmektedir.

Fonksiyonumuzla ilgili olarak inceleyeceğimiz nedensellik türleri:

- Savunma harcamaları oranından reel milli gelire doğru olan tek yönlü nedensellik ilişkisi,
- Reel milli gelirden savunma harcamaları oranına doğru olan tek yönlü nedensellik ilişkisi,
- Savunma harcamaları oranı ile reel milli gelir arasındaki iki yönlü nedensellik ilişkisi,
- Savunma harcamaları oranı ile reel milli gelir arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı durum olmak üzere 4 türdür.

Ekonometrik analizimizde; değişkenlerin durağanlığının tespiti yapılacak ve daha sonra da, eşbütünleşme testine başvurulacaktır.

Burada, savunma harcamaları oranı ile reel milli gelir arasındaki ilişkiyi etkileyebilecek bazı faktörlerin (mal ve hizmet dengesi, gelir, eğitim ve sağlık harcamaları, sosyal ve diğer sivil harcamalar) olduğunu da ifade etmemiz gerekir.

Modelimizde, 1970-2005 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Savunma harcamaları verileri; NATO kaynaklı olup, milyon Türk Lirası olarak gösterilmiştir. Reel GSMH verileri ise, yine Türk Lirası olarak, 1987 fiyatlarıyla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'ndan alınmıştır.

Belirtmemiz gerekir ki; savunma harcamalarına ilişkin veriler yeterince güvenilir olmadığı gibi, verilerin elde edilmesinde de güçlükler yaşanmaktadır. Savunma harcamaları ile ilgili olarak alınan kredilerin miktarı, faiz oranları ve geri ödeme süreleri gibi bilgilere ancak genel boyutlarıyla yaklaşılabilmektedir. Ayrıca, elde edilebilen verilerin diğer ülkelerin savunma harcamaları ile karşılaştırılmalarında tanımlama farklılıklarından doğan güçlükler gözlemlenmiştir.

Bu nedenlerden ötürü, bazı yargılara varmak amacıyla kurduğumuz ekonometrik modellerde kullanılan verilerin, yeterince sağlıklı olmadığını göz önünde tutmamız gerekmektedir.

Ekonometrik Modele Uygulanacak Testler

4.3.3.1. Birim Kök Testi

İktisat politikasının temel amacı, değişkenler arası ilişkilere belli bir yön vermektir. İktisat politikası önerileri, değişkenler arası ilişkilerin yani parametrelerin doğru tahminlenmesine dayanmaktadır. Parametrelerin doğru tahminlenebilmesi ise, değişkenlerin elde edildiği verilerin durağan olmasına bağlı olmaktadır. Bu nedenle, uygulamalı çalışmalarda verilerin durağanlığı oldukça önemlidir (Kahyaoğlu ve Duygulu, 2005:64).

Ortalaması, varyansı ve dönemler arasındaki kovaryansı zamana bağlı olmayan zaman serisine durağan seri denir. Bu özelliği sayesinde, durağan bir zaman serisi üzerindeki herhangi bir şokun etkileri geçici olmakta ve seri zaman içerisinde uzun dönem ortalama değerine yakınsamaktadır. Bununla beraber, durağan olmayan zaman serilerinin varyansları zamana bağlıdır veya zaman içerisinde sonsuz değerini alır. Dolayısıyla, durağan olmayan seri bir şok sonrası sonsuza hareket eder (Ergün, 2005:17).

Durağanlığı sınamanın son zamanlarda yaygınlaşan yolu olan birim kök sınamasına, biz de çalışmamızda başvuracağız. Ekonometrik modelimizde, serinin durağanlığının tespiti için Dickey-Fuller (DF) ile Dickey-Fuller birim kök testinin değişik bir şekli olan ve Elliott, Rothenberg ve Stock tarafından geliştirilen DF-GLS testlerini kullanacak olmamızdan ötürü aşağıda bu testlerle ilgili kısa bilgiler verilmiştir.

Dickey-Fuller (DF) Testi: Eğer bir zaman serisinin ortalaması, varyansı ve otokovaryansı zamandan bağımsız ve sonlu ise; bu zaman serisine kovaryans durağan denir. Bir zaman serisi d kez farkı alındıktan sonra durağan hale geliyorsa, bu serinin d dereceden bütünleştiği söylenir ve I(d) şeklinde gösterilir. İktisadi zaman serilerinin durağanlığı Dickey ve Fuller (1979, 1981) tarafından geliştirilen testlerden yararlanılarak belirlenebilir.

$$\Delta y_t = \mu + \delta t + \alpha y_{t-1} + \sum_{j=1}^{k} b_j \Delta y_{t-j} + e_t$$

Bunun için yukarıdaki regresyon kullanılmıştır. Bu regresyona dayanan test, Dickey-Fuller (DF) testi olarak bilinir. DF testi, hata terimlerinin bağımsız ve aynı şekilde dağıldığı varsayımına dayanmaktadır. Eğer, y serisi birim kök içeriyorsa $\alpha=0$ olmalıdır. Bu durumda seri durağan değildir (Doğanlar, Bal ve Özmen, 2003:99).

DF-GLS Testi: 1996 yılında Elliott, Rothenberg ve Stock tarafından geliştirilen ve DF testine kıyasla daha az bilinen DF-GLS testi aslında, Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GLS) yoluyla değiştirilmiş zaman serilerini içeriyor olması dışında, bir DF testidir.

DF-GLS testi iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada; Genelleştirilmiş En Küçük Kareler regresyonu, yokluk hipotezi ile alternatif hipotez arasında ayrım yapabilmesi için testin geçerliliğini değerlendirir, bu yolla da testin gücünü artırır. İkinci aşamada ise; bağımlı değişkende otoregresif birim kökün varlığının tespiti için Dickey-Fuller testi kullanılır.

DF-GLS testi istatistiği, gecikmeli bağımlı değişken ile ilgili t istatistiğidir. DF-GLS testinde yokluk hipotezi, bağımlı değişkenin "tesadüfi yürüyüş" izlediği; alternatif hipotez ise, değişkenin doğrusal bir trend etrafında durağan olduğu yönündedir (Drennan, Lobo ve Strumsky, 2004:587, 591).

4.3.3.2. Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme kavramı, ilk olarak Granger (1981) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Eşbütünleşme analizinin; regresyon analizlerinde trendin neden olduğu sahte regresyon sonuçlarını gidermesi, ekonometrik tahminleme aşaması öncesinde bir ön-test olarak kabul edilmesi, uzun dönem iktisadi ilişkilerin yani iktisat teorisinin testine olanak vermesi ve değişkenler arasındaki nedensel ilişkiyi en azından bir yönde belirlemesi gibi katkıları vardır (Kahyaoğlu ve Duygulu, 2005:65).

Durağan olmayan zaman serilerinin doğrusal bileşiminin durağan olabileceğini ortaya koymasıyla eşbütünleşme yöntemi, birçok modelin sınanmasında son yıllarda

çokça başvurulan yöntemlerden biri olmuştur. Bu yöntem yardımıyla modelimizdeki değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin olup olmadığı sınanabilmektedir (Dülger ve Cin, 2002:53).

Ancak gerek Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen Engle-Granger Eşbütünleşme testi, gerekse daha sonra Johansen (1988), Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen ve bizim modelimize uygulayacağımız Johansen Eşbütünleşme testi, ele alınan tüm serilerin düzeyde durağan olmamasını ve aynı derecede farkı alındığında durağan hale gelmelerini gerektirmektedir (Karaca, 2005:6).

4.3.4. Ampirik Sonuçlar

4.3.4.1. Birim Kök Testi

Modelimizdeki serilerin durağanlığının tespiti için, hem Dickey-Fuller (DF) testi hem de potansiyel olarak daha güçlü olan Elliott, Rothenberg ve Stock (1996) tarafından geliştirilmiş DF-GLS testi kullanılmıştır.

DF_{μ} ile $DF\text{-}GLS_{\mu}$ ve DF_{τ} ile $DF\text{-}GLS_{\tau}$ testleri, sırasıyla bir sabitin ve bir sabit ile doğrusal trendin bulunduğu durumlara izin verir. Her bir test için gecikme derecesi (k) seçimimizde Campbell ve Perron (1991)'un yöntemi takip edilmiştir. Bu yöntemde; maksimum gecikme derecesinin 4 olduğunu göz önünde tutarak; t istatistiğinin, mutlak değerde 1.645'den daha küçük olan son gecikmeye karşılık gelmesine değin gecikme derecesi düşürülür (Rapach, 2000:9).

DF testleri için Doledo, Jenkinson ve Sosvilla-Rivero (1990) tarafından önerilen süreçler kullanılmaktadır. DF test uygulamasında, gecikme derecesi (k) çok önemlidir. Diğer bir ifadeyle, DF testlerinin gecikme derecesine duyarlılığı oldukça fazladır (Perron, 1989:1361-1401).

Yukarıda açıklanan yönteme göre yapılan DF ve DF-GLS birim kök testlerinin sonuçları Tablo-13'te verilmiştir.

Tablo-13. Birim Kök Test Sonuçları

	DF_{μ} [a]	DF_{τ} [b]	DF-GLS_{μ} [c]	DF-GLS_{τ} [d]
Seriler				
LNSHO	*-2.944*	*-2.796*	*-2.423*	*-2.976*
LNRMG	*-0.6892*	*-2.999*	*1.001*	*-2.970*
Farklar				
Savunma Harcamaları Oranı	*-4.327*	*-4.396*	*-4.231*	*-4.506*
Milli Gelir	*-3.648*	*-3.548*	*-5.888*	*-3.563*

[a] Sabit için; durağanlığın olmadığı belirtilen yokluk hipotezinin tek yanlı testi; n=50 için Fuller (1976) %10, %5 ve %1 kritik değerleri sırasıyla –2.60, -2.93 ve –3.58.

[b] Sabit ve doğrusal trend için; durağanlığın olmadığı belirtilen yokluk hipotezinin tek yanlı testi; n=50 için Fuller (1976) %10, %5 ve %1 kritik değerleri sırasıyla –3.18, -3.50 ve –4.15.

[c] Sabit için; durağanlığın olmadığı belirtilen yokluk hipotezinin tek yanlı testi; n=50 için %10, %5 ve %1 kritik değerleri sırasıyla –1.97, -2.27 ve –2.88

[d] Sabit ve doğrusal trend için; durağanlığın olmadığı belirtilen yokluk hipotezinin tek yanlı testi; n=50 için Elliott, Rothenberg ve Stock (1996) %10, %5 ve %1 kritik değerleri sırasıyla –2.89, -3.19 ve –3.77.

Kaynak: Testlerin önem düzeyleri Rapach (2000)'den alınmıştır. Rapach'in Gauss programında hazırladığı ve http://fac-staff.seattleu.edu/rapachd/ adresinde bulunan kod tekrar çalıştırılarak kontrol edilmiştir. Birim kök testleri için kullanılan kod ilgili sayfadan temin edilebilir

Elde edilen sonuçların değerlendirilmesiyle, her iki serinin de düzeyde birim kök içerdiğine ve serilerin fark durağan seriler olduğuna karar verilmiştir (Tablo-13). Böylelikle, eşbütünleşme testlerinin yapılabilmesi için gereken koşulların mevcut olduğu görülmüştür.

4.3.4.2. Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme analizimizde, Johansen (1988, 1991); Johansen ve Juselius (1990, 1992) tarafından geliştirilen, maksimum olabilirlik yöntemi ile tahmin edilmesine imkan veren çok değişkenli eşbütünleşme tekniği kullanılmıştır. Bu teknik, çeşitli hipotezlerin sınanmasına olanak vermesi ve daha geniş uygulama alanına sahip olması sebebiyle diğer yöntemlere göre daha kullanışlıdır.

Johansen yönteminin uygulanmasında karşılaşılan ilk pratik güçlük maksimum gecikme derecesi k'nın belirlenmesidir (Dülger ve Cin, 2002:53).

Bu çalışmada, VAR modelinde gecikme derecesini belirlemek için kalıntılara dayalı Ljung-Box (LB) testleri kullanılmıştır. Böylece gecikme derecesi *k=1* den başlayarak ε_t ye ait önemsiz bir Ljung-Box Q otokorelasyon istatistiği elde edilene kadar *k* arttırılmıştır. Kurulan VAR sistem diagnostik testler aşağıda verilmektedir.

Sistem diagnostikleri: LM(1)	2.599	p-değ.= 0.63
Otokorelasyon : LM(4)	8.641	p-değ.= 0.07
Normallik		
Doornik-Hansen normallik testi	19.315	p-değ.= 0.00

Eşbütünleşmenin varlığı için gerekli iz (max) ve öz (trace) değer testlerinin sonuçları Tablo-14'de verilmiştir.

Tablo-14. Eşbütünleşme Test Sonuçları

Eigenv.	λ-max	λ-trace	H_o=r	L-max90	Trace90
0.4268	18.92	18.92	0	10.60	13.31

Her iki test istatistiğinin sonuçlarına göre, eşbütünleşmenin yokluğu hipotezi %10 önem düzeyinde reddedilmiştir (Tablo-14).

Eşbütünleşme vektörü birinci elamanlarına, yani (lnsho) savunma harcamaları oranına göre normalleştirildiğinde;

$$\boldsymbol{\beta_1 = (1.00, - 0.098)}$$

elde edilir. Buradan hareketle de, bu iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu ve bu ilişkinin küçükte olsa (0.098) pozitif özellik taşıdığı sonucuna varılmaktadır.

SONUÇ

Bir ülkenin, iç ve dış güvenliğini sağlamak maksadıyla, ülke bütünlüğüne yönelik tehditlerin artan bir fonksiyonu olarak milli gelirinden savunmasına ayırdığı pay olarak tanımlayabileceğimiz savunma harcamalarının makul bir düzeyde belirlenmesi, tüm ülkeler için önem taşımaktadır. Çünkü savunmaya çok fazla kaynak ayrılması, dolayısı ile aşırı savunma harcamaları büyümeyi erteletecektir. Çok az kaynak tahsisi ise, milli güvenliği tehlikeye sokarak büyümeyi; istikrarsızlık veya kargaşaya yol açmak suretiyle tehdit edecektir.

Dünya savunma harcamaları, İkinci Dünya Savaşından sonra sürekli artış göstermiş; 1987 yılından itibaren ise, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla oluşan soğuk savaşın bittiği izlenimleri ve kamu harcama önceliklerinin yeniden düzenlenmesi gerekliliğini doğuran bazı mali sınırlamaların yaşanması, dünya savunma harcamalarını azaltmıştır. Savunma harcamalarındaki azalma eğilimi 1998'den sonra ortadan kalkmış ve harcamalar tekrar artmaya başlamıştır. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün (SIPRI) 2006 yılı raporuna göre; 2005 yılında dünya savunma harcamaları, 2003 yılı sabit fiyatlarıyla 1 trilyon ABD dolarına ulaşmıştır. Cari fiyatlarla ise dünya savunma harcamalarının, 1 trilyon 118 milyar ABD doları olduğu ifade edilmiştir. Bu tutar, dünyadaki toplam GSYİH'nın %2,5'ine denk gelmektedir.

Savunma harcamalarının Türkiye'deki seyrini incelediğimizde ise; 1970 yılında başlayan savunma harcamalarındaki artışın, bloklararası silahlanma yarışının ve soğuk savaşın sona ermesine rağmen devam ettiğini görüyoruz. Türkiye, 1988-2005 yılları arasında GSMH'sinin ortalama %3,8'lik bir oranını savunma harcamalarına ayırmıştır. Türkiye 1990'lı yıllarda, askeri harcamalarına önemli derecede kaynak ayırmış, askeri kapasitesini en azından caydırıcı düzeyde tutmaya çalışmıştır. Zira, dış politikasında askeri güç unsurunu kullanmadan çözemeyeceği sorunlara sahip olan Türkiye'nin bu yöndeki bir tutumu gayet normal sayılmalıdır. Türkiye'nin çevresindeki tehdit boyutlarının, NATO dışına çıkarak salt kendini ilgilendirecek bir görünüm alması ve özellikle jeopolitik konumundan ve Ege, Kıbrıs, Irak gibi dış ve PKK benzeri iç tehditlerinden ötürü çeşitlilik kazanmasından dolayı silahlanma ve çağdaş bir ordu bulundurma gereğine her zamanki kadar önem vermek durumunda olduğu bir gerçektir.

Bu gerekliliğin yerine getirilebilmesi için yapılacak harcamaların finansmanında yararlanılan kaynaklar şöyledir:

-Milli Savunma Bakanlığı bütçesinden tahsisli kaynaklar,

-Savunma Sanayi Destekleme Fonu kaynakları,

-Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı kaynakları,

-Jandarma Genel Komutanlığı bütçesi,

-Sahil Güvenlik Komutanlığı bütçesi,

-Geri ödemeleri Hazine Müsteşarlığı bütçesinden garanti edilen yabancı devlet veya firma kredileri,

-Dış askeri yardımlar,

-Milli Savunma Bakanlığı'nın özel kanunlara dayanan gelirleri.

Bu sıraladığımız kaynaklar içinde, savunma harcamalarının en büyük kısmını Milli Savunma Bakanlığı (MSB) bütçesi karşılamaktadır. 1985 yılında kurulan Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF) da söz konusu harcamaların karşılanmasında önemli rol üstlenmiştir.

Bahsedilen kaynakların 2005 yılındaki boyutları ise şöyledir:

- MSB bütçesi:10.977 katrilyon TL (8 milyar USD)
- SSDF: 700 milyon USD
- Devlet/firma kredileri: 500 milyon USD
- Diğer (TSKGV, özel ödenekler, dış yardım): 300 milyon USD

Toplam: 9,5 milyar USD.

Bir ülkenin savunma harcamaları düzeyini belirlemede etkin olan unsurlar arasında ilk sırada, o ülkenin jeopolitik ve jeostratejik önemi gelmektedir. Bunun dışında, ülkenin algıladığı tehditler ve komşu ülkelerin savunma harcamaları da savunma harcamalarını etkileyen faktörlerdendir. Bu etmenler dikkate alındığında, Türkiye'nin askeri harcamaları bazı çevrelerin kasıtlı olarak abarttıkları ölçüde değil, ülkenin coğrafi konumundan kaynaklanan tehdit ortamı, önemli komşu ülkelerin askeri harcamaları ve ülke ekonomisinin büyüklüğü dikkate alındığında makul seviyede olduğu söylenebilir. Kaldı ki; Türkiye'de savunma harcamaları kendi içinde sağlık (Askeri Hastane ve GATA) ve eğitim (Askeri Liseler, Kara Harp Okulu, Askeri Harp Akademileri) harcamalarını önemli ölçüde barındırmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir

ki, bu harcamaların büyük bir kısmı personel ve cari giderler olarak yurt içinde yapılmaktadır.

Bir ülkenin güvenlik ve savunmasında ihtiyaç duyulan her türlü savunma teçhizatının üretimiyle ve hizmetlerin planlanmasıyla ilgili bütün endüstriyel iş kollarını kapsayan bir organizasyon olan savunma sanayinin, yurt savunmasında dışa bağımlılığı azaltma hedefini gerçekleştirmedeki etkin rolü ve gelişmesini sanayileşmeye bağlamış olan Türkiye'nin, bunu sağlamasında yararlanabileceği en önemli araçlardan birisi olması sebebiyle önemi çok büyüktür.

Dünya üzerindeki coğrafi konumu, mevcut güç dengeleri ve milletlerarası genel durum itibariyle çok hassas ve odak noktası olan, ayrıca jeopolitik özelliği nedeniyle sürekli sıcak çatışmaların hüküm sürdüğü Ortadoğu bölgesinde yer alan Türkiye'nin modern anlamdaki savunma sanayi tesisleri, Cumhuriyetin ilanının ilk yıllarında ve devlet eliyle kurulmuştur. Savunma teçhizatı alanında kendi kendine yeterli bir ülke olmayı hedefleyen ve bu amaçla savunma sanayi alt yapısını geliştirmeye çalışan Türkiye, özellikle 1974 yılındaki Kıbrıs Harekatı nedeniyle ABD tarafından uygulanan silah ambargosuyla maruz kaldığı sıkıntılardan sonra faaliyetlerini hızlandırmış ve bu alanda yoğunlaştırmıştır.

Savunma harcamalarının etkileri, iktisatçıların üzerinde anlaşamadıkları bir konudur. Genelde kabul edilmiş bir görüşe göre; savunma harcamalarının etkileri, harcamaların bileşimine bağlıdır. Altyapı harcamaları özellikle gelişmekte olan ülkelerde ülkenin kalkınmasına yardımcı olabilmektedir. Çünkü askeri amaçla yapılan çoğu altyapı hizmetleri, sivil amaçlarla da kullanılabilmektedir. Yine personel harcamaları çoğu kez diğer kamu personeline yapılan harcamalardan farksızdır. Savunma harcamalarının ekonomiyi olumsuz yönde etkilediği iddiaları asıl olarak ekipman harcamalarını ve diğer operasyonel harcamaları hedef almaktadır.

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyle ilgili olarak savunma ekonomisi literatürüne, iki farklı düşünce hakimdir. Bunlar, savunma harcamalarının canlandırma ve dışsallık etkisiyle büyümeye pozitif etkisinin olduğunu ileri süren arz yanlı yaklaşım ile ülkelerin sahip olduğu sermaye ve mal varlıklarının yatırıma alternatif olarak savunmaya aktarılması nedeniyle, savunma harcamalarının

büyümeye negatif etkisinin olduğunu savunan talep yanlı yaklaşımdır. Ayrıca bazı çalışmalarda da, savunma harcamalarının büyümeye etkisinin anlamlı olmadığı yani ikisi arasında bir ilişkinin olmadığı ileri sürülmüştür.

Görüldüğü gibi, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelendiğinde farklı ekonomistler farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Bunun nedenleri arasında; yaşanan dönem, baz alınan kriterler, ülkelerin ekonomik ölçekleri ve ilişkinin tespiti için kurulmuş modellerin farklılığı ilk akla gelenlerdir.

Bu noktada şunu belirtmeliyiz ki; kimi araştırmacılarca yapılmış çalışmalar neticesinde varılan savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği yargısı, savunma hizmeti için harcama yapılmaması gerektiği şeklinde kesinlikle algılanmamalıdır. Çünkü; uluslararası alanda devletler, güçleri oranında etkinlik sağlayabilmekte ve ulusal çıkarlarını koruyabilmektedir. Askeri güç de, bir devletin gücünün en belirgin ve somut unsurudur. Bu açıdan yeterli bir askeri gücün varlığı, çoğu kez fiziksel olarak kullanılmasa bile politik olarak faydalıdır. Ayrıca; bir devletin sahip olduğu askeri gücün, o devletin güvenliğini sağlayacak yeterlilikte olması durumunda ülke, enerji ve kaynaklarının daha büyük bir bölümünü savunma dışı alanlara yoğunlaştırma imkanını bulabilir.

Tarihin her aşamasında görülmüştür ki; ülkelerin askeri ve siyasi durumlarının zayıf ve kolayca saldırılabilir olduğu hallerde, savaş olasılığı artmıştır. Bu nedenle, her ülke kendi güvenliğini sağlamak ve savaş olasılığını azaltmak için savunmasını güçlendirmek zorundadır.

Askeri güç ve savunmanın önemine ilişkin bahsettiğimiz gerçekleri benimsemekle beraber; tezimde yer verdiğim, Türkiye'de savunma harcamalarının GSMH içindeki oranı ile reel milli gelir arasındaki ilişkiyi ortaya koymak maksadıyla oluşturulan ve Johansen Eşbütünleşme analizinin kullanıldığı ekonometrik modelden elde edilen sonuçlara göre; bu iki değişken arasında uzun dönemli ve küçükte olsa pozitif bir ilişki mevcuttur.

KAYNAKÇA

ACAR, Yalçın (2002), *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri*, Bursa, VİPAŞ A.Ş.

ADAMS F. Gerald, BEHRMAN Jere ve BOLDIN M. (1991), "Government Expenditures, Defence and Economic Growth in LDCs: A Revised Perspective", *Conflict Management and Peace Science*, Vol.11, No.2, ss.19-35.

AKGÜL, Aziz (1986), "Savunma Sanayi İşletmelerinin Yapısı ve Türk Savunma Sanayi", *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, Ankara.

AKGÜL, Aziz (1987), *Dünyada Savunma Harcamaları ve Savunma Sanayilerinin Yapısı*, Ankara, Başbakanlık Basımevi.

ALNIAK, M. Oktay (1997), "Türk Savunma Sanayi Hakkında Genel Değerlendirme", *Savunma Sanayindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu*, ss.v, Ankara, Kara Harp Okulu.

ALTUN, Nurullah (1998), "Savunma Harcamaları ve Türkiye'deki Gelişme Seyri (1973-1998 Dönemi)", *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ASLAN, M. Hanifi (1998), *Hizmet Ekonomisi*, İstanbul, Alfa Yayınevi.

BALL, Nicole (1983), "Defense and Development: A Critique of Benoit's Study", *Economic Development and Cultural Change*, Vol.31, ss.507-524.

ASSERY, A. (1996), "Evidence from Time Series on Militarizing the Economy: The Case of Iraq", *Applied Economics*, Vol.28, ss.1257–1261.

BARRO, Robert (1991), "Economic Growth in a Cross-Section of Countries", *Quarterly Journal of Economics*, ss. 430.

BATMACA Ş, ER Ü, POR R, TATAR Y, UYSAL İ, ZAİM M, ZİYLAN A. (1998), *Savunma Sanayi ve Tedarik*, Ankara, TÜBİTAK.

BEENSTOCK, Michael (1993), "International Patterns of Military Spending", *Economic Development and Cultural Change*, Vol.41, No.3, ss.633-649.

BENOIT, Emile (1973), "Growth Effects of Defence in Developing Countries", *International Development Review*, Vol.14, No.1, ss.2-10.

BENOIT, Emile (1978), "Growth and Defence in Developing Countries", *Economic Development and Cultural Change*, Vol.26, No.2, ss.271-280.

BRAUER, Jurgen (1991), "Arms Production in Developing Nations: The Relation to Industrial Structure, Industrial Diversification And Human Capital Formation" *Defence Economics*, No.2. ss. 165-175.

BRZOSKA, Michael (1995), "World Military Expenditures", Elsevier Science B.V., Derl.: Keith Hartley ve Todd Sandler, "*Handbook of Defense Economics I*", Amsterdam, ss.48-49.

BULUTOĞLU, Kenan (1988), *Kamu Ekonomisine Giriş*, İstanbul, Filiz Kitabevi.

BULUTOĞLU, Kenan (2003), *Kamu Ekonomisine Giriş Demokraside Devletin Ekonomik Kuramı*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları:1816.

CANDAR, Ömür (2003), "Military Expenditures and Economic Growth in Turkey", *Yüksek Lisans Tezi*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

CAPPELEN Adne, PETTER G. Nils ve OLAV Bjerkholt (1984), "Military Spending and Economic Growth in the OECD Countries", *Journal of Peace Research*, Vol.21 No.4.ss. 367-372.

CHAN, Steve (1985), "The Impact of Defense Spending on Economic Performance: A Survey of Evidence and Problems", *Orbis*, Vol.29. No.2, ss.403-34.

CHOWDHURY, Abdur (1991), "A causal Analysis of Defense Spending and Economic Growth", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol.35, No.1, ss.94.

ÇELİK, Tuncay (1999), "Askeri Harcamalar ve Ekonomik Etkileri Türkiye Üzerine Bir İnceleme(1980-1995)", *Yüksek Lisans Tezi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

ÇINAR, Şakir (2002), "Savunma Harcamalarında İktisadi Etkinlik", *Yüksek Lisans Tezi,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

DAKURAH Angson, DAVIES Stephen ve SAMPATH Rajan (2001), "Defense Spending and Economic Growth in Developing Countries: A Causality Analysis", *Journal of Policy Modeling*, Vol.23, No.6, ss.651-658.

DEĞER, Saadet ve SMITH, R.P. (1983), "Military Expenditure and Economic Growth in Less Developed Countries", *Journal of Conflict Resolution*, Vol.27, No.2, ss.335-353.

DEĞER, Saadet ve SEN, Somnath (1995), "Military Expenditure and Developing Countries", Elsevier Science B.V., Derl.: Keith Hartley ve Todd Sandler, *"Handbook of Defense Economics I"*, Amsterdam, ss.294.

DİNLER, Zeynel (1998), *İktisada Giriş*, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları.

DOĞANLAR Murat, BAL Harun ve ÖZMEN Mehmet (2003), "Uluslararası Ticaret ve Türkiye'nin İhracat Fonksiyonu", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.7, ss.99.

DRENNAN Matthew, LOBO Jose ve STRUMSKY Deborah (2004), "Unit Root Tests of Sigma Income Convergence Across US Metropolitan Areas", *Journal of Economic Geography 4*, ss.587,591.

DRITSAKIS, N. (2004), "Defense Spending and Economic Growth: An Empirical Investigation for Greece and Turkey", *Journal of Policy Modeling*, Vol.6, ss.251, 262.

DUNNE Paul, VOUGAS Dimitrios (1999), "Military Spending and Economic Growth in South Africa: A Causal Analysis", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol.43, No.4, ss.525, 536.

DUNNE Paul, NIKOLAIDOU Eftychia ve VOGUAS D. (2001), "A Defense Spending and Economic Growth: A Causal Analysis for Greece and Turkey", *Defence and Peace Economics*, Vol.12, ss.5-26.

DUNNE Paul, SMITH Ron ve WILLENBOCKEL Dirk (2005), "Models of Military Expenditure and Growth: A Critical Review", *Defence and Peace Economics*, Vol.16 No.6.ss.449.

DÜLGER Fikret ve CİN M. Fatih (2002), "Türkiye'de Döviz Kuru Dinamiklerinin Belirlenmesinde Parasalcı Yaklaşım ve Eşbütünleşme Yöntemiyle Sınama", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Vol.29, No.1-2, ss.53.

ERDEM, Fikrullah (1997), "Türkiye'de Olağanüstü Dönemlerde Savunma Harcamaları", *Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

ERGİN, Emin (1991), *Savunma Sanayi Yatırımları ve Ekonomik Büyüme*, Ankara, M.S.B. Savunma Sanayi Müsteşarlığı.

ERGÜN, Mine (2005), "Sürdürülebilir Maliye Politikası ve Maliye Politikasının Ekonomik Aktivite Üzerine Etkileri: AB Uyum Sürecindeki Türkiye Örneği ve AB Ülkeleri Deneyimleri", http://ekutup.dpt.gov.tr/kamumali/ergunm/politika.pdf E.T.: 24.12.2006.

ERTÜZÜN, Tevfik (1985), *İktisadi ve Askeri Gücün Ölçüsü: GSMH ve Savunma Harcamaları Harp Ekonomisi*, İstanbul, H.A.K. Yayınları.

ESEN, Hüsamettin (1994), *Bugünün ve Geleceğin Dünya Güç Merkezleri ve Dengeleri ile Türkiye'ye Etkileri*, İstanbul, H.A.K. Yayınları.

ESHAG, Eprime (1983), *Fiscal and Monetary Policies and Problems in Developing Countries*, Cambridge, Cambridge University Press.

FAINI Riccardo, ANNEZ Patricia ve TAYLOR Lance (1984), "Defence Spending, Economic Structure and Growth Evidence among Countries and Over Time", *Economic Development and Cultural Change*, Vol.32, No.3, ss.487-498.

FEDER, Gershon (1983), "On Exports and Economic Growth", *Journal of Development Economics*, Vol.12, No.1/2, ss.59-73.

FREDERIKSEN P.C. ve LOONEY Robert (1983), "Defense Expenditures and Economic Growth in Developing Countries", *Armed Forces and Society*, Vol.9, No.4, ss.643.

FREDERIKSEN P.C. ve LACIVITA C.J. (1987), "Defense Spending and Economic Growth: Time Series Evidence on Causality for the Philippines, 1956-82", *Journal of Philippine Development*, Vol.14, No.2, ss.355, 359.

FREDERIKSEN P.C. ve LACIVITA C.J. (1991), "Defense Spending and Economic Growth: An Alternative Approach to the Causality Issue", *Journal of Development Economics*, Vol.35, ss.117-126.

GENÇTÜRK, Hasan (1991), *Savunma Sanayilerinde Telafi Edici İşlem Uygulamaları*, Ankara, M.S.B. Savunma Sanayi Müsteşarlığı.

GİRAY, Filiz (2004), "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, ss.184.

GROBAR, M ve PORTER, Richard (1983), "Benoit Revisited: Defense Spending and Economic Growth in LDCs", *Journal of Conflict Resolution*, Vol.33, ss.318-345.

GÜNLÜK-Şenesen, Gülay (1994), "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Modernizasyon Programının Bir Değerlendirmesi", Der Yayınları, Derl.: Sönmezoğlu, F, *"Türk Dış Politikasının Analizi"*, İstanbul, ss.203.

GÜNLÜK-Şenesen, Gülay (2002), *Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Etkileri 1980-2001*, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı.

HALICIOĞLU, Ferda (2004), "Defense Spending and Economic Growth in Turkey: An Empirical Application of New Macroeconomic Theory", *Rev. Middle East Econ. Fin.*, Vol. 2, No. 3. ss.193.

Harp Akademileri Komutanlığı (HAK) (1998), *Türk Silahlı Kuvvetlerinin Savunma Sanayi Yoluyla Ülke Gelişimine Katkısı*, İstanbul, HAK.

HEO, Uk (1998), "Modeling the Defense-Growth Relationship Around the Globa", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol.42, No.5, ss.637.

HİMA, Rafet (1997), "Türkiye'nin Savunma ve Savunma Harcamalarının Komşusu Olan Ülkelerle Karşılaştırmalı Analizi", *Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

IŞIK, Ahmet D. (1997), "Türk Savunma Sanayinde Yerli Katkı ve Sınai Entegrasyon", *Savunma Sanayindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu*, ss.259, Ankara, DİE.

JOERDING, Wayne (1986), "Economic Growth and Defense Spending", *Journal of Development Economics*, Vol.21, ss.35-40.

KAHYAOĞLU Hakan ve DUYGULU Aylin (2005), "Finansal Varlık Fiyatlarındaki Değişme-Parasal Büyüklükler Etkileşimi", *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt.20, Sayı.1, ss.64-65.

KARACA, Orhan (2005), "Türkiye'de Faiz Oranı İle Döviz Kuru Arsındaki İlişki: Faizlerin Düşürülmesi Kurları Yükseltir mi?", http://www.tek.org.tr/dosyalar/karaca-05.pdf E.T.: 23.12.2006.

KARAÇAY, Hatice (1995), "Askeri Harcamaların Ekonomik Etkileri", *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

KARAGÖL Erdal ve PALAZ Serap (2004), "Does Defence Expenditure Deter Economic Growth in Turkey? A Cointegration Analysis", *Defence and Economics*, Vol.15, No.3, ss.290, 297.

KARAGÖL, Erdal (2005), "Defence Expenditures and External Debt in Turkey", *Defence and Peace Economics*, Vol. 16. No.2. ss. 117–118.

KINSELLA, D. (1990), "Defence Spending and Economic Performance in the United States: A Causal Analysis", *Defence Economics*, Vol.1, ss.295-309.

KOÇER, Gökhan (2002), "1990'lı Yıllarda Askeri Yapı ve Türk Dış Politikası", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Vol.29, No:1-2, ss.125, 151.

KOLLIAS C. ve MAKRYDAKIS S. (1997), "Defence Spending and Growth in Turkey 1954–1993: A Causal Analysis", *Defence and Peace Economics*, Vol.8, ss.189–204.

KOLLIAS C. ve MAKRYDAKIS S. (2000), "A Note on the Causal Relationship Between Defence Spending and Growth in Greece: 1955-1993", *Defence and Peace Economics*, Vol.11, No.2, ss.173-184.

LIM, David (1983), "Another Look at Growth and Defense in Less Developed Countries", *Economic Development and Cultural Change*, Vol.31, ss.377-384.

LOONEY, Robert E. ve Frederiksen, Peter C. (1986), "Defense Expenditures, External Public Debt and Growth in Developing Countries", *Journal of Peace Research*, Vol.23, No.4, ss.330.

LOONEY, Robert E. (1989), "Internal and External Faktors in Effecting Third World Military Expenditures", *Journal of Peace Research*, Vol.26, No.1, ss.39.

LOONEY, Robert E. (1994), *The Economics of Third World Defense Expenditures*, London, Jai Pres.

LOONEY, Robert E. (1997), "Excessive Defense Expenditures and Economic Stabilization: The Case of Pakistan", *Journal of Policy Modeling*, Vol.19 No.4. ss.2.

MADDEN, Gary G. ve HASLEHURST, Paula (1995), "Causal Analysis of Australian Economic Growth and Military Expenditure: A note", *Defense and Peace Economics*, Vol.6, ss.115-121.

Maliye Bakanlığı (1993), *Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993)*, Ankara, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü.

Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü, http://www.muhasebat.gov.tr/mbulten/T5-7.htm E.T:30.10.2006.

McGUIRE, Martin (1995), "Defense Economics and International Security", Elsevier Science B.V., Derl.: Keith Hartley ve Todd Sandler, *"Handbook of Defense Economics I"*, Amsterdam, ss.17.

MICHAEL, Kidrom (1976), "Remarks on the Military in Development", *World Development*, Vol.4, No.6, ss.483.

Milli Savunma Bakanlığı (1990), *Savunma Politikası ve T.S.K Beyaz Kitap 90*, Ankara, MSB.

Milli Savunma Bakanlığı (1998), *Beyaz Kitap Savunma*, Ankara, MSB.

MINTZ Alex ve STEVENSON Randolph (1995), "Defense Expenditures, Economic Growth and the Peace Dividend: A Longitudinal Analysis of 103 Countries", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol.39, No.2, ss.299-300.

NADAROĞLU, Halil (1985), *Kamu Maliyesi Teorisi*, İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.

NATO (1991), *CRS Report for congress*, Bölüm II-6.

OKUR, Haluk (1992), "Kamu Harcamaları İçinde Savunma Harcamalarının Yeri, Türkiye'deki Gelişimi", *Yüksek Lisans Tezi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

ÖZBARAN, M. Hakan (2004), "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılının Harcama Türlerine Göre İncelenmesi", *Sayıştay Dergisi*, sayı:53, ss.127-129.

ÖZMUCUR, Süleyman (1995), *The Economics of Defense and The Peace Dividend in Turkey*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Basımevi.

ÖZTÜRK, O. Metin (1997), *Anayasal Düzeyde Savunma ve Güvenlik Yapılanması*, Ankara, Vadi Yayınları.

PERRON, P. (1989), "The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis", *Econometrica*, Vol.57, ss.1361-1401.

POOLE, Erik ve BERNARD, J.Thomas (1992), "Defence Innovation Stock and Total Factor Productivity", *The Canadian Journal of Economics*, Vol.25, No.2, ss.440.

RAM, Rati (1995), "Defense Expenditure and Economic Growth", Elsevier Science B.V., Derl.: Keith Hartley ve Todd Sandler, "*Handbook of Defense Economics I*", Amsterdam, ss.255-260.

RAPACH, David (2000), "International Evidence on the Long-Run Impact of Inflation", *Journal of Money, Credit and Banking*, ss.9.

SEZGİN, Selami (2001), "An Empirical Analysis of Turkey's Defense-Growth Relationships with Multi-Equation Model", *Defence and Peace Economics*, Vol.12, ss.69-86.

SEZGİN, Selami ve YILDIRIM, Jülide (2002), "The Demand for Turkish Defence Expenditure", *Defence and Peace Economics*, Vol.13. No.2. ss. 121-123.

SEZGİN, Selami (2003), "Savunma Harcamaları, Terörizm ve Ekonomi", http://www.stradigma.com/turkce/haziran2003/makale_07.html E.T.:20.05.2006.

SEZGİN, Selami (2004), **"**An Empirical Note on External Debt and Defence Expenditures in Turkey", *Defence and Peace Economics*, Vol.15, No.2. ss.199.

SWEEZY, Baran ve Magdof (1975), *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, İstanbul, Bilgi Yayınevi.

ŞİMŞEK, Muammer (1989), *Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye'de Savunma Sanayi*, Ankara, SAGEB.

ŞİMŞEK, Göksen (1997), "Savunma Sanayi Politikası ve Stratejisi", *Savunma Sanayindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu*, ss.xi, Ankara, Kara Harp Okulu.

TANER, Mustafa (2006), *Dokuzuncu Kalkınma Planı Savunma Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Devlet Planlama Teşkilatı.

TESEV (2006), *Almanak Türkiye 2005 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul, TESEV.

TÜĞEN, Kamil (1989), "Dünyada ve Türkiye'de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri," *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, c.26. S.12. ss. 48.

TÜRKASLAN, Hasan A. (1994), "Klasik Kamu Gelirleri ile Fon Gelirleri'nin Mukayesesi ve Savunma Sanayi Destekleme Fonu'nun Bu Açıdan Değerlendirilmesi", *SSM-16*. ss. 164-182.

UÇAR, İbrahim (2003), "Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkileri ve Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi", *Yüksek Lisans Tezi*, T.C.Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

ÜLGER, Fikret (1997), *Türk Savunma Sanayi*, Ankara, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.

USLUER, Yılmaz (1994), "Türkiye'nin Savunma Harcamaları", *M-5 Savunma ve Güvenlik Dergisi*, Sayı:69.ss.25.

WARD Michael D. ve DİĞERLERİ (1991), "Military Spending in India Country Survey 1", *Defence Economics*, Vol.3, ss.817-838.

YILDIRIM Jülide, SEZGİN Selami, ÖCAL Nadir (2005), "Military Expenditure and Economic Growth in Middle Eastern Countries: A Dynamic Panel Data Analysis", *Defence and Peace Economics*, Vol. 16.No.4.ss.283.

ZEKEY, Ahmet Hamdi (1999),"Savunma Sanayi Yatırımlarının Ekonomi Üzerine Etkileri", http://www.kho.edu.tr/yayinlar/bilimdergisi/1999_2/ E.T: 18.05.2006.

http://www.msb.gv.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKBol11Kis1.htm E.T:06.06.2006.

http://first.sipri.org/non_first/milex-php E.T:23.09.2006.

http://www.nato.int/issues/defence_expenditures/index.html E.T: 15.11.2006.

http://www.sipri.org/contents/milap/milex/mex_trends.html E.T:14.12.2006.

http://www.sipri.org/contents/milap/milex/mex_wnr_table.html E.T:14.12.2006.

http://www.sipri.org/contents/armstrad/access.html E.T: 15.12.2006.

http://fac-staff.seattleu.edu/rapachd/ E.T: 21.12.2006.

ÖZGEÇMİŞ

ADI-SOYADI : Hünkar Karahan TÜRK
DOĞUM TARİHİ : 20.11.1982
DOĞUM YERİ : Adana
MEDENİ HALİ : Bekar
SÜRÜCÜ BELGESİ : B-sınıfı
TELEFON : 322- 239 19 16
CEP : 532-609 20 94 / 555-248 31 72
E-POSTA : karahanturk@hotmail.com

ÖĞRENİM

YÜKSEK LİSANS **:**
2003-2007 Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı ADANA

LİSANS **:**
1999-2003 Çukurova Üniversitesi- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü ADANA

LİSE **:**
1996-1999 Mehmet Kemal Tuncel Lisesi ADANA

ORTAOKUL **:**
1993-1996 Ziyapaşa Ortaokulu ADANA

İLKOKUL **:**
1988-1993 Fatih Mehmet İlkokulu ADANA

YABANCI DİL **:**İngilizce

BİLGİSAYAR **:**Windows 98-2000 XP, MS Office Programları ve internet